

Yunus Emre'nin Söz Varlığından Türkiye Türkçesine

Ecem Fulya Yeşilova

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsüne Türk Dili ve
Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi olarak sunulmuştur.

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Eylül 2022
Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü onayı

Prof. Dr. Ali Hakan Ulusoy
L.E.Ö.A. Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarım.

Prof. Dr. Adnan Akgün
Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Bu tezi okuyup değerlendirdiğimizi, tezin nitelik bakımından Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarız.

Yrd. Doç. Dr. Gülseren Tor
Tez Danışmanı

Değerlendirme Komitesi

1. Prof. Dr. Adnan Akgün

2. Doç. Dr. Gürkan Gümüştam

3. Yrd. Doç. Dr. Gülseren Tor

ÖZ

Yunus Emre dünyaca tanınmış mutasavvıf bir şair olduğu kadar hümanist bir sanatçıdır. Bu çalışmalar da Yunus Emre'nin günümüzde de yaşatılmasının baş nedeni söz varlığıdır. Bu çalışmada Yunus'u günümüze taşıyan söz varlığı incelenmiş, günümüzde de kolayca anlaşılmasının nedenleri araştırılmıştır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı söylenen, çağımızda evrensel bir şair olan Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye ve Dîvan olmak üzere bilinen iki eseri bulunmaktadır. Bu çalışmada Risaletü'n-Nushiyye ve Mustafa Tatçı tarafından hazırlanan Yunus Emre Divân'ı ile Mehmet Kanar tarafından yayımlanan Yunus Emre Divânı taranmıştır.

Sevgi kadar sözü de işlemiş olan Yunus Emre'nin günümüze de sevilme, unutulmama nedeni söz varlığı ile etkili anlatımıdır. Giriş bölümünde Yunus Emre'nin yaşantısı, Mutasavvıf kişiliği, kişiliğinin yazılarına etkisi üzerinde durulmuştur. İnceleme bölümünde Yunus Emre'nin söz varlığından günümüz Anadolu'suna uzanan söz kalıtı incelenmiştir. Yunus Emre'nin Divân'ı ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerinde geçen Türkçe sözler ve kalıp sözler ele alınmış, bu sözlerin önce Tarama Sözlüğü'nde yer alıp almadığı araştırılmış, sonra da Derleme Sözlüğü ile karşılaştırması yapılmıştır.

Yunus Emre'nin söz varlığı Türkçe ögeler ve yabancı ögeler olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Türkçe ögelerin altında temel söz varlığı, birleşik sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler (ilişki sözleri) vardır. Yabancı ögeler başlığının altında da Arapça ve Farsça sözcüklerden örnekler sunulmuştur. Yabancı

öğelerden bir kısmı Türkiye Türkçesinde de kullanılan sözcüklerdir, bir bölümü ise edebî metinlerde geçmektedir.

Seçilen örnek sözlükbirimler, uğradıkları ses değişimleri ve anlam değişimlerine göre incelenmiştir. Yunus Emre'nin söz varlığının büyük bir kısmının birtakım ses değişimiyle günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanımını sürdürdüğü, bir bölümünün de Anadolu ağızlarında hâlâ kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada Yunus Emre'nin söz varlığındaki Türkçe öğeler Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü ve Türkçe Sözlükle karşılaştırılarak incelenmiştir. Bunlardan bir bölümü günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılan alıntı öğelerdir. Bu çalışmada bu ödünclemelerden de örnek gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Söz Varlığı, Söz Sanatları

ABSTRACT

Yunus Emre, who is said to have lived in the second-half of the 18th century, and who is a universal poet in this age, has two known works of art named Risâletü 'n Nushiyye and Divan. Transcriptive texts are derived from these works. Lots of studies has been conducted on his poems, his style is worked through, his linguistic dexterity is emphasized, the vitality of his poetry is revealed.

The fact that Yunus Emre's influence survives until today, who handled vocable as much as he handled love, stems from the words he used. In the prologue, Yunus Emre's life, his sufi identity, and the impact of his personality on his writing is dwelt upon. Thereafter, the vocable inheritance that traces back to Yunus Emre's vocabulary, which maintains its existence in today's Anatolia, is discoursed. Turkish words and formulaic expressions that take place in Yunus Emre's works Risâletü'n Nushiyye and Divan are scanned. First it is researched whether these words appear in Scanning Dictionary, then, a comparison with Compilation Dictionary is carried on. Formulaic expressions are compared with not only standard Turkey Turkish but also with Anatolia dialects.

An analysis of Yunus Emre's vocabulary is made, containing exemplications, under the titles of compound words, reduplications, idioms, foreign elements. These exemplications are compared with Turkey Turkish. A considerable amount of Yunus Emre's vocabulary, who is a minstrel, is still in use in Anatolia. This study concerns with lexical units which are congruent with Anatolian dialects. Though with a

number of phonetic changes, a part of the vocabulary as well maintains its existence in today's Turkey Turkish literary language.

Keywords: Yunus Emre, Vocabulary, Figures of Speech

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Gülseren Tor'a çalışmamın sürecinde kılavuzluğu, uyarı ve yapıcı eleştirilerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Melis Duran, Gaye Yeşilova ve Merve Çil'e değerli yardımları için, Nazlıcan Çelikkol, Yağmur Serhanoğlu başta olmak üzere yanımda olan arkadaşlarıma destekleri için sonsuz teşekkür ederim.

En kıymetlisi, koşulsuz sevgileri ve sonsuz destekleri ile her zaman yanımda olan annem Aliye Yeşilova, babam Mehmet Yeşilova ve ablam İrem Yeşilova'ya çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
KISALTMALAR	x
1 GİRİŞ	1
1.1 Araştırma Üzerine	1
1.1.1 Araştırma Konusu.....	1
1.1.2 Araştırmanın Amacı	1
1.1.3 Araştırmanın Önemi	1
1.1.4 Araştırmanın Yöntemi	1
1.1.5 Kapsam ve Sınırlılıklar	2
1.2 Yunus Emre.....	3
2 İNCELEME	8
2.1 Yunus Emre'nin Söz Varlığı	8
2.1.1 Türkçe Öğeler	9
2.1.1.1 Birleşik Sözcükler	74
2.1.1.2 İkileme.....	84
2.1.1.3 Yakın Anlamlı Sözcüklerden Kurulan İkileme.....	89
2.1.1.4 Kalıp Sözler.....	91
2.2 Yabancı Sözcükler	92
3 SÖZ SANATI SAYILAN ANLAM OLAYLARI.....	116
3.1 Benzetmeler.....	98
3.2 Ad Aktarması	102

3.3 Deyim Aktarması (Eğriltileme, İstiare ya da Metafor)	102
3.4 Karşıtlama	105
3.5 Anıştırma	108
3.6 Alışılmamış Bağdaştırma	116
4 SONUÇ	141
KAYNAKLAR	120

KISALTMALAR

ADŞS	Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü
Ar.	Arapça
D	Divân (Yunus Emre Divânı)
DG	Dilbilime Giriş
DS	Derleme Sözlüğü
DKK	Dede Korkut Kitabı
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Far.	Farsça
KB	Kutadgu Bilig
KTAS	Kıbrıs Ağızları Sözlüğü
MAS	Mersin Ağzı Sözlüğü
RN	Risâletü'n-Nushiyye
TS	Tarama Sözlüğü
Tü.S	Türkçe Sözlük
OTA	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat
OY	Orhun Yazıtları

Bölüm 1

GİRİŞ

1.1 Yunus Emre'nin Söz Varlığı Üzerine

1.1.1 Araştırmanın Konusu

Yunus Emre'nin Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerinin söz varlığının incelenmesidir.

1.1.2 Araştırmanın Amacı

Yunus Emre'yi günümüze taşıyan söz varlığını inceleyip günümüzde de kolayca anlaşılmasının nedenlerini ortaya çıkarmaktır.

1.1.3 Araştırmanın Önemi

Eski Anadolu Türkçesinden günümüz Anadolu'suna kadar gelen sözcüklerin tespit edilmesi, Yunus Emre'nin günümüze kadar yaşama nedenini göstereceği için önemlidir. Ayrıca tartışma konusu olan gerçek Yunus'un beyitleri ile Yunus'un Divanına sonradan eklenen beyitlerin ayırt edilmesine hizmet edeceğinden böyle karşılaştırmalı bir çalışma önem taşımaktadır.

1.1.4 Araştırmanın Yöntemi

Art zamanlı ve karşılaştırmalı bir yöntem kullanılmıştır.

1.1.5 Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışma, Yunus Emrenin Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerinden taranan söz varlığı ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada Tatçı tarafından hazırlanan Risâletü'n-Nushiyye metni, yine Tatçı'nın nüsha karşılaştırmasıyla hazırladığı Divân ve Mehmet Kanar'ın yayımladığı Divân taranmıştır.Mehmet Kanar'ın çalıştığı nüsha

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 3889 numarada kayıtlı yazma (Mikrofilm Arşivi No. 877) dır. Burada olmayan sözcükler için Mustafa Tatçı'nın hazırladığı Divânından tarama yapılmıştır. Tatçı, metni nüshaları karşılaştırarak hazırlamıştır. Tez çalışmamın sürdüğü vakit en yeni Divân yayını Akar'ın çalışmasıydı. Akar tek nüsha çalıştığı için öncelikle bu çalışmayı tercih ettim. Tatçı ise çalışmasında Divânı yazmalar ile karşılaştırdığından dolayı bu çalışmasını yeğledim.

1.2 Yunus Emre

Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Yunus Emre, Eski Anadolu Türkçesinin ilk ve en önemli temsilcilerindendir. Yunus Emre'nin doğduğu yer ve tarih kesin olarak bilinmemektedir. Yunus Emre dili, tasavvuf aşkı, kullandığı ölçü, kafiye, edebî sanatları, kullandığı kelimelerin etimolojisi ile ilgili sayısız araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu kadar fazla çalışma olmasından da anlaşılacağı üzere Yunus Emre büyük ve usta bir sanatçıydı. 2021 yılı Yunus Emre'nin ölümünün 700. yılı sebebiyle Yunus Emre ve Türkçe yılı oldu. Yunus Emre'nin ölümünün üzerinden 700 yıl geçmiş olmasına rağmen, eserleri okunmakta ve dili, tasavvufi düşünceleri araştırma konusu olup hakkında birçok çalışma yapılmaktadır. Yunus Emre'nin dili derin anlamlar içermektedir. Yunus Emre'nin oldukça kültürlü bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Bütün peygamberlerin tarihine ve kültürüne hâkimdir. Divânında peygamberlere sık sık göndermelerde bulunmaktadır.

Yunus Emre'nin Türk edebiyat tarihinde iki önemli yeri vardır. İlk olarak şiirlerindeki tema ilgi çeker. Yunus Emre barışı, sevgiyi, cömertliği, kardeşliği hep ön planda tutup insanlara insan olma yolunu göstermiş, birliğe ve dirliğe çağırmıştır. Bu durumdan ötürü Yunus Emre'nin şiirini okuyup onun kalemini tanıyanlar sadece

Anadolu topraklarında yaşıyan insanlar değildir. Yunus evrensel olarak tüm dünya insanları tarafından tanınmaktadır ve okunmaktadır.

Yunus Emre'nin şiirinin bir diğer önemli yanı dilidir. Yunus Emre'nin dili Batı Türkçesinin ilk dönemine denk gelen 13. yüzyıl Oğuz Türkçesidir. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi, Türkçenin en yalın kullanıldığı dönemdir. Yunus Emre duygu, düşünce ve bilgilerini yaşadığı dönemin halkının diliyle anlatmıştır. Şiir dili 13. yüzyılın halk Türkçesidir. Yunus'un dilinde bazen Eski Türkçe özelliklerine rastlansa da, genel olarak onun dili Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Yunus'un elinde Anadolu Türkçesi yüksek bir ifade gücü kazanmıştır.

Ahmet Bican Ercilasun Yunus Emre hakkında şunları söyler: ' Şiirlerini aruz ve heceyle yazan Yunus, tasavvuf heyecanını çok sade ve akıcı bir dille anlatan Türk dili ve edebiyatının müstesna şahsiyetidir. Türkçe onun dilinde dupduru bir su gibidir: Parlak, anlaşılır; fakat coşkun'(Ercilasun 2004: 443).

Anadolu denilince Yunus, Yunus denilince Anadolu gelir. Onun şiirleri süsten ve gösterişten uzak halkın anlayabileceği şekildedir. Yunus Emre'nin isteği insanlara yararlı olabilmektir, bu anlamda halkın dilini bilip, o dille konuşması gerekmektedir.

Yunus Emre, döneminin konuşma dili ile eserlerini ortaya çıkarmıştır. Bundan ötürü şiirlerinin anlaşılması, doğallığı halkın anlayabileceği üsluptadır. Şiirlerinde Türkçenin bütün anlatım zenginliği ve gücünden yararlanmıştır.

Risâletü'n-Nushiyye didaktik bir eserdir. Yazıldığı dönem Anadolu'nun siyasi ve dini olarak sancılı dönemine denk gelmektedir. Moğollardan, savaş durumundan ve

İslamlaşma sürecinin tam olmamasından kaynaklı halk sıkıntı yaşamaktaydı. Olanakların sıkıntılı olduğu bu süreçte Yunus Emre herkese eşit şekilde seslenme hedefindeydi. Okuma yazma bilmeyen çoğu Anadolu insanına soyut kavramları bir düzen içinde anlatmıştır. Didaktik bir eserin halka ulaşabilmesi için halkın anlayabileceği şekilde anlatılması gerekmektedir. Yunus Emre bunu ustaca yapıp karşısında olan topluma göre anlatım şekli yakalamıştır.

Yûnus Emre, Risâletü'n-Nushiyye'nin her bölümünde farklı kavramdan hareketle ruh ve nefis konularını ele almıştır. Bununla beraber her bölüm sonunda insana yardım edebilecek en önemli şeyin akıl olduğunu vurgulamıştır. Risâletü'n-Nushiyye'de ele alınan öfke, dedikodu, kendini beğenme gibi olaylar insanı etkisi altına alabilecek ve zarar verebilecek durumlardır. Yunus Emre, her bölüm sonunda sorunları akıl yoluyla çözerek, kendisini bilen kişi konumundan çıkarmış ve insanların tek başlarına bu durumla uğraşmaları gerektiğini göstermiştir.

Yunus Emre ve eserleri üzerinde yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçından söz etmekle yetineceğiz. 'Başgöz, İ. (1999), Yunus Emre I: İnceleme, II ve III: Şiirlerinden Göldeste (Milli Eğitim Bakanlığı Dünya Klasikleri Dizisi'nden alınarak Cumhuriyet Gazetesi Yayını), İstanbul. Dilçin, C. (1992), Yunus Emre'nin şiirlerinde Türkçenin Gücü: Türk Dili, No. 487:30-49). Gölpınarlı, A. (1965), Yunus Emre Risâlat al Nushiyya ve Dîvân, İstanbul, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği. Halman, T.S. (1993), Yunus Emre, Selected Poems, Ankara, Kültür Bakanlığı. İlaydın, H. (1998), Yunus Şiirinden Günümüze Yaklaştırmalar; Korkma, Ebedî Varsın, 2. basım, hazırlayan: Nihal İlaydın, Ankara, Akçağ. Tam Yunus Emre Divanı (1947), yayımlayan: Maarif Kitaphanesi, İstanbul. Tatçı, M. (1990), Yunus Emre Divanı, 2 cilt, I: İnceleme, II: Tenkitli Metin, Ankara, Kültür Bakanlığı. Timurtaş,

F.K. (1972), Yunus Emre Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tercüman Gazetesi. (1986), Yunus Emre Divanı, 3. basım, Ankara, Kültür Bakanlığı.' gibi çalışmalar yapılmıştır. Yunus Emre'nin söz varlığıyla ilgili makaleler de bulunmaktadır. Yaşar Akdemir *Yunus Emre'de Kelime Kadrosu* adlı makalesinde söz varlığının dökümünü vermiştir. Bu sözcükleri de karşılıklı kavramlara göre sınıflandırmıştır (2013:429-458). Vasfi Babacan ve Ali Cin'in ortak çalışması olan Yunus Emre'nin *Risâletün Nushiyye'si ve Divan'ı Üzerine Yeni Bir İnceleme* adlı makalesinde Yunus Emre'nin Fatih nüshasının söz varlığı grafiklerle açıklanmaktadır (2013:58-69).

Mehmet Kanar Yunus Emre Divanını (2021) Türkiye Türkçesine de aktararak yayımlamıştır. Biz de bu çalışmamızda gösterdiğimiz örnekleri bu yayından almayı yeğledik. Bu yayının Türkiye Türkçesine de aktarması olduğu için sözcüklerin anlamlarını verirken hataları en aza indirmek için Türkiye Türkçesine de aktarılmış olan çalışmadan yararlandık. Risâletü'n-Nushiyye'den alınan örnekler ise Mustafa Tatçı'nın Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin adlı çalışmasındandır.

Yunus Emre Risletü'n Nushiyye'de insanları kötü duygulardan arındırmak; iyiye, güzele yönlendirmek istemiştir. Bunu insanları yargılamadan, ötekileştirmeden gerçekleştirmiştir. İnsanları uyarmış; ama kıracak, incitecek bir şey söylememiştir. Yunus Emre insanları düşünmeye, kendi benliklerine iterek kendilerini tanıma fırsatı yakalamalarını sağlamıştır. Yunus Emre'nin yaşadığı dönem zorluklarına rağmen, empati dilini kullanmayı yeğlemiştir. Bu alanda Erdoğan Boz ve Sezergül Yıkılmış'ın *Yunus Emre'de Empati Dili* adlı çalışmaları bulunmaktadır (2021 :92-103).

Yunus'un Divân'da kendisine seslenme biçimleri, alçakgönüllülük ifadeleri vardır. Kendini anlatıp ifade ederken bu isimleri kullanmaktadır. Bu alanda Serkan Şen'in *Yunus Emre'nin Yunus Emre Tarifi* çalışması bulunmaktadır (2021:476-484). Yunus Emre doğrudan adını ya da adının yerine geçecek sıfatları kullanmıştır. Şiirlerinde basit ifadeleri kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu basit ifadeleri mecaz anlatım ve felsefi anlatımla genişletmiştir. Yunus Emre'nin şiirlerinde sık sık 'ey' seslenme ünlemini kullandığı dikkatleri çekmektedir. Transkripsiyonlu metinlerde çok sık rastlanır. 'İy' ya da 'i' şeklinde görülmektedir. 'İy' ünlemi ile ilgili olarak Rıdvan Öztürk'ün *Yunus Emre Şiirlerinde Muhatap Belirleyicisi Olarak 'İy' Ünlemi* çalışması vardır (2021:390-397).

Yunus Emre her şeyden önce mutasavvıftır. Bu bağlamda eserlerine tasavvufi açıdan bakmak gerekir. Tasavvuf penceresinden bakıldığı zaman edebiyat terimlerinin yetemeyeceği çok farklı anlamları olduğu görülür. Onun için şiir amaç değil araçtır. Önemli olan içinde olan anlamıdır. Anlamın ne yansıttığı, neyi¹ karşıladığıdır. Bununla ilgili Mustafa Özçelik'in *Bir Hikmetli Söz Olarak Yunus Emre'nin Şiiri* çalışması vardır (2021:366-374).

Yunus Emre'nin anlatım gücünün bir diğer etkisi metaforlara yer vermiş olmasıdır. Bu metaforlar ile anlatımına güç ve zenginlik katmıştır. Kendine has metaforları görülen Yunus Emre halkı bizzat ilgilendiren, öğretilerini anlattığı kısımlarda bilindik metaforlardan yararlanmıştır. Buradan Yunus Emre'nin yine dille nasıl ustaca oynadığını ve tek önem verdiği şeyin anlam olduğu görülmektedir.

¹ Çalışmamıza başladığımız zaman bulunmayan fakat tezimizi teslim aşamasına geldiğimizde haberdar olduğumuz yeni bir çalışma bulunmaktadır: Salim Küçük Yunus Emre Kitab'ında Söz Varlığı İncelemeleri.

Metaforlarla ilgili Celal Demir'in *Yunus Emre'nin Dilinde Metaforik Betimlemeler* çalışması bize yol göstermektedir (2021: 118-130).

Mine Mengi Eski Türk Edebiyatı Tarihi adlı kitabında Divân'dan şu şekilde bahseder:

'Yûnus Dîvânı, genelde ilahi tarzında yazılmış şiirlerden meydana gelmiştir. Hece vezni ile yazılmış söz konusu şiirler aynı zamanda aruzla (4 müstefilînin kalıbı ile) yazılmış musammat gazel izlenimini de uyandırmaktadır. Öte yandan, ilahi tarzında yazdıklarını söylediğimiz bu şiirler gerek şekil özellikleri gerekse konuları bakımından Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerini andırmaktadır. Bu nedenle de Yunus Emre, Ahmed-i Yesevî hikmetlerinin takipçisi görünümündedir. Ancak, Yunus'un ilahileri, aşkın ön planda yer aldığı bir tasavvuf anlayışını işlediklerinden lirizm yanı ağır basan, heyecan yönünden daha zengin, etkileyici bir yapıya sahiptirler' (Mengi 2007: 68).

Bölüm 2

İNCELEME

2.1 Yunus Emre'nin Söz Varlığı

Bir dilin sözcük varlığının oluştuğu öğelerden bahsedilirken ilk anılması gerekenler, temel söz varlığı ya da çekirdek sözcükler adını verildiği öğelerdir.

Sözcük varlığı denildiği zaman sadece dilin sözcükleri değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve diğer anlatım kalıplarının bütünü anlaşılmalıdır. Yunus Emre'de söz varlığı çeşitli görülür. Yaşadığı dönem geçiş dönemi olarak bilinir. Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçe ve Osmanlıca Türkçesi arasında köprü olmuştur. Söz varlığına bakıldığında zaman Arapça ve Farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Dönem dili olarak Arapça ve Farsça yaygın olduğu için Yunus Emre'nin kullanmış olduğu yabancı sözcüklerin anlaşılması güç değildir. Halkın hakim olduğu dil yapısı ile şiirlerini oluşturmuştur.

Yunus Emre 'bilmek' kavramının üzerinde durmuştur. Mustafa Karataş *Yunus Emre'de Bilişsel Söz Varlığı* isimli makalesinde Yunus Emre'nin 'aşk'a ulaşabilmek için tüm 'bilme' adımlarını kullanmış olduğundan ve insanın sadece aklıyla değil aynı zamanda gönlüyle önce kendini, sonra çevresini ve en sonunda da Tanrı'yı 'bilme'sinden bahsetmektedir. Karataş Yunus Emre'nin düşüncelerini insanlara şiir yoluyla aktarırken 'bilişsel işlem söz varlığı'nı ve bunlarla ilişkili sözleri sıkça ve

çok etkili bir biçimde kullanmış ve bir ‘bilgi örgüsü’ ortaya çıkarmış olduğundan da bahsetmektedir (2021:229).

2.1.1 Türkçe Öğeler

Yaşar Akdemir’in Yunus Emre’de Kelime Kadrosu adlı makalesinde Divân’ı ve Risalet’ün Nushiyye’deki kelimeleri tarayarak Yunus Emre’nin söz varlığını %49 olarak göstermektedir (2013:454). Ali Cin ve Vasfi Babacan’ın *Yunus Emre’nin Risaletün Nushiyye’si ve Divan’ı Üzerine Yeni Bir İnceleme* başlıklı çalışmalarında ise Fatih nüshasının söz varlığını %49 olarak gösterirler. Fakat bu orana birleşik sözcükler ve deyimler eklendiğinde % 65’lik bir oranın ortaya çıktığını ifade ederler (2013:60).

2.1.2 Değişmeden Günümüze Kadar Gelen Türkçe Sözcükler

Söz varlığının içinde temel söz varlığı Eski Türkçe döneminden beri her dönem kullanılıp günümüz Türkiye Türkçesine kadar gelen sözcüklerdir. Bilindiği gibi temel söz varlığına çekirdek sözcükler de denir. Bu tür sözcükler türetmeye, birleştirmeye, deyimleştirmeye ve çok anlamlılığa elverişli öğelerdir. Yunus Emre’nin söz varlığından günümüz Türkiye Türkçesine kadar gelen sözcüklerin büyük bir kısmı temel söz varlığının üyelerindedir.

al-:

*Ağzına şeker aluben, gözleri sana tuş olan
Unıda ol şekerini, ayruk çeyneyüb yutmaya (D 18/3-3)*

baş: 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan (TS I / 413).

*Nişâni bu benzi sarı gözleri yaştır âşıkın
Aşk oduna yanar cânı ciğeri baştır âşıkın (D 122/ 146-1)**

bezen-: Süslenmek, tezeyyün etmek (TS I / 535).

*İy 'ışk eri aç gözünü, yir yüzine eyle nazar
Gör bu latîf çiçekleri, bezenüben geldi geçer*(D 40/18 1)

dê- : Söylemek.

*Yûnus'a âşık diyüben zinhar özenüp gelmegil
Çok bezirgân peşmân olur varıcağaz uzun yola* (D18 /2-5)

Türkiye Türkçesinde t->d- değişimi ile kullanılmaktadır.

dil- yarmak (TS II /1145).

*Zekeriya ağaca sığınmağın
Bıçğuyile iki dildürdüñ anı* (D 228/ 197-6)

dil- 1. Bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek (Tü. S./ 531).

eyle- : 1) Yapmak, inşa etmek, imâl etmek 2) Yaratmak (TS III /1586).

*Şirin hulklar eylegil, tatlu sözler söylegil
Sohbetlerde Yûnus'ı hergiz unutmayalar* (D 82/ 50-6)

Bu eylem 'etmek, yapmak' anlamlarıyla Türkçe Sözlüğe de geçmiştir.

er- (II), (ir-): 3. Ulaşmak, yetişmek (TS III /85).

*Niçe ki ben seni sevem, ecel eli irmeyiser
Kaçan sunar Azrâil el, ben seni canlanurisem* (D 158 103 / 3)

Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

eren [erenler] 1. Erkek. 2. Kahraman, yiğit. 3. Erler, yiğitler, kahramanlar. 4.

Allah'a ermiş kimse (T.S. III/ 1490).

*Erenün yüzi suyu, himmeti arşdan ulı
Kimi görürsen bu hûli, eren inâyetdir* (D 48/ 25-5)

Yunus'ta çok sık kullanılan 'eren' sözcüğü günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

gel- : Eski Anadolu Türkçesinden itibaren k->g- değişmiyle Türkiye Türkçesinde

‘gelmek’ biçiminde kullanılır.

Ne gelmeęüñ gelmekdurur, ne gülmeęüñ gülmekdurur
Son menziliñ ölmekdurur tuymadınsa ışkdan eser (D 42/ 20-6)

terkin ur-: ‘ayrılmak, uzaklaşmak ‘ anlamında yardımcı eylemdir.

Sen dünyenüñ terkin urgıl, gelüp ‘ışk odına girgil
İlerüki menzile irgil, girü kalmak neñdür senüñ (D 112/ 72-2)

Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

gir- :

Bular geldi tapuya, şeriat tutdı turur
İçerü girübeni ne varın bilmediler (D 58 32/3)

İnce ünlülü sözcüklerde Eski Anadolu Türkçesinde k->g- genel bir değişimdir. Eski Anadolu Türkçesinden beri Türkiye Türkçesinde gir- biçiminde kullanılmaktadır.

gül- :

Ne gelmeğün gelmekdurur, ne gülmeğün: gülmekdurur
Son menzilüñ ölmekdurur tuymadıña ışkdan eser (D 42/ 20-6)

İnce ünlülü sözcüklerde Eski Anadolu Türkçesinden itibaren k->g- değişimi olmuştur. Türkiye Türkçesinde de ‘gülmek’ biçimiyle kullanılır.

öl-:

Ne gelmeğün gelmekdurur, ne gülmeğün gülmekdurur
Son menzilün ölmekdurur tuymadınsa ışkdan eser (D 42/ 18-6)

ün: 1. Ses, yüksek ses, nida, avaz, sada. 2. Şöhret, şan.(TS VI / 4069)

Ayruk bize yas eylemez gönlümüzü pas eylemez

*Hak'dan gelen görklü avâz andan gelen ündür başa (D 48-7/2)**

ün: 1. Ses 2. İyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu, şöhret, şan, nam, ad: 'O kadar ünü ve başarıyı yakıştıramamıştı bu yüze.' -T. Buğra. Ün almak (veya kazanmak veya salmak veya yapmak) ünü herkesçe bilinmek ve her yerden duyulmak: 'Dünyaca ün almış Mark Twain Derneğinin fahri üyeliğini aldığını duyunca...' -S. F. Abasıyanık. 'Ramazan, serliği, zulmü ile ün salmış bir kabadayı idi.' -H.E. Adıvar. Üne kavuşmak ün kazanmak, şöhret bulmak (Tü. S/2058).

yad : Yabancı, ecnebi, garip. (TS VI / 4184)

*Beri gel barısalum, yadisen bilişelüm
Atumuz eyerlendi, eşdük elhamdülillah (D 212 141/5)*

2.1.3 Tarama Sözlüğünde ve Derleme Sözlüğünde Bulunan Sözcükler

Yunus Emre'nin Türkçe söz varlığı Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığıdır. Yunus Emre'nin kullandığı Türkçe sözcüklerin büyük bir bölümü de günümüz Türkiye Türkçesinde Anadolu ağızlarında kullanımını sürdürmektedir. Bu bölümde Eski Anadolu Türkçesinden Anadolu ağızlarına kadar kullanılagelen sözcüklere yer verilecektir.

ağmak: Çıkmak, yükselmek (TS I / 49).

*Işka tanışık sığmaz, değme cân göğe ağmaz
Pervâneleyin oda yanmayan âşık midur(D 50/26-3)*

ağmak (I) 10. Yükselmek, yukarı çıkmak: Gönülsüz namaz, göklere ağmaz. Sürü yamaca ağdı. Anadolu Ağızlarında yaygın olarak kullanılmaktadır (DS I /103-104).

ağu:

*Hamza'yı Kaf'dan aşuran, elin ayağın şeşüren
Simurg Kaf ardındağı ol ağılu ilan benem (D 156/ 102 8)*

Anadolu ağızlarında ‘zehir’ anlamındadır (DS I /114). Türkçe Sözlüğe de *ağı* ‘zehir’ anlamıyla geçmiştir. Benzetmede ve bitki adının bünyesinde kullanıldığı görülmektedir:

ağı gibi 1. Acı veren, çok etkileyen; 2. Çok sert, keskin. **ağı ağacı, ağı çiçeği**
Zakkum ağı otu: Baldıran sariağı: Kışın yapraklarını döken, sarı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitki, sarıcık, sifin,zifin.

anda Orada (TS I / 132).

Her bir kişi dosta vara, armağanın dosta vire
Anda bizi anmayanlar bunda da unutsun dimiş (D 98 63/4)

Anadolu ağızlarında geçen ‘endeki’ ve değişkeleri de a+n+da+kı yapısının ünlülerin değişmiş biçimleridir:

endeki [endağ, ende, endegerede, enderde] : İşte, orada. (*Eğridir ve köyleri –İsp.; Başpınar, Karamanlı, Yayla *Tefenni, -Brd.; Bereketli *Tavas, Çıtak *Çivril –Dz.; Toygar *Nazilli, Eğridere *Kuyucak –Ay.; Birgi *Ödemiş –İz.; Dont *Fethiye, Yerkesik –Mğ.)

[endağ]: (Ayvagediği *Mersin –İç.)**[ende]:** (*Sarayköy ve köyleri, Bereketli *Tavas –Dz.; *Mersin ve köyleri –İç.; *Alanya, Kumluca *Finike –Ant.; Karaçulha *Fethiye ve köyleri –Mğ.) **[endegerede]:** (Gerdan –Ada.) **[enderde]:** (Afşar *Hadım –Kn.; *Anamur, Yanpar *Tarsus –İç.; Karasaçlı, Karaçulha *Fethiye –Mğ.) (DS III/ 1745)

Anda sözcüğü Derleme Sözlüğünde anda bunda ikilemesinde ve anda bunda yapmak birleşik sözcüğünde geçmektedir: **anda bunda (I) 1.** Seyrek, tektük: Bu yıl elma anda bunda. (*Safranbolu –Zn.; -Ks) **2.** Yarım yamalak. (*Devrek –Zn.) **3. [anda bunda] 4.** Orada burada, ötede beride. (-Çr.; Çilehane *Reşadiye –To.;-Dy.)

anda bunda yapmak Özenmeden baştan savma iş yapmak. (Aliköy *Çaycuma, Kızılelma *Bartın, Cumayanı –Zn.) (DS III/ 1745).

andak : 1. Hemen, o anda, derhal. 2. O kadar (TS/9).

*Kanı sabır buşu gelince olmuş
Düzenlikle safâ andak yoyulmuş* (RN/ 275)

andak (III) Ondan sonra: Eve gideceğim, andak çarşıya...(*Söğüt –Bil.) (DS I /256).

anuñçün (<+ a + nuñ için): Onun için (TS I /176).

*Dost yüzini göricek şirk yağmalandı
Anuñ çün kapuda kaldı şeri 'at* (D 32/ 11 2)

Derleme Sözlüğünde ‘onun için, tevekeli değil’ anlamlarında **anuñ [ânuñdâ]** biçimleri görülmektedir: *Anuñ söylenmiyor, meğer küsmüş.* (Kemaliye, *Alaşehir – Mn.) [anuñdâ] : (Darıveren *Acıpayam – Dz.).

aşşı , assı, [aş(II), aşı] : 1. Yarar, çıkar, kazanç, kâr (TS/ 14).

*Sensin bana cân u cihân, sensin bana genç-i nihân
Sendürür assı ziyân, ne iş gele benden bana* (D 24 /6-12)

Assı sözcüğünün *ası* biçimini Derleme Sözlüğünde görmekteyiz:

ası (III) [asığ,asığ,asık, assı (II)] Fayda. (-Ank.) [asığ]: (Harput –El.) [asığ, asık] : (*Akhisar –Mn.) [assı (II)]: (-Ama.; *Beykoz –İst.).

arkuru : Eğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters (TS/ 13)

*Harâmî gibi yoluma arkuru inen karlı dağ
Ben yârimden ayrı düştüm sen yolumu bağlar mısın* (D 191/ 270 5)

aykuri: Aykırı, ters (Anaraş *Sürmene, *Maçka –Tr.) (DS I/327).

ayıt- (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek) : Söylemek, demek, anlatmak (TS I /323).

*İzzet erkân kamusı bunlardır dünyeye sevgüsü
Benüm cevâbum sen eyit, ışka izzet midür behâ (D 18/ 2-2)*

Anadolu ağızlarında *ayıtmak* sözcüğünün değişik türevlerine ve anlam değişimine uğramış biçimlerine rastlanır:

ayıtmak (I) [aytmak (I)] 1. Söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak. (-Af. Ve köyleri; Yalınkuyu *Nazilli, -Ay.; -Ba ve çevresi; Büyükanafarta *Eceabat –Çkl.; Hacıhamzalı *Tarsus –İç.) 2. Türkü söylemek, teganni etmek. (*Milâs – Mğ.) (DS I /421) **[aytmak (I)]**: (*Nazilli –Ay.; Bergaz *Ezine –Çkl.; *Ilgın, Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı –Kn.; Orhaniye *Marmaris –Mğ.) (DS I /421).

Anadolu'da kullanılan *aydınmak* sözcüğü de *ayıtmak* sözcüğünün günümüze uzanan bir türevidir:

aydınmak (I) 1. Sövmek, kötü kötü söylenmek. (Çavdır *Tefenni- Brd.; Ortaköy *Çal, Kabaklar *Çameli –Dz.; Teke –Sm.; Yendiğın –Kn.) 2. Darılmak. (*Mut –İç.) 3. Nankörlük etmek. (-Ant. ve çevresi) 4. Kendi kendine söylenmek. (*Köyceğiz – Mğ.) 5. Şikâyet etmek. (Kıbrıs) **aydışmak 1.** [aydeşmak -1] 2. Tartışma yapmak, dil kavgası etmek. (Bozan –Es.; *Safranbolu –Zn.- *Kargı –Ks.) 3. [aydeşmak -2] 4. [aydeşmak -3] **aydivermek**, aydıvermek, [aydıрмаğ, aydumak, aytıvermek] Söylemek, haber vermek, açıklamak, anlatmak. (-Ba. ve çevresi; *Ezine, Okçular – Çkl.; Yaylagöne *Malkara –Tk.) **[aydıрмаğ]:** (Kerkük) **[aydumak]:** (Kadıköy,*Bigadiç –Ba.) **aydeşmek [aydışmak -1,3,4] 1.** Tartışmada aksi cevap vermek, inatlaşmak. (*Eşme ve köyleri –Uş.) [aydışmak -1] : (Kızılköy *Ezine – Çkl.; *Taşköprü –Ks.) 2. Kötülemek, uğraşmak. (*Eşme ve köyleri –Uş.)

[aydışmak -3]: (Deveviran, Kıbrıscık –Bo.) **3. İtişmek, didişmek.** (*Eşme ve köyleri –Uş.) **[aydışmak -4]:** (Kıbrıscık –Bo.; *Boyabat –Sn.) **aydetmek:** Türkü söylemek (Seki- yaylası –İsp.) (DS I/411)

Anadolu'da *ayıtmak* sözcüğünün birleşik eylemin bünyesinde yer aldığı da görölmektedir:

[ayıtıvermek]: (Eskikadın –Ed.) (DS I/412).

ayruğ, ayruğ, ayruğ : Başka, gayri, mâada, diğer (TS I/330).

Işkdan da 'vî kılan kişi hiç anmaya hırs u hevâ
Işk evine girenlere ayruk ne meyl ü ne vefâ (D18 2/1 RN/252)

Anadolu Ağızlarında *ayruk, ayrık* 'artık, başka' anlamıyla geçmektedir. **ayruk (I)**
1. Artık (Emircekiraz *Gerede—Bo.; Eğin- Ezc.; Görnes * Akşehir –Kn.) **[ayrık (I)]**
Abbaslık –Bil.;- Kn.) **ayruk (I)** 2. Başka (*İnebolu –Ks.; Yobol *Vakfikebir –Tr.)
(DS I/431).

balk-: Parlamak, parıldamak, ışık saçmak (TS/24).

Anuñün kim tecelli balkır ana
Kayıkmaz zerrece ol değme yana (RN/443)

balk-: 1. Parlamak, parıldamak, göz alıcı güzel olmak. 2. şimşek çakmak.

bay: Zengin, müstağni. (TS I/458)

Hiçbir kişi bilmez bizi, biz ne içün içindeyüz
Ne hırsumuz baydur bizüm, ne nefsümüz içindeyüz (D 90/ 57 1)

Anadolu ağızlarında yaygın biçimde görölr:

Anadolu ağızlarında da (I) Zengin, ağa (Bereketli *Tavas –Dz.; *Zile, Çilehane *Reşadiye –To.; Yalman *Akkuş –Or.; *Göle, *Ardahan, Zarşat –Kr.;- Bt.; -Ml.; *Birecik, -Ur.; *Kilis –Gaz.; -Mr.; *Antakya köyleri –Hat.; Yarhisar *Hafik –Sv.; Tavlısın –Ky.; *Argıthanı –Kn.; *Kozan –Ada.; Kerkük) (DS I / 574) anlamıyla kullanılmaktadır:

Ölçülü Türkiye Türkçesine ‘ (I) Parası, malı çok olan, zengin (kimse) (II) Erkeklerin ad vey soyadlarının önüne getirilen saygı sözü: Bay Doğan (II) Erkek: Bir bay sizi arıyor’ biçiminde geçmiştir. (Tü. S / 225)

bayık : Açık, belli, aşikâr, gerçek,kuşkusuz, kesinlikle (TS I/465).

*Sen uyursın ol uyanuk, eksüği kılur bayık
Dahi nice bulam tanık, dâyim senünle yârdurur* (D 86/ 54 5)

bayık (III) Doğru, gerçek, şüphesiz (-Çkr.) (DS I /579).

beliñle- [belünlemek]: Korku ile birden sıçramak, irkilmek (TS/30).

*Kolmaşa verdik sözünü söz ile döğdük yüzünü
Yaban canavarı gibi belinler ondan şeş eder*(D 86/ 80-3)*

Anadolu ağızlarında da *beliñlemek* ve değışkeleri yaygın olarak kullanılmaktadır (DS I/ 618) .

berk, (perk): 1. Sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli (TS I /513).

*Ey Yunus sen âşık isen imân beliğın berk kuş
Varlığın denşir yokluğa cümle eksiklik sendedir* (D 67 44-8 RN/426)*

bek (I) [beki (I), berk (I)] Sert, katı, sağlam, kuvvetli (DS II /600).

berki- Sağlamlaştırmak, pekişmek. 2. Pekiştirilmek. (TS I / 513). Berk adının türevidir: berk+i-

*Yıldırım olup şakıyan, kakıyup nefsi dokıyan
Yir ka'rasında berkiyen şol ağılu ilan benem (D174/ 111-3)*

berkimek (II) [bekeşmeg, bekimek -2, bekişmek -2] İyileşmek, sağlamlaştırmak
(DS I / 635) .

bezek: Süs, ziynet (TS I / 529).

*Kogıl dünya bezeğini, bu dünya yildür ya
Ne kılısar bize vefâ, çünkü busudadur zevâl (D 130/85 1)*

bezek, bezek (II) [bezehy, bezenk (II), bezeyh] 1. Süs, ziynet (-Ba, ve çevresi;
Uluşiran *Şiran, *Bayburt köyleri –Gm.; Ersis *Yusufeli –Ar.; Kızılçakaçak
*Arpaçay –Kr. Köyleri; -Ezm.; *Erciş –Vn.; *Lice –Dy.; -Gaz.; -Mr.; -Sv.; *Kaman
–Krş.; Bağıyaka *Finike- Ant.; *Saray –Tk.) (DS I /650) **[bezeyh]:** (İğdir –Kr.)
[bezenk (II)]: (Bornova –İz.) **[bezeyh] :** (Taşburun *İğdir, İrişli, Bayburt *Sarıkamış
–Kr.) 2.Süslü elbise. (Erkinis *Yusufeli –Ar. ; Bismil –Dy.). Türkiye Türkçesinde
bezek ‘ *süs, ziynet* ’ olarak görülmektedir. (Tü.S/258)

bilelik (<bir+le+lik): Maiyet, beraberlik (TS I /554).

*Yatluk yokdur bilene, dirlik tuta gelene
Bilelik soylayana vuslat yolu kavîdür (D 56 30/7)*

Anadolu ağızlarında *bilelik* yerine *bilece* türevine rastlanmaktadır:

bilece: Beraber. (*Lapseki- Çkl.; -Ks.; -Çr.; -Sm.; *Vakfikebir –Tr.; Süle –Gm.; -
Gaz.; -Hat.; *Göksun –Mr.; *Gürün –Sv.; -Ank.) (DS I /691).

biliş: Bildik, tanıdık, dost, âşına (TS I /562).

*Küfrünü atar iken imanın vurma sakın
Hırs bizimle düşmandır bilişlidir el değil (D 131/ 163 4)**

biliş [**bilişik**, **biliş tanış** ,**bilüş**] Tanıd ık (Ürkütlü *Bucak –Brd.; *Sarayköy –Dz.; Kozanlı, Balabanlı *Ödemiş –İz.; -Ks.; *Merzifon –Ama.; Uğurlu *Ermenek –Kn.; *Elmalı –Ant.; Yapıntı *Mut –İç.) [**bilişik**]: (Tekkeköy –Dz.; Eymir *Bozdoğan –Ay.; Minnetler –Ba.; Bozan, Tokat –Es.; Bahçeli *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Mut, Namrun *Tarsus, *Mersin –İç.; -Ed.; Çavuşköy *Babaeski –Krk.) [**biliş tanış**]: (Bahçeli *Bor –Nğ.) [**bilüş**](Karabüzey *Araç –Ks.) (DS I /693). Biliş adının yanında bilişmek eylemi de vardır.

bur-: Bükme, sarmak (TS I / 709).

*Kimisi boynını eğmiş, tenini toprağa salmış
Anasına küsüp gitmiş boynun buranları gördüm (D 180 116/7)*

Türkiye Türkçesinde de *bur-* eylemi yeni anlamlar da kazanmıştır.

çağşa- : 1. Gevşemek. 2. Dağılmak. (D 319)

*Nice yatar düşübeni yılan-çıyan üşübeni
Sünükleri çağşabanı çürüyüben ulanı gör (D 55/ 22 2)**

Anadolu ağızlarında çağşamak, çağşamak ve başka değişkeleri de görölmektedir:

çağşa-: Gevşemek, birbirinden ayrılmak, eskimek (Karaoğlanlı –Mn; *İzmit –Kc.;

Taşkınpaşa *Ürgüp –Nş.; -Kn.) (DS II/846).

çal- (II) :1. Kesmek üzere sürmek, kesmek (TS II 815).

*Yire bünyâd urılmadın, yir gök halayık tolmadın
Levh ü kalem çalınmadın, mülki yaradandaydum (D 158 104/3)*

Anadolu ağızlarında edilgen çatı ekiyle genişlemiş biçimi de kullanılmaktadır:

çalınmak (II) çalınmak 1. Sürünmek, uğraşmak, sokulmak (Yukarıseyit *Çal,

*Çivril –Dz.; *Mut –İç.) [**çalınmak**]: (Karaçay *Kadınhanı –Kn.) (DS II /1055).

çav: 1. Yüksek ses. 2. Haber. 3. Şöhret, nam (TS II /838).

*Yûnus 'u âşık deyüben zinhar özenip gelmeniz
Çok bezirgân ziyân eder varıcağız irak çava (D 46/ 2-9)*

çav (V) Şöhret (-Nğ.). ‘Şöhret’ , Yunus Emre’de geçen ‘çav’ sözcüğünün başka bir anlamıdır (DS II / 1093). Türkçe Sözlükte çav (I) ‘Ses, ün, haber’ anlamıyla geçmektedir.

çeyne-: Çiğnemek (TS II /883).

*Ağzına şeker aluben, gözleri sana tuş olan
Unida ol şekerini, ayruk çeyneyüb yutmaya (D 18/ 3-3)*

çeynemek Çiğnemek (*Zile- To.) (DS II / 1156).

Derleme Sözlüğünde çeynemek sözcüğünün ‘çeynem’ türevi de bulunmaktadır:

çeynem ‘bir ağız dolusu’ (*Zile –To.; *Erciş –Vn.; -Dy; Gündüzbey *Yeşilyurt –
Ml.; -Gaz.) .

çoğaç: 1. Güneş, gün ışığı. 2. Güneş vuran, güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan (yer) (TS/ 57).

*Eyitmesin çoğaç doğar etim-tenim üşütmeye
Çün vücudun delik değil şu 'le ermez günden ona (D 50/ 11-4)*

çoğaç: çoaç -1, 2; çoğaç 1. Güneş. (Ovacık *Tavas –Dz.; Sulutaş –Kn.; *Mersin –
İç.) **çoğaç-1] :** (-Bo.) **çoğaç:** (*Çal –Dz.; Devediran –Bo.; Hüyük *Beşşehir –Kn.)
(DS II /1256) .

dart-: Çekmek (TS II/ 1014).

*Terzi kurarsın hevâset dartmağa
Kasd idersin beni oda atmağa (D 14 /14)*

EAT' de kalın ünlülü sözcüklerde t->d- değişimi tutarsızdır. Yunus Emre'de tartmak sözcüğü t-/d- değişimi ile dartmak olmuştur. Anadolu ağızlarında da *dartmak* biçiminde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ön ses t- korunmuştur. Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır:

dartmak (II) : 1. Çekmek, asılmak: Bu çocukların kulakları dartılmalı, yoksa uslanmazlar. (Fırnis göçmenleri –Mr; Bayırköy *Gelibolu –Çkl.) (DS II/ 1373)

Dartmak eylemi edilgen ve dönüşlü çatı ekiyle genişleyerek Anadolu'da kullanımını sürdürmektedir.

degür-, değirmek: 1. Eriştirmek, yetiştirmek, ulaştırmak, duyurmak, bildirmek (TS/ 62).

*Çü cāsûs bu sözi 'akla irürdi
Niçe kim varıdı haber degürdi* (RN/ 271)

Anadolu ağızlarında da *değirmek* biçiminde geçmektedir:

değirmek: 1. Duyurmak, bildirmek, ulaştırmak (Yayla *Tefenni- Brd.; *Lapseki – Çkl.; -Çkr.; Bahçeli *Bor –Ng.) (DS II / 1401).

deñşir-: Değıştirmek. Bu sözcük Tarama Sözlüğüne geçmemiştir.

*Ey Yunus sen âşık isen imân beliğın berk kuşan
Varlığın deñşir yokluğa cümle eksiklik sendedir* (D 67 44-8)

Anadolu ağızlarında da *deñşmek* ve *deñştirmek* biçimi görülmektedir:

deñş- Değıştirmek (Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı-Kn.) (DS II /1424).

dolun- : tulunmaq 1. Kaybolmak, görünmez olmak (TS/ 212).

*O ilde ay-gün olmaz ay gedilip dolunmaz
Tertibler terk ediben şumar unuda mısın* (D 182/ 252 4)

Anadolu ağızlarında da dolunmak/ dulunmak sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır:

dolun-: (I) 2. Batmak (Sekiyaylası –Isp.) (DS II/ 1548).

dulun-: Ay ve güneş batmak (DS II / 1599).

döymemek: Dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek (TS II /1244).

Işka döyemedi özüm, gensüzün söylerin sözüüm

Yûnus senün işbu sözün âlemlere destân ola (D 20/ 4-6 RN/381)

Eski Anadolu Türkçesinde *olumsuz* biçimi görülmektedir:

Tarama Sözlüğünde olumsuz biçimi görülmesine karşın Anadolu ağızlarında sözcüğün olumlu biçimleri de kullanılmaktadır. Yunus Emre’de de döymek kökü kullanılmıştır: döy-e u-ma-dı > döyemedi

döymek [döyülmek, dözmeğ, dözmek, dözmeyh] : Sabretmek, tahammül etmek, dayanmak (-Çr.; *Bor –Nğ.; -Yz. çevresi; -Kn.) (DS II /1593) (RN/378).

Derleme Sözlüğünde ‘*döyümlü, döymelli*’ türevleri bulunmaktadır. 1.Sabırlı, tahammüllü: Döyümlü bir yüreği varmış. (*Bor –Nğ.) 2. Sağlam, dayanıklı : döyümlü bir gumaştır. (*Bor – Nğ.) [döymelli] : (*Merzifon köyleri –Ama.) [döyülmek]: (Köşk –Ay.) [dözmeğ]: (Kerkük)[dözmek]: (*İğdır –Kr.; Bakû göçmenleri –İst.)[dözmek] (*İğdır –Kr.) (DS II / 1594).

dürüş-: 1. Çalışmak, çabalamak, sebat etmek (TS/75).

Hayıf ol kişiye kala bu yoldan

Dürüş kim kurtulasın sen bu hâldan (RN/ 263)

Aandolu ağızlarında *dürüşmek* biçimi vardır. Yazı diline geçmemiştir ama Anadolu ağızlarında kullanımı vardır:

dürüşmek: Çalışmak, devamlı meşgul olmak (*Bergama –İz.; *Ürgüp, -Nş.) (DS II/1637) .

düz-: 5. Düzeltmek, tahsis etmek (TS II /1370-1371).

*Ben mi düzdüm beni? Sen düzdün beni
Pür ayıb nişe getürdün iy ganî (D 12/ 5)*

Anadolu ağızlarında şu anlamları vardır:

düzmek: 2. Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek **düzmek (I)** 1. Bir şeyi hazırlamak, eksikleri tamamlayıp yapmak (Körküler *Yalvaç –İsp.; Yayla *Tefenni –Brd.; Kırcaklı *Nazilli –Ay.; -Bo.; -Sm.; -Or. Köyleri; Havsu *Kelkit –Gm.) 2. [Düzen dutmak (IV)] **düzmek (II)** [duzmek] Düzene koymak, süslemek anlamlarıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (DS II /1647).

emcek: (emecek, emcik,emcek) Meme (TS III /1458).

*Günde iki kez çözerler, başına akçe dizerler
Ağzuma emcek virdiler, nefis kabzına düşdi gönül (D 126/ 81-5)*

Anadolu ağızlarında yaygın olarak değişkeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Türkçe sözlüğe de halk ağızından geçmiştir:

emcek (I) [emcik -1,2; emcek -2,emecen (IV), emicek(II) -1, emicik, emme (I)] 1.

Meme (Aşağılıca-Es.;-Çr.;-Ama. ve Azeri köyleri; *İğdır –Kr.; *Oltu, Ilıca –Ezm.; *Kemah, -Ezc.;-Vn.; *Ahlat, -Bt.; *Siverek, -Ur.; -Sv.; *Beypazarı –Ank.; *Ürgüp –Nş.; *Bor –Nğ.; -Kn.; Kerkük) [emcik -1] : (Büyükkabaca *Senirkent, Sofular *Eğridir –İsp.; Alaeddin *Acıpayam –Dz.; Çandarlı *Bergama –İz.; Gökköy *Reşadiye, *Zile –To.; Çepni *Gemerek –Sv.; Karahisar –Ky.; Akçalar *Seydişehir,

*Ermenek, -Kn.; Güğü *Elmalı –Ant.) [**emçek -2**] : (Çilehane *Reşadiye –To.; Kürkçüler –Ada.) [**emecen (IV)**]: (Çanlılı *Ayaş- Ank.)

[**emicik**]: (Gaz.)[**emme(I)**]: (Uluğbey *Senirkent, Gönenköy, -Isp.; Kurna –Brd.; Balkusan *Ermenek –Kn.) 2.Meme başı, yapma meme, emzik. (*Ürgüp –Nş.; Gavurdağ *Osmaniye –Ada.) [**emcik -2**]: (Kuşbaba *Bucak –Brd.; *Zile –To.; *Nazimiye –Tn.; *Antakya –Hat.; Hacııyas *Koyulhisar –Sv.) (DS III / 1730).

erte, (irte): Ertesi, gelecek, sabah, şafak sökme zamanı, yarın (TS III /1512).

*İRte gice söyleşürler, Hakk'ı bulalum diyüben
Yûnus eydür miskin olan Hak'ı bunda buldı gider (D 62 35/7)*

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de ‘Bir günün veya olayın arkasından gelen zaman’ anlamında kullanılmaktadır. (Tü.S /648) *Erte* sözcüğünü Anadolu ağzında *ertey* ve *irte* biçimlerinde görülmektedir:

ertey: Ertesi gün, erte: Ertey yola çıkalım (Düzenli *Borçka –Ar.) (DS III / 1777).

irte: Gündüz. (Böğrüdilik *Cihanbeyli –Kn.) 2. Karanlık, gece (Köşker –Krş.) (DS IV / 2554).

esle- : Dinlemek, kabul etmek, baş eğmek (TS/85).

*'Alemleri yaşıl bulundı çıkdı
Kimesne eslemez yavlak ınıkdı (RN/59)*

esle-: 1. Aldırış etmek, önem vermek (*Düzce –Bo.; -Ist.; -Çr.; *Maçka ve köyleri, -Tr.; *Bayburt –Gm.; Hisarcık *Yayladağı –Hat.) (DS III/ 1785).

esiri- : esirmek, [esirmek] 1. Sarhoş olmak, aklını yitirmek, delirmek, kendinden geçmek. 2. Azgınlaşmak, sertleşmek, çok kızmak (TS III / 1540).

Bu bizüm işretümüz, oldur bu lezzetümüz

İçüp esridüğümüz 'ışk şerbeti gölidür (D 38/ 16-4)

Anadolu ağızlarında bu sözcüğün aynı anlamda değişiklerine rastlanmaktadır:

esiremek(I) Sarhoş olmak (Bahçeli *Bor –Nğ.) [**esirmek (I) -5**]: (Genek *Yatağan – Mğ.) **Esirmek (I)** 1. Azmak, kudurmak, delirmek. **Esremek[esiremek]** 1. Delirmek. (Numanoluk *Seyitgazi –Es.) 2. Sarhoş olmak. (-Ist.) (DS III/ 1782-1783).

eye, [iye] Malik, sahip, efendi (TS/ 87) .

*Fidâ cânım sana iy sabr eyesi
Ki sabr oldı benüm cânım gıdası (RN/281)*

Anadolu ağızlarında da kullanımına rastlanır:

eye (I) [eğe (I) -1, eyye] Sahip, koruyucu (*Niksar –To.; -Ml.; Uluşiran *Şiran – Gm.; *Divriği –Sv.) [eğe (I) -1]: (-Ist.; -Tr.; -Bt.; -Ml.; -Gaz.; *Cihanbeyli –Kn.) [eyye]: (Palo –El.) (DS III/ 1819).

eyü(<edgü>eyü>eyi>iyi) : İyi (TS III /1595).

*Gök perdelerin açalar, eyü yavuzdan seçeler
Ol dem kancaru kaçalar, baş kurtarası yir gerek (D 120/ 77-3 RN/240)*

Bu sözcük Anadolu ağızlarında ünlü uyumun uygun olarak kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğüne de 'iyi, peki' anlamında geçmiştir:

eyi: İyi, peki (Telin *Gürün –Sv.) (DS III /1821).

gezek : Sıra (TS III / 1689).

*Hiç bilmezem gezek kimün ? Aramızda gezer ölüm
Halkı bustan idinmüşdür, diledüğün üzer ölüm (D166 109/1)*

Anadolu ağızında da kullanılmaktadır:

gezek: Sıra, nöbet: Bu akşam gezek kimde? (*Tire –İz.; -Zn.; *İskilip –Çr.; Ortabereket *Ayaş, *Beypazarı –Ank.) (DS III / 2021).

giñ: Geniş (TS III / 1630).

Eğer varise amelün, giñolisar sinün senün
Eğer yoğise amelün, oddan şarâb içdi gönül (D 126/ 81-15)

Anadolu ağızlarında kullanımı yaygın biçimde görülmektedir:

gen (II) [genk (II) , gere (I)] Geniş (*Sandıklı –Af.; -Kü.; Çakıralan *Havza –Sm.; *Merzifon –Ama. ve köyleri ; -Çr.; *Zile –To.; *Ünye –Or.; -Tr.; Iğdır- Kr.; -Bt.; -Ur.; -Gaz.; *Koyulhisar –Sv.; Tosmurlu *Silifke –İç.) (DS III / 1989)[**genk (II)**]: (Mollaveyin –Ar.) [**gere (I)**]: (Uluğbey *Senirkent –Isp.; Pazar *Kızılcahamam, Mühye –Ank.; *Ermenek –Kn.; Alpu –Ada.; Yapıntı *Mut –İç.) (DS III/ 1989).

girü: Yine, tekrar, bir daha, sonra. (TS III /1667)

Dün döşedüm bu yirleri, çöksü urdum bu tağları
Sayvan eyledüm gökleri, girü dutup duran benem (D156 102/4)

Anadolu ağızlarında ön ses /k- / ‘nin korunup ünlü uyumuna uygun olarak kullanıldığı görülmektedir:

keri (I) 1. Sonra, geri (-Af.; Çöplü *Çivril, Söğüt, Honaz –Dz.; Bahçeli *Bor –Nğ.; *Mersin –İç.; *Elmalı, Çomaklı *Korkuteli –Ant.; -Mğ.) 2. Ötürü, dolayı. (Ömerli *Çarşamba –Sm.) (DS IV /2755).

gönenmek : Nimete, refaha kavuşmak, faydalanmak, mesut olmak, sevinmek, sevgi bağlamak (TS III / 1755).

Gönüle gireni gönendi dirler
Gönüle sen de gir kim gönenesin (D 202 132/9)

gönenmek (I) [gönenmek (I), göncelmek, gönelmek (I), günenmek] : Mutlu ve rahat bir hayat yaşamak (Duman *Dinar –Af.; *Ulubey –Uş.; *Yalvaç, *Eğridir ve köyleri –Isp.; *Sarayköy ve köyleri, Yukarıseyit *Çal –Dz.; Dallica *Nazilli –Ay.;

*Tire, *Çeşme, *Bayındır –İz.; *Alaşehir –Mn. ve çevresi; Tokat köyleri –Es.; Örencik, *Düzce, -Bo.; *Kurşunlu –Çkr.; -Sn.; -Sm.; *Merzifon ve köyleri –Ama.; -Mr.; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı –Hat.; -Yz.; Hasanoğlan –Ank.; -Krş.; -Ky.; -Nş.; *Bor –Nğ.; Sille, -Kn.; *Kadirli, *Kozan –Ada.; *Tarsus, *Mut ve köyleri –İç.; Bağıyaka *Finike –Ant.) [**gonenmek (I)**] : (*Çal –Dz.)[**göncelmek**]: (*Bor –Nğ.) [**gönelmek (I)**]: (-Gaz.)[**günenmek**] : (-Dy.) (DS III / 2154).

‘*Gönen-*’ Türkiye Türkçesinde de kullanılan bir eylemdir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *gönenç* türevi de bulunmaktadır:

gönenç, -ci: Bolluk, rahatlık ve varlık içinde iyi yaşama, refah: Yurtta istediğimiz gönenci sağlamak için çok çalışmalıyız (Tü.S /776).

görklü [görüklü] : Güzel, temiz, iyi, mübarek, çekici, gösterişli (TS III / 1777).

*Ayrık bize yas eylemez gönlümüzü pas eylemez
Hak’dan gelen görklü avâz andan gelen ündür bana* (D 48-7/2)

Anadolu ağızlarında görülmektedir:

görklü: Gösterişli, yakışıklı, göz alıcı (kimse) (*Bayburt –Gm.) (DS III/2161).

gözü: Ayna (TS 101).

*Dost sureti gözü durur bakan kendi yüzün görür
Gelsin o kendisiz gelen ben râzımı ona derem* (D 160/ 209-7)

Anadolu ağızlarına da geniş bir alanda kullanıldığı görülmektedir:

gözü: Ayna (DS III/ 2181).

gözsüz sepet, (gözsüz tebek) : Köstebek denilen yer sıçanı (TS III /1831). Tarama Sözlüğüne bu şekilde geçmektedir:

Boz yapalak devlingece emek yime erte gice
Anun işi gözsepekdür, salup ördek alur değül (D 128/ 83-2)

Anadolu Ağızlarında bu hayvanın adı ‘gözsüz, gossü, görsü,gössü, göstü, gözsüz köpek, gözsüz sepel’ şeklinde görülmektedir:

gözsüz (I) [gossü, görsü, gössü, göstü, gözsüz köpek, gözsüz sepel] Köstebek (Eğnir *Arapkir, -Ml.; -Ezc.; Zıvarık, -Kn.)[gossü]: (Yendiğin *Ilgın –Kn.) [görsü]: (-Isp.) [gössü] : (-Nğ.)[göstü] : Yendiğin *Ilgın –Kn.) [gözsüz köpek] : (*Eğridir – Isp. ; *Ermenek ve köyleri, -Kn.) [gözsüz sepel] : (*Lapseki –Çkl.) (DS III/ 2183).

göyünmek, öyünmek, göynüme, göynemek, gövünmek, göyenmek :Yanmak (TS III/1803) .

Yunus aşkın vasfın söyler gerçeklere haber eyler
Mahrûmların cânı göyner eşker oldu pinhânımız (D 106 / 118-9)

Bu sözcük Anadolu ağızlarında kullanılırken Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de *göynüme* (hlk.) 1. Dertlenmek, içlenmek, üzölmek 2. Ham meyve olgunlaşmak anlamlarında geçmektedir. Kök anlamı da yine halk ağzından Türkçe Sözlüğe geçmiştir:

göymek (hlk.) Yakmak.

Göyme: Göymek işi Göynük (<göy-ü-n-ü-k > göynük) hlk. 1. Yanık, yanmış. 2. Güneşte yanmış. 3. İyice olmuş (yemiş). 4. Mec. Acısı olan, elemli.5. Orman yakılarak açılan tarla. (Tü. S)

göynüme (II) [→ göynüme (II)] göynüme (III) Katlanamamak, dayanamamak (*Merzifon ve köyleri –Ama.) (DS III/2173).

Derleme Sözlüğünde yan anlamda kullanımları vardır:

göynemek (I) Yara çok fazla sızlamak (*Merzifon –Ama.; Karakoyun *İğdır –Kr.)

göynemek (II) [göynemeyh] Yana yakıla ağlamak: Aşır dünyeyin ele göynüyordükü. (İrişli, Bayburt *Sakamış –Kr.) **[göynemeyh]** : (*İğdır –Kr.) **göynemek (III)** 1. Çürümeye yüz tutmak. (-Ks. Ve çevresi) 2. [göğnemek]**göğnemeyh** [göynemek (II)] **göynü-** [göğnü (I)] (DS III/2172).

göynümek (I) [göğnülmek, göynümek (I), göğünmek (I), gönümek (I)] Toplandığı zaman sert olan meyveler kendi kendine fazla olgunlaşmak, yumuşamak. (*Uluborlu –Isp.; Dalıca *Nazilli –Ay.; -Ba.; Nilüfer –Brs.; *Söğüt –Bil.; -Bo.; Karabüzey *Araç, -Ks.; *İskilip, Çıkrık *Mecitözü, -Çr.; -Sn.; Marınca *Merzifon, *Ezine –Ama.; *Terme –Sm.; Kuzköy *Akkuş, Bayadı –Or.; Piraziz, *Tirebolu, -Gr.; Denizli, Beşikdüzü *Vakfikebir –Tr.; *Ereğli, Sulutaş –Kn.; -Ed.; Ceylân *Lüleburgaz –Krk.) **[göğnülmek]** : (* Bor –Nğ.)

[göynümek (I)]: (Uluğbey *Senirkent –Isp.; Güney *Yeşilova –Brd. ; *Merzifon ve köyleri –Ama.; *Ereğli –Kn.; -Ed.; *Lüleburgaz –Krk.) **[göğünmek (I)]** : [*Terme –Sm.; Sarmaşık *Fatsa –Or.; *Ereğli –Kn.) **[gönümek (I)]** : (*Kırkağaç –Mn.; -Çkl.; Sarmaşık *Fatsa –Or.) **göynümek (II)** [göynümek (II)] **göynümek (IV)** 1. [göynüklenmek] 2. Ağlamaktan yorulmak. (Marınca *Merzifon –Ama.) **göynümek (V)** 1. Buruşmak, pörsüme. (Rumeli göçmenleri Gündoğdu –Brs.) 2. Çürümek (-Çr.) (DS III / 2173).

ıssı : is [issi] Emir ve ferman sahibi (TS III /2117)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ‘ıssız’ sözcüğünde yaşamaktadır.

*İsteyelüm iş ıssını, bulup görelüm kandadır
Cân kulağı açuğise, işbu sözüm turvandadır (D 54 29/1 RN/147)*

Anadolu ağızlarında isdi, isti (<issi) ‘sahibi’ biçimleri vardır. (Erkilet –Ky.)

[isti (II)]: (Zile *Develi –Ky; Mağara *Saimbeyli –Ada.) (DS IV/2555).

ır- :Ayırmak, cüda kılmak. (TS III / 1969)

*Geç mahlûk tâ'atından, göz ırma dost katından
Aldanma fâni nakşa, fâni nakşı niderler (D 60 33/4)*

Anadolu ağızlarında yaygın biçimde görülmektedir:

ırılmak(I) [ırtmak] Ayrılmak, uzaklaşmak. (*Eğridir, *Yalvaç –Isp.; Çerçin, -Brd.; Gölemezli, Dağal *Çal –Dz.; -İz.; *Savaştepe –Ba.; Akçakavak, -Bo.; Peşman *Daday –Ks.; *Mecitözü, -Çr.; -To.; Kuzköy *Akkuş –Or.; Avutmuş, *Şebinkarahisar –Gr.; -Ml.; -Mr.; *Kangal –Sv.; *Beypazarı –Ank.; *Pınarbaşı –Ky.; -Nş.; Ortaköy, *Bor –Nğ.; Halimiye *Ermenek –Kn.; *Kozan –Ada.; *Silifke, *Mersin, *Mut ve köyleri –İç.; Bağıyaka *Finike –Ant.; Kaya *Fethiye, *Milas, Yerkesik –Mğ.) [ırtmak]: (*Kozan –Ada.) (DS IV / 2487).

iletmek (eletmek, iltmek) : İlte → iltmek → iletmek Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek. (TS III / 2065) (TS III / 2048).

*Baykuş çağırur vîrandani kimse murâd almaz andan
Eyü amel ilte görûn ol hak terâzû andadur (D.54 / 4)*

Anadolu ağızlarında *eletmek* biçimi kullanılmaktadır:

eletmek [eletivermek, eltmek] İletmek, götürmek. (Gerban, İshaklı *Bolvadin –Af. ; *Eşme –Uş.; *Keçiborlu, *Uluborlu –Isp.; Güney *Yeşilova –Brd.; İsabey, Bekilli, Yukarı Seyit *Çal, *Tavas, Hacıfakı, Honaz-Dz.; *Nazilli –Ay.; *Menemen –İz.; *Turgutlu –Mn.; *Savaştepe, Yeniköy –Ba.; Çekirge –Brs.; Ilıcaksu *Domanıç –Kü. ve köyleri; *Mihalıçcık, Yenise, İnönü, Bozan –Es.; *Düzce, -Bo.; *Akyazı –Sk.; Karakoçlu *Devrek, Aliköy *Çaycuma, *Safranbolu, Yakademirciler, Kışla –Zn.; *Araç –Ks.; *İskilip –Çr.; -Sm.; Danışman *Fatsa, Uzunmusa, *Perşembe- Or.; -Gr.; -Tr.; -Rz.; Erkinis *Yusufeli –Ar.; -Ml.; -Ur.; *Kilis –Gaz.; -Mr.; Hacıilyas *Koyulhisar Sv.; Kuzayca, Kızılkoca, Gökkışla *Yerköy –Yz.; -Ank.; Türkmen,

Yeniköy *Bünyan –Ky.; *Mucur –Krş.; *Kozan, *Kadirli, Tuzla, Haruniye –Ada.; *Silifke, *Mersin ve köyleri –İç.; Güzelsu *Akseki –Ant.; *Fethiye ve köyleri, *Milas, *Marmaris –Mğ.) [**eletivermek**]: (Eymir *Bozdoğan –Ay.; Kızılbahçe –İz.; -Sm.) [**eltmek**]: (Tömük, Çiftepınar *Mersin –İç.; *Fethiye ve köyleri –Mğ.) (DS III / 1712).

iley: Huzur, yan, ön, karşı taraf. (TS III / 2054)

*Bir devleginç yuva yapar, yürür ilden yavru kapar
Toğan ileyinden sapar zire elinde murdârı var (D 40/ 17-3 RN/188)*

Anadolu ağızlarında da kullanımına rastlanmaktadır:

iley: Ön, karşı, kat. (Koyundere *Ahıska –Kr.) (DS IV / 2522).

kaçan: Kaçan, (haçan) : Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, nasıl, ne suretle, ne vakit. (TS IV / 2150)

*Sûret söz kanda buldı, söz ıssı kaçan oldı
Sûrete kendü geldi, dil hikmetün yoludur (D 38/ 16-3)*

Kaçan sözcüğü Anadolu ağızlarında *haçan* biçiminde kullanılmaktadır:

haçan [haçağ, haçanda, hâcen] 1. Ne vakit, ne zaman: Haçan sizin eve geldimse boş bulamadım. (*Gelendost, *Şarkîkaraağaç –Isp.; Çandarlı *Bergama –İz.; Yeniköy, Marmara *Erdek –Ba.; *Akyazı –Kc.; Karaağaç –Bo.; Oklalı *Çatalca –İst.; -Ks.; *Çarşamba –Sm.; Saray –Çkr.; *İskilip –Çr.; *Zile –To.; Kuzköy *Ünye ,Danışman *Fatsa –Or.; Süme *Bulancak –Gr.; -Tr. Ve köyleri; Uluşiran *Şiran –Gm.; -Rz.; Çayağzı, Yavuz *Şavşat, İncilli *Ardanuç, Uşhum *Yusufeli –Ar.; Koyundere *Ahıska, *Posof ve köyleri –Kr.; -Ezm.; *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; -Ada.; Aslanköy *Mersin –İç.; Genek *Yatağan –Mğ.; İbriktepe –Ed.; -Kıbrıs) (DS III / 2248)

kaçan (V) Ne zaman, ne vakit? (Gelibolu –Çkl.; İncirgediği * Karaisali –Ada.) (DS IV / 2587)

[haçağ]: (Azerbaycan)[**haçan**] : (Sarıkavak –Es.) 2. Mademki: Haçan öküzleri bulamadım eve niçin gelmedin. (-Tr. İlçe ve köyleri; Uluşiran *Şiran –Gm.; Yavuz *Şavşat –Ar.; -Ezm.) 3. Ne çabuk: Haçan gidip geldin. (Bozçalı *Reşadiye –To.; *Fatsa –Or. ve köyleri; Yanpar *Mersin –İç.; Genek *Yatağan –Mğ.) **[haçanda]** : (- Kıbrıs)

haçan ki: Haçan ki. Ne zaman ki. Derleme Sözlüğü'ne göre *haçan ki* söyleminin derlendiği yerlerden biri de Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesidir. **Haçanabir (Haçana bir):** 'Daha ne kadar?' anlamında kullanılmaktadır. Bikkınlığı, usanmayı anlatmaktadır. *Ne zamana kadar?* Derleme Sözlüğüne göre bu sözcük yalnızca Kıbrıs'tan derlenmiştir. **Haçana bir vuracaklar sokak köpeklerini.** **Haçanda:** Çok erken, çok çabuk, zamanından önce. *Daha ne kadar?* Derleme Sözlüğü'ne göre haçanda sözcüğü yalnızca Kıbrıs'tan derlenmiştir: *Daha öğle olmadı, hoca ezanı haçanda okudu.* (KTAS 161/62).

kakı- [kaşımak] 1. Öfkelenmek, kızmak. 2. İtiraz etmek, karşı gelmek. 3.

Azarlamak, takdir etmek. Kaşığı çağırarak. Hiddetle haykırmak. (TS IV / 2166)

Yıldırım olup şakıyan, kakıyup neñsi dokıyan
Yir ka'rasında berkiyen şol ağılu ilan benem (D 174/ 111-3)

Anadolu ağızlarında aynı anlamda kullanılmaktadır:

kakımak [kakınmak -2] Öfkelenmek, darılmak, kızmak. (DS IV /2603).

(kancarı, kaçarı): Nereye, neresi, ne tarafa. (TS IV /2204)

Bunlar böyle bezenüben, dosttan yana uzanuban
Bir sor ahî sen bunlara, kancarudur azm-i sefer (D 40 18/2)

Bu sözcük Anadolu'da k->h- değişimiyle görülmektedir:

hancarı: Nasıl, ne biçim: Hancarı yiyirsen. (Koyuldere *Ahıska –Kr.) (DS III /2271).

kandayisen (<*ka+ n+da i-se-η): Kandası, (Kanda ise, kandaysa) : Nerede ise, nerede olursa olsun, nerede olsa. (TS IV/ 2218)

*Sen kandayisen teslîm ol, kamulardan aşağı tur
Edeb tâcın başuna ur, gör müsfid nicesi kızar* (D 66/ 38/2)

Anadolu ağızlarında *hana* biçimi görülür:

hana (III) Hani: *Hana benim papuçlarım.* (Babasultan –Brs.; -Ba) (DS III / 2270).

karaḡu, [karaḡu, karaḡılık, karanuḡ,karaḡuluḡ, karaḡuluḡ]: Karanlık.(TS IV/2270)

*Karanuluk sürülür, âlem münevver olur
Işığı nur kandili, havâya az az gelür* (D 36 13/2 RN/398)

Anadolu ağızlarında farklı türevlerde kullanımları yaygın biçimde görülmektedir:

karankuluḡ (karandırık, karanduruk, karanu) : Karanlık. (DS IV/2652)

garanlık [galancık, garangi, garanluḡ, garannuk, garanuḡ] Karanlık. (-Sm.)

[galancık]: (Toskovan *Gülner İç.) **[garangi]:** (Eziler *Güney –Dz.) **[garanluḡ]:**

(Uluşiran *Şiran –Gm.) **[Garannuk]:** [Kuzköy *Akkuş, Danışman *Fatsa –Or.)

[garanuḡ]: (*Arapkir –Ml.) **garanluḡ** [→garanlık](DS III/ 1920)

kayık- 1. Temayül göstermek, kaymak. Sapmak, yüz çevirmek. (TS IV/ 2372 /131)

*Bir baḡıl saḡa sola, kaykıma deḡme yola
Diñle kuş ününi nice dürlü sâz gelür* (D 36 13/3 RN/62)

Kayık- eyleminin *kaykı-* deḡişkesi de bulunmaktadır:

*Hicâb oldun sen sana, ne bakarsın dört yana
Kaykımaz öne sona, şuna kim dîdâr gerek (D 110/ 71-4)*

Anadolu ağızlarında da kullanıldığı görülmektedir:

kaykı- : 1. Temayül göstermek, kaymak. (TS IV /2372)

Anadolu Ağızlarında kullanılan *kaykı* adı da, *kayıkmaq* eyleminin bir türevi olmalıdır: kayık-ı>kaykı

kaykı (I) [kayka, kaykaç, kaykınsı] Arkaya doğru eğik, eğri. (Kavak *Yeşilova, Karamanlı *Tefenni –Brd.; Bekilli *Çal, Söğüt –Dz.; *Bozdoğan –Ay.; *Tire –İz.; -Ba.; *İnegöl –Brs.; -Kü. ilçe ve köyleri; Tokat –Es.; *Gerze, -Sn.; -Or.; Yerkesik –Mğ.; -Ed.; *Lüleburgaz –Krk.; *Saray –Tk.) **[kayka]:** (*Kadirli –Ada.) **[kaykaç]:** (-Gaz.) **[kaykınsı]:** (*Vezirköprü –Sm.) (DS IV/ 2703).

keleci: Söz, lakırdı (TS IV / 2398)

*Kelecilerün bişirgil, yaramazını şeşirgil
Sözünj usile düşürgil, dimegil çağ ide bir söz (D 88/ 56-2)*

Anadolu ağızlarında da, *keleci* “Sözleşme, anlaşma” (-To.) (DS IV / 2727) anlamıyla geçmektedir:

geleci etmek: Konuşmak, dedikodu yapmak. (*Tosya –Ks.; *Kemaliye –Ecz.; *Çemişgezek –Tn.; bürüngüz, Tavlasun *Bünyan –Ky.) (DS III / 1973).

kıgır- Çağırarak, davet etmek, seslenmek, haykırmak (TS IV / 2473)

*İnanmayan gel sinüme, dost adını eyit kıgır
Kefen tonın pare kılup toprağumdan turı gelem (D 150 98/7)*

Anadolu ağızlarında bu sözcüğün değişkeleri görülmektedir:

gıgırmak: çağırarak Bizim çapkını yanıma gıgırdım açtım ağzımı yumdum gözümü. (-Çr.) (DS III/ 2036).

kocal-: Kocamak, ihtiyarlamak (TS IV /2591)

*Niçeler aydur Yunus'a çün kocaldıñ aşkı kogıl
Rûzigâr uğramaz aşka aşkın ne ay u yılı var(D 61 32-7)**

Anadolu ağızlarında aynı anlamda kullanılmaktadır:

kocalmak: İhtiyarlamak (*Düzce –Bo.) (D.S. VIII /2892).

kulağuzlamak, (kulavuzlamak): 1. Yol göstermek, önüne düşüp götürmek,
rehberlik etmek, delâlet etmek. (TS VI /2713)

*Cânem ben, andan bunda ezeli âşık geldüm
Işkı kulavuz tutup ol yola düşüp geldüm (D 144 94/1)*

Anadolu ağızlarında kulağuz adı bulunmaktadır ama kulağuzlamak eylemi geçmemektedir:

kulağuz Yol gösteren, kılavuz. (*Maçka-Tr.) (DS IV /2994).

obrı- : Çökmek, oyulmak, çukurlaşmak, yerinden oynamak, sarsılmak (TS/ 159)

*Beş karış bez durur donum yılan çıyan yiye tenim
Yıl geçe obrıla sinim unutulup kalam birgün (D 176/241 4)**

Anadolu ağızlarında edilgen çatı ekiyle genişlemiş biçimine rastlanmıştır:

obrul-: 1. Yer kaymak, çökmek (*Boyabat –Sn.) (DS V /3263).

okı-: 1. Çağırarak, davet etmek. (TS V / 2947)

*Dostdur bizi okıyan, üstümüzde şakıyan
Şimdi üç buçuk okıyan derin tanışman olur (D 78/ 47-2)*

Anadolu ağızlarında ünlü uyumuna uygun olarak kullanımına rastlanmaktadır:

oku-: Düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak. (*Ödemiş köyleri –İz.; *Silivrihisar –Es.;

*Akyazı –Sk.; -Ks.; *Boyabat –Sn.; Sarıca *Gölköy –Or.; Çepni *Gemerek –Sv.;

*Mut köyleri –İç.; *Akseki –Ant.) (DS V /3278).

öyün: 1. Belli yemek zamanında yenen şey, yemek. (TS V /3151)

Bir gün ola, sensüz kalam, kurda kuşa öyün olam
Çürüyüben toprak olam, ah nideyin ömrüm seni (D 294 / 200-7)

öyün (I) [övün -2] 1. Yemek. (DS V /3368).

pusarık: 1. Duman, sis (TS/ 174)

Yağmur olup yere yağan bulut olup göğe ağın
Gözsüzlerin gözündeki boz pusarık duman benim (D 149/ 193 13)

Anadolu ağızlarında yaygın biçimde kullanılmaktadır:

pusarık: 1. Bulutlu, puslu, yağışlı (DS V /3491).

şalaca: 1. Sedye, tabut (TS 178)

Geldi salacım sarılır dört yana sala verilir
İl namazıma derilir Allah sana sundum elim (D 143/ 184-6) *

Derleme Sözlüğünde de *şalaca* sözcüğü şu anlamlarda geçmektedir:

1.Ölü. Telin *Gürün –Sv.) 2. Tabut. (*Emirdağ –Af.; Küçük İsa *Zile –To.; -Ml.;

*Bünyan –Ky.; Kerkük) 3. Sedye (Kilis –Gaz.) (DS VI / 4666).

sayru: 1. Hasta (TS/ 182)

Esridi Yunus'un cânı yoldayım illerim kanı
Yunus düşde gördü seni sayru mısın, sağlar mısın (D 191/ 270 7)

Anadolu ağızlarında kullanımı görülmektedir:

sayru: 1. Hasta (Çandarlı *Bergama –İz.; -Brs.; -Çr.; Şabanözü *Polatlı –Ank.;

Mahmutseydi *Alanya –Ant.) (DS V/ 3563).

soğul-:1. Suyu çekilmek, kaynağı kaybolmak veya kurumak, feri gitmek, solmak, nuru sönmek. (TS V / 3494)

*Soğulmuş şol kara gözler belirsiz olmuş ay yüzler
Kara toprağın altında gül deren elleri gördüm (D 159 207-6 RN/529)**

Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılmaktadır:

soğul- [sogulmak] Sütü kesilmek, suyu çekilmek, buruşup pörsümek, sönmek. (DS X /3656).

susak: Tahta kova, su kabı, maşraba, çomça. (TS V /3586)

*Yûnus esriyüben düşdi susakda
Çağırur Tapduğına, âr gerekmez (D 88/ 55-5)*

Anadolu ağızlarında yaygın biçimde kullanımına rastlanmaktadır:

susak 1. Ağaçtan oyulmuş su kabı, ağaç maşrapa. (Karacahisar –Uş.; Uluğbey *Senirkent –Isp.; Başpınar *Tefenni –Brd.; Aydoğdu *Tavas, Dedeköy, Yukarı Seyit *Çal, *Çivril, Alâaddin *Acıpayam, Söğüt, Honaz –Dz.; *Tire köyleri, Çifteler –İz.; Eğrigöz *Emet –Kü.;İğneciler *Mudurnu –Bo.; -Ks.; *Kavak –Sm.; *Merzifon ve köyleri –Ama.; -Ezm.; -Ml.; *Kilis –Gaz.; *Elmadağ –Ank.; Bahçeli *Bor –Nğ.; Hortu *Ereğli, Bisse *Akşehir, Kayapınar –Kn.; *Bahçe –Ada.; Gülümpaşalı *Silifke –İç.; *Alanya –Ant.; Çobansa *Fethiye, Hisarardı, Turgut –Mğ.) 2. Sukabağından oyulmuş maşrapa. (*Bolvadin –Af.; Yassıören *Semirkent –Isp.; Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Tire –İz.; Pulluca *Demirci –Mn.; Demirkapı *Susurluk –Ba.; Fili *Biga –Çkl.; Ahmetbey –Brs.; *Emet –Kü.; Büyükyenice –Bil.; Keskin –Es.; *Akyazı –Sk.;- Ks.; Dağla *Mecitözü –Çr.; *Perşembe –Or.; -Sn.; Nefsiköseli *Görele, *Tirebolu, Kayadibi –Gr.; Erzin Dört Yol- Hat.; *Bor –Nğ.; Osmaniye *İlgın –Kn.; Gâvurdağı *Osmaniye, Haliliye *Ceyhan –Ada.; Büyükaltıağaç *Kavaklı –Ed.; *Lüleburgaz –Krk.; Lahme *Hayrabolu –Tk.) 3. Kuyudan su çekmeye yarayan

her çeşit kova ya da testi. (İlyaslar *Kırkağaç –Mn.;-Nğ.) 4. Topraktan yapılmış su bardağı. (*Develi –Ky.) 5. Süzgeçli bahçe kovası, bahçıvan kovası.(-Nğ.) (DS V / 3701). Türkçe Sözlüğe halk ağzından geçmiştir:

1.Susamış olan, susayan. 2. Su kabağından yapılmış veya ağaçtan oyulmuş maşrapa. (Tü. S / 1821).

sinle: 1. Mezarlık 2. Mezar, kabir. (TS V/ 3481)

Eğer varise amelün, giş olısar sinün senün
Eğer yoğise amelün, oddan şarâb içdi gönül (D 126 81/15)

Eski Anadolu Türkçesindeki *sinle* Anadolu ağızlarında ünsüz benzeşmesiyle *sinne* biçimini de almıştır. Derleme Sözlüğünde *sin* sözcüğünün türevleri bulunmaktadır:

sinlik: Mezarlık. (*Osmaniye –Ada.) **sinnik [sin (I)] sinnilemek:** Ölüyü sine gömmek. (Bayadı –Or.) **[sinne(I)]:** (*Zile –To.) **[sinnik]:** (Dalhaz *İlgaz –Çr.) (DS V/ 3639-3645) **sin [Sinne, sinnik]** Ölü gömülen yer, kabir. (Yüreğil *Acıpayam –Dz.; Yavlu, Köşk, Karacasu –Ay.; -İz.; *Salihli –Mn.; -Ba.; *Mudanya, *Muradiye –Brs.; *Çatalca –İst.; -Çr.; *Boyabat –Sn.; *Çarşamba –Sm.; -Ama.; Aybastı –Or.; *Alucra, *Tirebolu –Gr.; -Mr.; *Kangal –Sv.; *Kızılcahamam –Ank.; -Yz.; -Krş.; -Ky.; -Nğ.; -Kn.; -Ada.; *Alanya –Ant.; *Mut, Kuzören *Silifke –İç.) (DS V /3639).

sünük: Kemik. (TS V/3622)

Zebâniler çeke duta, ilede tamuya ata
Deri yana, sünük tüte, katı ulu figân ola (D 24 7/ 3)

Derleme Sözlüğü'nde ses değişimiyle görülmektedir. Daha çok Doğu grubu ağızlarından Derleme Sözlüğüne geçmiştir:

sümüh, sümük, [Süğük, sümüyh] Kemik. (Yoncalı *Doğubayazıt –Ağ.; Koyundere *Ahıska –Kr.; -Ezc.; -Bt.; *Erciş –Vn.; -Ur.; -Dy.; -Ml. İlçe ve köyleri; *Antakya – Hat.; *Divriği –Sv.; -Ada.; Azerbaycan) (D.S.-V-3715) [**süğük**] : (-Çr.) [**sümüyh**]: (İrişli, Bayburt *Sarıkamış –Kr.) (DS V /3715) –ñ->-m- – -k>-h , -ñ>-ğ ,
-k>-yh, : sümüyh

sün-: Uzamak, uzatmak (TS/196)

*Sabır kimdeyse ol 'Arş'a süner
Ki sabr içre bulunur dürlü hüner* (RN/302)

Anadolu ağızlarında kullanımına rastlanır:

sün- (I) Çekilerek uzamak, esnemek (DS V/ 3718).

şakı- 1. Şimşek ve yıldırım gibi çakmak, parlamak. (TS V / 3644)

*Yıldırım olup şakıyan, kakıyup nefsi dokıyan
Yir ka'rasında berkiyen şol ağılu ilan benem* (D174/ 111-3)

Anadolu Ağızlarında aynı anlamda kullanılmaktadır:

şakı- (II) Parlamak, ışık saçmak (-Çr.; -Yz.) (DS VI / 4720)

şinik: 7,5 kilo hacmi istiabisinde hububat ölçeği. (TS V / 3669)

*Emrile bulut oynatan yerde bereket kaynatan
Elimle kudret şiniği halka rızkın veren benim* (D 162 212- 4)*

Anadoluda yaygın olarak kullanılmaktadır:

şinik [şınık, şinig] Tahıl ölçeği. (DS X / 3780).

talbın- (dalbınmak): Heyecanlamak, çırpınmak. (TS II / 982)

Çün denize gark olduñ, boğazuña geldi su

Deli bigi talbınma iy bîçâre, batduñ tut (D 28 9-7)

Anadolu Ağızlarında kullanımı görülmektedir:

dalbınmak (II) [Dalcınmak (II), dalınmak (II)] 1. Yüzme bilmeyen bir kimse su içinde çirpınmak.(-Kü; *Silivrihisar –Es.; *Zile –To.; -Kn.; *Bor –Nğ.) (DS II / 1340).

tamu Cehennem (TS V / 3711)

*Dutulmadı Yûnus cânı geçdi tamudan uçmağı
Yola düşüp dosta gider ol aslına uyakmağa* (D 16 1/10)

Anadolu ağızlarında da aynı anlamda kullanılmaktadır:

tamu: Cehennem (DS V / 3820).

tañ (II), [dañ (II)] 1. Hayret, şaşma, şaşırma. **2.** Şaşılacak şey, hayret edilen şey.

taña kalmak, (daña kalmak): Şaşa kalmak, dona kalmak. (TS II /991)

*Ayruk bana ben dimeyem, kimseneye sen dimeyem
Bu kul o sultan dimeyem, işidenler kala taña* (D 22/6-5)

Anadolu ağızlarında yaygın kullanımı vardır:

taña gitmek (taña kalmak) : 1. Şaşırmaq, yabansımak: Hüseyin Ağanın lafı her zaman herkesin tanına gider. (*Bozkır, *Ermenek ve çevresi, Mastat * Karaman- Kn : Tuzla- Ada-; *Mut ve köyleri, *Mersin ve köyleri – İç.) (DS V / 3820) **taña kalmak :** (*Mecitözü- Çr.) 2.hoşa gitmek. (İbrala-Kn.) (DS V/ 3820)

Anadolu Ağızlarında ‘şaşmak’ anlamında **danlamak, daylamak** (I) [dağnamak] [dangımak] [dağnamak] türevlerine de rastlanmaktadır. (DS II / 1362)

Taña gitmek eylemi ölçünlü Türkiye Türkçesine geçmemiştir.

taþ: 2. Doğru, yanlışsız (TS/ 202)

*Tap tımar eyle tene yarar eyle bu cânâ
Şol yılana çıyana nasîb olasın bir gün* (D 194/ 276 6)

Anadolu ağızlarında görülmektedir:

tap: (VIII) Doğru (Kadıçiftliği *Yalova –İst.) (DS V/3824).

dart- (I), [tartmak (I), tartmak] Çekmek (TS 61)

*Yapışdı kogaya tartdılar anı
Didi irişdi uş devlet nişânı* (RN/298)

Anadolu ağızlarında da ‘çek-‘ anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:

tart- (II) Çekmek. (*Bozdoğan –Ay.; *Milâs –Mğ.) (DS V/ 3838).

teleme, deleme: Maya ile kestirilmiş süt. (TS II /1066)

*Yunus bilmez kendi hâlin Hak Çalap söyletir dilin
Bir nicesi yeni gelin ak teleme yüzler yatar* (D 88 82-9)*

Anadolu ağızlarında da hem *deleme* hem *teleme* biçimlerine rastlanır. Anadolu ağızlarında başka anlamlar da kazanmıştır :

deleme (II) teleme (I) (DS V 3871) : 1. Yağı alınmış çiğ süttten yapılan peynir. 2.

Yeni uyumuş ve süzülmemiş peynir. 3. Kesilmiş süt, süt kesîği. (DS IV / 1409).

tuş olmak, [düş olmak] 1. Yönelmek, 2. Rast gelmek, isabet etmek, karşılaşmak (TS 1352/ II)

*Ağzına şeker aluben, gözleri sana tuş olan
Unıda ol şekerini, ayruk çeyneyüb yutmaya* (D 18/ 3-3)

Anadolu ağızlarında da *hedef* anlamıyla *tuş* sözcüğü görülmektedir:

tuş (II) Hedef. (-Tr.; -Ky.) (DS V /3998).

uç (I) 1. Son, nihayet, netice (TS/ 216)

*Olursın taşra sen ol içerü hoş
Yakındur iş ucu uş göresin uş (RN/ 231)*

Anadolu ağızlarında aynı anlamda görülmektedir:

uç: (II) Sonuç. (DS VI/4022).

udlu, [udlı, utlu] 1. Utangaç, mahcup. 2. Utanılacak (TS VI / 3901)

*Dutulmaz oldı Peygamber hadisi
Halâyık cümle Hak'dan utlu oldı (D 296 /202-8)*

Anadolu ağızlarında da kullanımı görülmektedir:

utlu: Utangaç, sıkılğan. (Erenkaya *Akseki –Ant.) (DS VI /4790).

uğrı, [uğru]Hırsız. (TS /217)

*Ev issuz olıcak uğrı gelince
Girür çıkar bahınmaz kolayınca (RN/229)*

Anadolu ağızlarında *uğrı* sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır:

uğru(I) [uğri, uğru, uğrulayıcı] Hırsız, yolkesen.(DS VI/ 4029)

ür-: ürmek (I), [üvürmek] Üfürmek, üflemek. (TS VI /4080)

*İsrâfil sûrin urıcak, mahlûkât turugelicek
Senün ününden artuk hiç kulağum işitmeye (D 18/ 3-7)*

Anadolu ağızlarında *ürmek* biçiminde görülmektedir:

ürmek(II) Üfürerek şişirmek. (-Uş.; Ürküt *Sandıklı –Af.; *Eğridir köyleri –Isp.;

*Çerçin –Brd.; *Çal –Dz.; -Kü.) (DS VI /4072).

üleşgen: Paylaşmayı seven, paylaşımcı.

Tanışmanun câhili onamaz dervişleri
Dervîşile danışman yavlak üleşgen olur (D 78/ 47-3)

Üleş- eylemi hem Ölçünlü Türkiye Türkçesinde hem Anadolu ağızlarında hem de Tarama sözlüğünde geçmesine rağmen, *üleş-* türevine rastlanmamıştır.

üleş- Paylaşmak, bölüşmek. (TS VI / 223)

Anadolu ağızlarında kullanımı görülür:

üleş- Paylaşmak (DS VI /4064)

Türkiye Türkçesinde *üleşmek* sözcüğü kullanılırken *üleşgen* türevine rastlanmamaktadır.

yalıncağ (yalıncağ) : Çıplak,üryan,cascavlak. (TS VI /4244)

Gökde Peygamberile mi'râcı kılan benem
Aşhâb-ı Suffeyile yalıncağ olan benem (D148 97/1)

Var imdi miskin Yûnus üryân olup gir yola
Yüz çokallu gelürse, yalıncağı soyamaz(D 96/ 61-5)*

Anadolu ağızlarında da *yalıncağ* biçiminde görölmektedir:

yalıncağ -1 :Çıplak (Keskin –Es.; şıhlar *Ulubey, *Ünye –Or.; Antakya –Hat.) (DS VI /4147) 2 Yoksul (*Ünye- Or.) (DS VI / 4147)

yapalak: Baykuş (TS VI / 4294)

Boz yapalak devlingece emek yime erte gice
Anun işi gözsepekdür, salup ördek alur değül (D 128/ 83-2)

Anadolu ağızlarında yaygın kullanımına rastlanmaktadır:

yapalah, yapalak (I) [yaplak (II)] Baykuş. (Kavacık *M engen, İğneciler *Mudurnu –Bo.; *Akyazı çevresi –Sk.; İst.; Günye *Bartın, Tekkeönü, Kaboğlu, Burunkaya, *Devrek, Yakademirciler, Aliköy *Çaycuma, İnebolu –Zn.; *Gerze – Sn.; Boyacılı *Çarşamba –Sm.; Çandır, Efirli –Or.; Zarşat –Kr.; Köşker –Krş.; -Nđ.; şumnu, Bulgaristan) (DS VI /4177-4178)[yaplak (II)]: (*Lâpseki –Çkl.)

Günümüz Türkiye Türkçesinde de *yapalak* ‘Bir tür baykuş’ anlamıyla geçmiştir.

(Tü. S /2127)

yavlak: Pek, çok, gayet. (TS VI / 4402)

Tanışmanun câhili onamaz dervişleri
Dervîşile danışman yavlak üleşgen olur (D 78/ 47-3 RN/59)

yab-ı-l-ak> yawlak> yavlak

Yavlak sözcüğü Eski Türkçe döneminde ‘*kötü*’ anlamında kullanılıyorken Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelindiğinde sözcük anlam değiştirmiştir. Anlam değişmesiyle sözcük ‘*çok, pek*’ anlamını kazanmıştır. Anadolu da kullanımına rastlanmaktadır:

yavlak: Çok, çok fazla. (-Af.; Cebel *Eğridir –Isp.) (DS VI/4207)

yarlığa-: Affetmek, mağrifet etmek, suç bağışlamak. (TS VI / 4352)

Yarlığagıl sen Yûnus’ı, günahlu kullarınjile
Eğer yarlığamazisen, key katı fırak Çalabum (D 152 / 99-5)

Eski Türkçe ve Orta Türkçe Dönemlerinde de kullanılmaktadır:

yarlıka- (Tanrı) buyurmak, lütfetmek, esirgemek (OY /183) **yarlıg:** buyruk, emir, ferman (KB / 526)

yelte-, (yilte-) : Teşvik, iğva. (TS VI / 4516)

Ol mal ki Halîlidür, hayırlara yilter seni
Ol mal ki ol Kârün’undur issi hiç râhat olmaya (D 234 /158/3)

Anadolu ağızlarında da *yeltmek* isteklendirmek, özendirmek olarak geçmektedir:

[yeltmek -2]: (Satılmış, Tokat –Es.; *Kurşunlu –Çkr.; *İskilip –Çr.; *Merzifon köyleri –Ama.; -Krş.)(DS VI / 4238).

yir: Yer, arz, zemin (TS VI / 4606)

*Pâdişahlık senündür, heybetün var
Yaratdın yir ü göği, kudretün var (D 70/42-1)*

Eski Türkçe döneminde ‘yer’ sözcüğünün ünlüsü kapalı e’dir. Kapalı ‘e’ ler Arap alfabesiyle /ع/ ile gösterilmektedir. O nedenle Eski Anadolu Türkçesinde kapalı e sesinde bir daralma olup olmadığı söylenemez. Anadolu’da bazı yörelerde kapalı e’nin daraldığı görülür.

yir: Yer. (Hasanoğlan –Ank.; *Bor –Nğ.) (DS VI / 4281) **yir:** Yer. (Hasanoğlan –Ank.; *Bor –Nğ.) Yir, yer (*Çavuşlu, Yalınayak /Mersin) (MAS /393) (DS VI /4281)

yitür-: 1. Ulaştırmak, eriştirmek, iblağ etmek, vasıl etmek. (TS VI /4551)

*Yatsu namazına ol hâzır, hâzırları sever Kâdir
Îmânuñ eksüğün yitür, îman pîşrev olsa gerek (D114/74-6)**

Anadolu ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır:

yetirmek (I) Yetiştirmek, denk getirmek. (Ovacık *Tavas, *Eğridir köyleri –Isp.; -Dz.; *Bozdoğan –Ay.; *Mudanya –Brs.; Tokat –Es.; -Bo.; *Kurşunlu –Çkr.; *İskilip –Çr.; Kurtkale *Çıldır –Kr.; Çanlı *Ayaş –Ank.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı –Ky.; *Milâs –Mğ.) (DS VI /4260) **yetirmek (II)** Tamamlamak. (*Yalvaç, *Eğridir köyleri –Isp.; -Brd.;-Dz.; İğdecik, Sancaklıboz –Mn.; Tokat –Es.; *Kandıra –Kc.; -Nğ.; *Mut ve köyleri –İç.; Bağyaka *Finike –Ant.; Kınık *Fethiye –Mğ.) (DS VI /4260)

yiyle- : Koklamak (TS 248)

*Acep onu nice yiye nefsi dilerse yiyleye
Kaçan kim iftâr eyleye üç günde bir etmek gerek (D 119 / 140 5)*

Anadolu ağızlarında yiylemek sözcüğünün kökü olan yiv sözcüğüne rastlanmıştır:

yiv (XI): Koku. (DS VI/ 4285). Eski Türkçede *yıd* 'koku, rayiha, ıtır, misk'

(EUTS/ 293) *yıd>yıy>yiy> yiv*

Anadolu ağızlarında *yıyıtmak* türevi de görülür:

yıyıtmak: Kokutmak (*Küre –Ks.) (DS VI / 4277)

yort – Koşmak, sürekli yol yürümek, sefer etmek. (TS VI / 4673)

Kul pâdişahsuz olmaz, pâdişâh kulsuz değül
Pâdişâhi kim biledi kul itmese yort u savul (D 122/ 79-1 RN/88)

yort savul: Koş çekil (TS VI / 4673)

Anadolu ağızlarında da kullanımına rastlanmaktadır:

yort- : **1.** Çalımla yürümek.(-Ky. Ve köyleri) **2.** Şımarıkça davranmak, gezip dolaşmak. (*Bor –Nğ.; Tunaboyu, Bulgaristan) **3.** Koşmak. (Ayvagediği *Mersin – İç.) (DS VI / 4300)

yoyul- [yuyulmak, yüyülmek] Zail olmak, silinmek, bozulmak (TS/ 251)

Kanı sabır buşu gelince olmuş
Düzenlikle safâ andak yoyulmuş (RN/275)

Derleme Sözlüğünde *yoymak* kökü geçmektedir:

yoy- Bozmak, kötü kullanmak, eskitmek (DS VI/4826)

yögrüg: 1. Yürük, hızlı giden, çok koşan, işlek. 2. Yürürlük, hızlı gitme (TS/ 253)

Ki yüz bin yögrügi bir sâhi utdı
Bu meydân öndülin ol aldı gitdi (RN/438)

Derleme Sözlüğünde de *yügrük* biçimi bulunmaktadır:

yügrük (I) : Koşar gibi yürüyen (-Çr.). (DS VI /4828)

yönelmek, (yönenmek, yönmek, yönülmek) : Teveccüh etmek, yüz tutmak, yüzünü belli bir yere çevirmek (TS VI /4685).

*Uş biçildi kefen donum, Hazrete yöneldüm yüzüm
Aceb nice ola hâlüm, Allah sana sundum elüm (D 146 95/4)*

Aynı şekilde Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır:

yönelmek (I) [yönelmek (I), yönmenmek -1, 2] : 1. Yüzünü çevirmek, dönmek.

(Bedeş *Şuhut –Af.; Kumdanlı *Yalvaç, *Eğridir köyleri, *Gelendost –Isp.; -Brd.;

Yukarı Seyit *Çal, Honaz –Dz.; Eymir *Bozdoğan –Ay.; *Alaşehir –Mn. ve çevresi;

Yeniköy *Susurluk –Ba.; -Brs.; Hisar *Domanıç –Kü.; Bozan –Es.; *Düzce –Bo.;

*Akyazı –Sk.; *Kurşunlu –Çkr.; -Sn.; *Merzifon –Ama.; -Or.; *Şebinkarahisar,

*Alucra –Gr.; -Tr.; *Bayburt –Gm.; Salarha –Rz.; -Kr.; *Arapkir –MI.; -Ur.; -Mr.;

Hacılyas *Koyulhisar, Maksutlu *Şarkışla, *Gürün –Sv.; *Kalecik, Çanılı *Ayaş –

Ank.; *Develi –Ky.; Bahçeli *Bor –Nğ.; *Ermenek –Kn.; *Mut ve köyleri –İç.;

Bağyaka *Finike –Ant.; Ahiköy –Mğ.) (DS VI /4308)[**yönelmek (I)**]: (*Tavşanlı –

Kü.) [**yönmenmek -1**]: (Yukarı Seyit *Çal –Dz.; *Antakya –Hat.) 2. Bir yöne doğru

gitmeye ya da akmaya koyulmak. (*Şuhut –Af.; -Brd.; Yukarı Seyit *Çal, Çöplü

*Çivril –Dz.; *Bozdoğan –Ay.; Çapak *Torbalı –İz.; *Bandırma –Ba.; -Çkl.; *Düzce

–Bo.; -Sn.; *Bor –Nğ.; Salarha –Rz.; *Gürün –Sv.; *Kalecik –Ank.; *Silifke-İç.)

[**yönmenmek -2**] : (-Ada.)

yumuş oğlanı: Hizmetkâr, hizmet eden oğlan. (TS VI /4723)

yumuş: İş, hizmet, görev, ödev (TS VI/ 4723).

*Fikr yumuş oğlanıdır endişe kaygu kânıdır
Bu âhüvâh 'ışık tonıdır, tahta otran hân neyimiş (D 98/ 64-2)*

Anadolu ağızlarında da yumuş adı görülür:

yumuş [yümüş] : İş, hizmet buyruğu: Bu çocuk hiç yumuş tutmuyor, ne yapacağız?
(Kayaköyü *Emirdağ –Af.; -Isp. İlçe ve köyleri; -Brd. Çevresi; -Ay.; *Mihalıççık,
Tokat –Es.; -Ks.; *Sungurlu –Çr.; -Sn.; *Zile –To.; -Gr. İlçe ve köyleri; *Hekimhan
–Ml.; -Ur.; Akçakent, Tıfır *Nizip –Gaz.; -Mr. İlçe ve köyleri ; Reyhanlı ve
Amik Ovası Türkmenleri, Küçük Çaylı *Dörtöyl –Hat.; -Sv. Ve çevresi; Sarıhamzalı
*Sorgun, Kuruhüyük *Boğazlıyan, -Yz.; Dağhalil, Üçem –Balâ –Ank.; -Krş. Ve
çevresi; -Ky. İlçe ve köyleri; -Nş.; -Nğ. Ve çevresi; -Kn. İlçe ve köyleri; Endel
*Ceyhan, Bayantı, Çukurköy *Karaisalı, *Kozan, Şılışamı –Ada.; -İç. İlçe ve
köyleri; Akşahap *Akseki –Ant.; -Mğ.)

[Yümüş]: (Genezin *Avanos –Nş.) (DS VI /4320)

2.1.3 Tarama Sözlüğünde Bulunan Sözcükler

Yunus Emre'nin söz varlığından günümüz Türkiye Türkçesine geçmeyenler de vardır. Bu tür sözcükler Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığının birimleridir. Tarama Sözlüğünde yer almaktadır.

ansız (I) (ansuz (I)): Onsuz, o olmadan (TS I / 168).

Ansuz olursam ölürem, anunla diri oluram
Siz sanmañuz ki dirliğı hemîşe candan dutaram (D 140 92/6)

Günümüz Türkiye Türkçesinde *a adının yerini 'o' adılı almıştır.

biliş-: Tanışmak (TS / 33).

Değilem kâl ü kâlde ya yetmiş iki dilde
Yad yok bana bu ilde anda bilişip geldim (D 141/ 181-2)

bilü , bili : 1. Bilim, ilim, irfan, idrak, malumat. 2. Zihin, fikir (TS/33).

Bilüni gel unut sen usluysan
Sa'âdet gösterene hûluysan (RN/ 181)

biregü, biregi: Bir kimse, başkası (TS I / 588).

Zinhar gönül evinde dutma yavuz endişe
Biregüyiçün kıyı kazup âkıbet kendü düşe (D 212/142-1)

buş-, (puşmak) Öfkelenmek, kızmak (TS I / 719).

Dört kişidür yoldaşum, vefâdâr-ı râzdaşum
Üçile hoşdur başum, birine buşup geldüm (D 144 94/4)

Çalap: Tanrı, Allah (TS II /804).

Çalab 'uñ dünyesinde yüz biñ dürlü sevgü var
Kabûl it kenhdözüne, gör kangısı lâyıkdur (D 60 34/2)

Çalap sözcüğü Türkçe Sözlüğe de geçmiştir.

çapük: Acele, çabuk. Tarama Sözlüğüne bu anlamda geçmemiştir. Türkiye

Türkçesinde *çabuk* biçimiyle kullanılmaktadır.

Söz ayruksı gerek sultân katında
Çapük olmak gerekdür hizmetinde (RN/ 252)

çöksü: Bir şeyin kımıldamasını önlemek için kullanılan ağırlık, baskı, çivi (TS II /947).

Dün döşedüm bu yirleri, çöksü urdum bu tağları
Sayvan eyledüm gökleri, girü dutup duran benem (D 156 102/4)

Çöksü adına Anadolu ağızlarında rastlanmamıştır.

çukal, (çokal, çukar) : Eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerlerdi (TS II /957).

Var şimdi miskin Yunus üryân olup gir yola
Yüz çokallı gelirse yalıncağı soyamaz (D 99105-5)

dağ (I) Özür, kusur (TS / 60).

*Sanur mısın ögüdümü dak için
Nasihatdur sana cümle Hak için (RN/236)*

dapa : Taraf, yön (TS II /1009).

*Mahlûk bilisinden geçen mirâc dapa oldur uçan
Manâ şarabını içen mestlikten ayılmadılar (D 65 40-6)*

dep-: Hücüm etmek, saldırmak (TS/64)

Tarama Sözlüğünde *depitmek* türevi yoktur. dep- eylemi vardır.

*Yil gelüp ardınca depitti anı
Andan oldu cism-i Âdem bil bunu (RN/4)*

Derleme Sözlüğünde de bu beyitte olan anlamı ile geçmemektedir.

devlengeç , (değlügeç, devlügeç, devlegüç, devlingeç, devlüngeç): Çaylak

cinsinden bir alıcı kuş (TS II /1124).

*Boz yapalak devlingece emek yime erte gice
Anun işi gözsepekdür, salup ördek alur değül (D128/ 83-2)*

dirgen- : Toplanmak, birikmek, derlenmek (TS II /1102).

*Dostdan haber geldi gine, kullar yarak itsün dimiş
Dirgensünler meşâyihe, er eteğin dutsun dimiş (D 98/ 63-1)*

Bu sözcük Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

geñsiz, (geñsüz, geñsizin, gensüzin) İsteği olmayarak, istemeyerek, ister istemez

(TS III / 1647).

*Öldür nefsiñ dileğini, ilet teneşür üstine
Yohsa gensüz öliceğez, sana fermân olur gassal (D 130 85/5)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

mık-: İtaat etmek, boyun eğmek (TS/ 110)

*'Alemleri yaşıl bulundı çıkdı
Kimesne eslemez yavlak ınıkdı (RN/59)*

Bu eylem Anadolu ağızlarında farklı anlamlarda geçmektedir.

igen iğen, (igen, igende, iğende, iğın) Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade. (TS III /2014)

Tarama sözlüğünde *iğen* biçimi de vardır. Divanda bu biçimde geçtiği için burada *igen* biçimini alınmıştır.

*Yûnus ol ışk badyasından sen igen esrük olmışsın
Bîhodiken irdüñ Hak'a, ayuk olmak neñdür senüñ (D 112/ 72-9)*

Anadolu ağızlarında *igen, iğen* görülmemektedir.

işbu: [uşbu], işbu: Bu, işte bu. (TS VI/ 4103)

*Işka döyemedi özüm, gensüzin söylerin sözüm
Yûnus senün işbu sözün âlemlere destân ola (D 20/ 4-6)*

Bu birleşik sözcük *uş* 'işte, şimdi' sözcüğü ile *bu* adılının birleşmesiyle oluşmuştur.

Günümüz Türkiye Türkçesinde bu biçimbirim kullanılmamaktadır.

gönelmek, (gönülmek, gönilmek) : Yönelmek, teveccüh etmek, istikamet almak, yüzünü döndürmek (TS III / 1752).

*Bu yoklık yolına bugün bize yoldaş olan kimdür
İlümüze gönilelüm, sorun kardaş olan kimdür (D 44/ 20-1)*

kayda (I) Nerede (TS/131)

*Bu ne hâldür sana iy faydasuz cân
Ki yokdur gayretün iy kaydazuz cân(RN/329)*

key, (gey): Çok, pek, gayet, pek çok. (TS IV / 2458)

*Kullik eyle erene, bakup Hakk'ı görene
Senden haber sorana key miskinlik gerekdür (D 64 36/3)*

nidesin: Ne yapacağını, ne edeceğini (TS VI/2877). nidesin(<ne et-esi+n> nidesin)

*Anma mısın sen şol günü, âlem hayrân ola
Nidesini bilmeyüp bîhod u sergerdân ola (D 24 7/1)*

od: Ateş (TS V / 2909)

*Yûnus Emre gözün aç, bak iki cihan toludur Hak
Gümânı sıdkı oda yak, şöyle eşkere nihandadır (D 86/ 53-7)*

Kalıp söz, beddua gibi sözlerde kullanılmaktadır.

od Ateş : ‘Yaz bahar ayında bir od verdiler / Yandım gittim ala karlı dağ iken.’ – Karacaoğlan. Od yok ocak yok ‘çok yoksul’ anlamında kullanılan bir söz. (Tü. S /1489). Anadolu’da da *odu ocağı sönesice* kullanımları vardır.

öğ, (ök) : Akıl, hatır, zihin (TS V/3052).

*Nidem ben gönülile, benümle bile bir dem durmaz
Ma ’şûk yüzün gördi meğer, öğütleyüp ögin dirmez (D 92/ 59-1 RN/150)*

Anadolu ağızlarında kullanımına rastlanmamaktadır.

öküş, [ögüş (II)] Çok, fazla. (TS/ 167)

*Anun için hasûd bulmaz emâni
Sen öküş yaşagıl ol imdi kanı (RN/353)*

Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

öt -: Geçmek, aşmak (TS/170).

*Yüz yıllar hoşluğıla ömrün olursa Yunus
Son-ucu bir nefestir geç andan da öttün tut (D53 17-11)**

özge: Başka, gayri, mâada. (TS V / 3163)

*Sekiz uçmağun hurisi eğer bezenüp geleler
Senüñ sevgünğden özgeyi gönüm hiç kabul itmeye* (D 20/ 3-10)

Özge sözcüğü, Türkiye Türkçesine de geçmiştir. Daha çok özel ad olarak kullanılmaktadır.

şığış: Sayı, adet, miktar (TS 177)

*Bigâne kalmışam ben bu şığışdan
Gerekise şığış it iki başdan* (RN/249)

Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

şığıñç, şığıñç, şığıñç [şığıñcağ] 1. Emel, istek, arzu, amaç, düşünce, endişe. (TS 177)

*Ey ehl olan aydın bana ben nicesi dolanayım
Ne türlü tedbir edeyim ya nice şığıñç sanayım* (D 164/216-1)*

Bu sözcük ile ilgili İbrahim Taş'ın *Yünus Emre'de ve Dönem Metinlerinde Şığıñç Sözcüğü Hakkında* adlı çalışması bulunmaktadır (2021: 506-516).

sanu, (sanı) : 1. Fikir, düşünce, istek, dilek, emel, zan, tasavvur, tahmin. (TS V / 3308)

*Eğer gerçek âşık isen boynundaki menşur nedir
Hak yoluna sadıkısan yanlış sanu tezvır nedir* (D 74 56-1)*

Anadolu ağızlarında kullanımına rastlanmamaktadır.

savul- 1. Savuşturulmak, geçirtilmek, atlatılmak, bertaraf edilmek 2. Dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek. (TS V /3345)

*Ayrık bize yas olmaya, hiç gönümüz be's olmaya
Zıra Hak'dan gelen âvâz savulmaz düğündür bana* (D 24 6/ 7)

sevü, (sevi) Sevgi, aşk, muhabbet. (TS V / 3398)

*Eydürisem eyâ gönül kanı fariza ya sünnet
Eydür yok teşviş ko ya bu seviye amel sığmaz (D 92/ 59-6)*

Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmamaktadır.

şınıkmaq: 1. Bozulmak, yenilmek, bozguna uğramak. (TS 186)

*Ki ma'mûr oldu şar düşmân sınıkdi
Bizüm tapucular havâyâ çıkdı (RN/478)*

sorucu: 1. Sual melâikesi. (TS V / 3518)

*Azrâil gelmez cânıma sorucu gelmez sinime
Bular benden ne sorisar onu sorduran ben oldum (D 138 90-3)*

soyak- : Aslına dönmek, erişmek (TS/ 191).

*Sevdikli sevdik ile bile kopısar yarın
Benim işim yarına koymaz bugün soyaktı (D 244/ 363-5)**

Soyak- sözcüğü Derleme Sözlüğüne bu anlamda geçmemiştir.

şeş- “Çözmek”, şeşil-‘çözölmek’ (TS V / 3657)

*Kelecilerün bişirgil, yaramazını şeşirgil
Sözünj usile düşürgil, dimegil çağ ide bir söz (D 88/ 56-2)*

Sözcüğün ettirgen çatılı biçimi (şeş- ir-)Tarama sözlüğüne geçmemiştir. Ama Yunus

Emre’ de ettirgen çatılı biçimi de karşımıza çıkmıştır.

şeşil-, (şişilmek): Çözölmek (TS/ 198)

*Çün cenazeden şeşdiler, üstüme toprak eşdiler
Hep koyubeni kaçdılar, Allah sana sundum eliim (D146 95/8)*

Anadolu ağızlarında kullanımını görölmemektedir.

tak: İhtiyaç (TS V / 3702)

*Yunus sözün tak kılan görmedi münkir olan
Ömrün zulmete salan ma'rifet yoksuludur (D 57 25-7)**

tañla [dañla(<tañ+la)] : Sabahleyin, sabah vakti, sabah olur olmaz. (TS V /3730).

*Çün cân ağdı Hazret'e, yarak it âhirete
Tañla turan tâ'ate, Tanrı evine ir gider (D 52 27-6)*

tapu: 3. Hizmet, görev, ibadet, yüceltme, saygı. (TS/ 203)

*Niçe 'ilm ü 'amel sen bu tapuda
Niçe yıldan berüsin bu kapuda (RN/260)*

*Terk eylegil ten tertibin, gider senden benlik adın
İçün imâret olmadın, taşuñdağı ma'mûr nedür (D 80/ 49-4)*

Türkiye Türkçesinde bu taş kökü, taşra türevinde yaşamaktadır.

tayın-, (tayıñ-): Kaymak,sürçmek (TS V /3778)

*Kıl gibi köpriden âdem mi geçer
Ya düşer ya tayıñur behod uçar (D 12/ 11)*

toyla- (doylamak) : Ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak. (TS V /3837)

*Bunda zalimlik eyleyen, nefsinin haramla toylayan
Yüzleri kara kopısar, öz canları râhat değıl (D 128/ 82-4)*

Toy kökü Türkiye Türkçesine de geçmiştir:

toy 'ziyafet': Ve tamam kırk gün kırk gece toy, düğün edip almış oğluna. (Tü.S /1998) . Ancak, toylamak türevi bulunmamaktadır. (<toy+la-)

tırı gelmek, [durı gelmek, duru gelmek, tıra gelmek, tırı gelmek] Kıyam etmek, ayağa kalkmak. (TS II / 1270)

*İnanmayan gel sinüme, dost adını eyit kığır
Kefen tonın pare kılup toprağumdan tırı gelem (D 150 98/7)*

uçuk: Sara hastalığı (TS/ 216)

*Uçugun yogısa gönüllere git
Boyun virmez tamarun katı sekit (RN/466)*

uşan, usañ,[uşan,usan] 1. Gafil, gevşek, tembel. 2.İsteksiz (TS / 220)

*Usan olma niceme yol emîndür
Harâmî çok bu yolda pür-kemindür(RN/318)*

Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

uşan-: Kırılmak, parçalanmak, ufanmak, dağılmak, kopmak, toz haline gelmek (TS VI/ 3998)

*Nice ki muhkem ise tahtaları geminin
Mevc urucağaz deniz onu uşanasıdır (D 59 29-6)**

uyak-: Gurup etmek, yıldız batmak (TS/ 221).

*Yüz bin kez toğam, uyağam, dost burcında cevlan kılam
Hem bunda olam hem anda, bunda anda varı gelem (D 150 98/4)*

*Dutulmadı Yûnus cânı geçdi tamudan uçmağı
Yola düşüp dosta gider ol aslına uyakmağa (D 16 1/10)*

viribi-: Veribimek, (biribimek, verbimek, virbimek, viribimek) : Göndermek, irsâl etmek. (TS VI / 4167)

*Çalap viribidi bizi, var dünyeyi görün diyü
Bu dünya hod bâkî değıl, mülke Süleyman neyimiş (D 98/ 64-4)*

yat: (I) 1. Hüner, usul, üslup, tarz. (TS VI /4386)

*Yunus imdi söz yatından söyle sözü gâyetinden
Key sakın o şeh katından seni irak ede bir söz (D 97 102-7) **

yarak, (yarağ) : Hazırlık, levazım, teçhizat. (TS VI / 4310)

*Vuslat eri olan kişi gerek varlıktan el yuya
İşbu yola giden kişi bir görelüm yarak nedür (D 58 31/2 RN/566)*

yavı (yava, yavu): Zayi, yitlik, kaybolmuş (TS VI / 4398)

*Yûnus imdi yavı var, bulımasun il ü şar
Kim hak disün kim bâtl, dervîş bürdübâr gerek (D 110/ 71-14)*

yavı varmak ,[yava varmak] Kaybolmak, zayi olmak, yitmek (TS VI / 4417)

*Yunus imdi yavı var, bulımasun il ü şar
Kim hak disün kim bâtl, dervîş bürdübâr gerek (D 110/ 71-14)*

yavu kılmak, (yava kılmak, yavı kılmak, yavı kulmak, yavu kulmak) :

Kaybetmek (TS VI /4410).

*Yavı kılındum ne çâre, yürürem dün gün âvâre
Soranlara cevâb budur, isteyüben sorı gelem (D 150 98/5)*

yigrek: Yeğrek, (yeğirek, yiğirek, yiğrek) : Daha iyi, müreccah, efdal, elyak, üstün.

(TS VI /4484)

*Baksam seni görür gözüm, söylersem sensiz sözüm
Seni gözetmekden dahi yigrek şikârum yokdurur (D 74/ 45-2 RN/243)*

Türkiye Türkçesinde *yigrek* sözcüğü bulunmamaktadır. Ama bu sözcüğün kökü *yeğlemek* (<yeg+le-) türevinde yaşamaktadır.

yuv-: Dürmek, tomar etmek (TS VI /4739)

*Boynun yuvuk boynından hiç fark eyleyemedüm
Gümâna viren beni küpeli iki kulak (D 108/ 70-8)*

yuvan- Müteselli olmak, gönül rahat etmek, avunmak (TS VI / 4738).

*Yola gider başarımaz, yiğitliğe eli virmez
Bu nesneleri koyuben yuvanmağa düşdi gönül (D 126/ 81- 11)*

2.1.5 Ses Değişimine Uğrayarak Günümüz Türkiye Türkçesine Gelen Sözcükler

Eski Anadolu Türkçesi dönemi Eski Türkçe ile günümüz Türkiye Türkçesini birbirine bağlayan köprü gibidir. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan Türkçe sözcüklerdeki ses değişimleri Eski Anadolu Türkçesinde gerçekleşmiştir. Günümüzde de Eski Türkçe'ye göre değişime uğramış sözcükler Eski Anadolu Türkçesindeki gibi kullanılmaktadır. Ancak kimi sözcüklerin Eski Anadolu Türkçesinde genel bir değişime uğramasına rağmen günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde kimi ön seslerin korunduğu örnekler görülmektedir. Anadolu ağızlarında ise Eski Anadolu Türkçesindeki biçimi ile kullanımına da rastlanır:

ağu:

*Hamza'yı Kaf'dan aşuran, elin ayağın şeşüren
Simurg Kaf ardındağı ol ağılu ilan benem (D 156/ 102 8)*

Anadolu ağızlarında 'zehir' anlamındadır (DS I /114). Türkçe Sözlüğe de *ağı* 'zehir' anlamıyla geçmiştir. Benzetmede ve bitki adının bünyesinde kullanıldığı görülmektedir:

ağı gibi 1. Acı veren, çok etkileyen; 2. Çok sert, keskin. **ağı ağacı** , **ağı çiçeği**

Zakkum ağı otu: Baldıran sariağı: Kışın yapraklarını döken, sarı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitki, sarıcık,sifin,zifin.

beg (beg> beğ> bey) : İleri gelen, sözü geçen, nüfuzlu, zengin kişi (T.S I / 479) .

*Gitdi begler mürveti, binmişler birer atı
Yidüğü yoksul eti, içdüğü kan olısar (D 82/ 51 3)*

Eski Anadolu Türkçesinde son ses g- korunur, sızıcılaşmaz.

berü: Berü 'bu yana, buraya, beriye (TS I / 523).

Evvel kademden berü girçek yöni ilerü

Geldi gider içerü Yûnus taşra bihaber (D 60 33/9)

Türkiye Türkçesinde *beri* biçiminde hem yön belirteci hem de ilgeç olarak kullanılmaktadır.

bigi: Gibi (TS I / 546) kip+i > gibi > bigi ‘ Benzetme ilgeci’.

*Çün denize gark oldun, boğazuña geldi su
Deli bigi talbınma iy bîcâre, batduñ tut(D 28/ 9 8)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde *gibi* ilgecinin göçüşmeye uğramış biçimi kullanılmamaktadır.

bolay ki: ola ki, belki, inşallah (TS/37). bol->*vol->ol- Ön ses *b-* korunmuştur. Türkiye Türkçesinde *ola ki* biçimindedir.

*Girü feryâd ider bu kez beni kon
Bolay ki olayıdı tâli'üm ön (RN/382)*

çağ (II) 1. Zaman, vakit, mevsim, devir (TS II / 783).

*Kelecilerün bişirgil, yaramazını şeşirgil
Sözün usile düşürgil, dimegil çağ ide bir söz (D 88/56-2)*

Çağ sözcüğü Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

deli, [delü] Zorlu, azgın, korkunç surette (TS II / 1066).

*Şöyle delü olmuşam, bilmez in dünden günü
Yüreğümde işledi 'ışk okınun yarası (D 284/193- 10)*

Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır.

dirlik(<tir-i-g+lik> dirilik>dirlik) : Yaşayış, hayat, sağlık, geçim (TS II / 1175).

*Çünkü adun oldu filan, hep dirlüğün oldu yalan
Gelsün bize ma'nî bilen, hakikatde mestur nedür (D 80/ 49-3 RN/118)*

dirlik (I) Sağlık (*Alaşehir –Mn.; Yeniköy –Ba.; Tokat –Es.; *Akyazı çevresi –Ke.; *Zile –To.; *Karadere –Rz.) (DS II / 1518) .

Türkiye Türkçesinde de *dirlik* ‘Yaşayış, hayat, sağlık, varlık, geçim’ anlamlarında kullanılmaktadır (Tü.S /538).

donan-: Süslenmek , giyinip kuşanmak (TS II / 1214).

*Bu dünya bir gelindür yeşil, kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubeni toyamaz* (D 96/ 61-3)

Donanmak sözcüğü Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğünde ise *yeni elbise giyinme* anlamındadır:

donan-: Yeni elbise giyinme (Kızılköy *Ezine –Çkl.) (DS II /1558).

dut-: Tutmak.

*Ya sevgil dünya dutgıl ya sevgil yol iletgil
İki da 'vi bir ma 'ni bu yolda sığmaz dirler* (D 60 33/3)

EAT’ de ön ses t->d- olurken ölçünlü Türkiye Türkçesinde /t-/ korunur. Derleme Sözlüğüne *dut-* biçimi girmemiştir ama Anadolu ağızlarında *dut-* biçiminin kullanıldığı bilinmektedir.

düken-: Tükenmek, bitmek (TS II /1310).

*Ecel irer, kurur baş, tiz dükenür uzun yaş
Düpdüz olur tağ u taş, gök dürilür, yir gider* (D 52/ 27-5)

Eski Anadolu Türkçesinde ince ünlülü sözcüklerde t->d- değişimi düzenlidir.

Günümüz Türkiye Türkçesinde ise /t-’ li biçim korunmaktadır.

duzak: Tuzak.

Tuzak, birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için kurulan düzen, komplo anlamında da Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır (Tü S/2015). Tarama Sözlüğüne

Sen seni bilmeyince, eren nazar kılmayınca
Senliği ara yerden gidermezsen oldu duzak (D 104/ 67-5)

Tuzak sözcüğü t->d- değişimiyle Anadolu Ağızlarında da kullanılmaktadır:

duzak [duzah] : Tuzak (Kumdanlı *Yalvaç –Isp.; -Çr.; Kaptanpaşa köyleri *Çayeli –Rz.; Karaözü *Gemerek –Sv.;Hamurcu *İncesu –Ky.; Bayafşar –Kn.) [duzah]: (Kesirik –El.) (DS II /1615).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de “tuzak” biçiminde kullanılmaktadır.

ılduz: Ildız, (ılduz) “yıldız” (TS III /1938)

Eski Türk Lehçelerinde hem / y-/li, hem de /y-/ siz kullanılan bu sözcük Yunus Emre’de ‘ılduz’ biçiminde geçmektedir. Anadolu ağızlarında ‘ıldız’ biçiminin kullanıldığı görülür.

Tağlar yirinden ırıla, gökler heybetten yarıla
Ilduzlar bağı kırıla, düşe yire, galtân ola (D 24/ 7-5)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *yıldız* biçimi kullanılmaktadır. Türkçe Sözlükte ‘çekirdeğinde oluşan füzyon sonucunda açığa çıkan enerjiyi uzaya ışınım biçiminde yayan, ışıklı gök cisimlerinden her biri’ anlamında geçmektedir (Tü. S / 2180).

ıldız: Yıldız (Çığrı *Dinar- Af.; Bağlıllı *Eğridir, *Yalvaç, Uluğbey * Senirkent, - Isp.; Kavak * Yeşilova, Kuşbaba * Bucak, Başpınar, Karamanlı * Tefenni, - Brd.; Oğuz * Acıpayam, Eziler * Güney, Çöplü * Çivril- Dz. ; Sürez, Eymir * Bozdoğan, - Ay.; Ozan –İz.;Toygar * Alaşehir-Mn.; *Zile-To.;Uluşiran *Şiran-Gm.; *İğdır-Kr.;*Bor-Nğ.; *Ermenek-Kn.;*Mut ve köyleri, İmamuşağı *Gülнар, Avagediği *Mersin –İç.; *Serik, Çomaklıdede *Korkuteli, Erenyaka ve çevresi * Akseki-Ant.) (DS IV / 2466).

ir- erürmek, (ergürmek, irürmek, irgürmek, irgirmek, ergirmek) : 1.Yetişmek, olgunlaşmak, büyümek. 2.Erişmek, dokunmak, isabet etmek 3.Ulaştırmak, eriştirmek. İleri bir dereceyi bulmak (TS III / 1521).

*Eydürsin kim gözüm görür, da'vî ma'niye irür
Gündüzün gün şu'le virür, gece yanan çırak nedür (D 58 31/2)**

Türkiye Türkçesinde 'er-' biçimindedir. Yunus Emre bu sözcüğü 'er-' ve 'ir-' biçimlerinde kullanmaktadır.

kanğı, kanğı: Hangi (TS IV/2220)

*Çalab'un dünyesinde yüz bin dürlü sevgü var
Kabûl it kendözüne, gör kangısı lâyıkdur (D 60 34/2)*

Anadolu'da k -> ħ- değişimi ile kangı 'hangi' biçimi almıştır. Yazı dilinde ise ikinci hecedeki ünlünün incilmesiyle 'hangi' biçiminde kullanılmaktadır.

kanı: Hani, nerede (TS IV /2226).

*Kanı bu mülkün sultânı? Bu tenise kanı cânı
Bu göz görmek diler anı; bu merhume meâb nedür (D 64 37/6)*

k->ħ- değişimi vardır.

kayu, kayı: Kaygu, endişe (TS IV /2388)

*Fikr yumuş oğlanıdur endişe kayğu kânıdur
Bu âhiivâh ışk tonıdur, tahta otran hân neyimiş (D 98/ 64-2 RN/ 351)*

kayğu Tarama sözlüğünde kayu ve kayı biçiminde geçen bu sözcük Yunus Emre'de daha önceki dönemlerde olduğu gibi ek başı /ğ/ korunmuştur. Türkiye Türkçesinde *kayğı* biçiminde ünlü uyumuna uygun olarak kullanılmaktadır.

(kendüzü, kendü özü) : Kendisi, zatı, şahsı, nefsi. (TS IV/2412) kendüzi (Kendü öz+i> kendüzi> kendisi)

Yûnus sana tutdı yüzün, unuttı cümle kendüzin
Cümle sana söyler sözün söz söyleden bana (D 24 6/13 RN/ 262)

Ölçünlü Türkiye Türkçesin'e bu birleşik sözcük, ünlü uyumuna uydurularak ve –z->-s- değişimiyle 'kendisi' biçiminde geçmiştir.

koga: kova. g->v- değişimine uğramıştır.

Bu sabrıla kuyuya koga indi
Görüp anı Yûsuf ol dem sevindi (RN/297)

ko-: Koymak.

Yûnus bu sözleri koğıl, kendözünden elün yugıl
Senden ne gele bir digil, çün Hak'dan gelür hayr ü şer (D 42/ 18-9 RN/98)

Koy- eyleminin köküdür. Ko- kökü Türkçe Sözlüğe de geçmiştir:

Batı grubu ağızlarında komak kökünün k->ğ - değişimine uğramış biçimi 'gomak' ta kullanılmaktadır.

gomak: Koymak, bırakıvermek. (Nudra, *Gelendost, *Şarkîkaraağaç -Isp.; Çöplü *Çivril –Dz.)

kovmak, (koğmak): 1. Takip etmek, izlemek, kovalamak (TS IV /2679).

Gerekse ehl-i millet farızasın bekleyem
Gerekse şöhret kovam şöhret ü dinden fâriğ (D 102/ 66-5)

Kov- eylemi Eski Türkçede kog- 'tır. –g>v- değişimi olmuştur:

Eski Anadolu Türkçesinde koğ->kov- sözcüğünde –g>v – değişimine de rastlanır:

Anadolu ağızlarında da aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

Yürütmek, koşturmak, sürmek. (-Sn.; Türkobası *Polatlı –Ank.; -Nğ.; *Antakya ve köyleri –Hat.) (DS IV / 2941)

nice (<ne+çe) : Nasıl (TS IV / 2853)

*Bu amele Yûnus nice geçiser
Râyigân cümleye çok rahmetün var (D 72/ 42-10)*

Nice sözcüğü günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır:

nice 1. Kaç, ne kadar 2. Birçok: ‘Yalılarda nice yük odaları, oda gibi büyük kilerler vardı.’ –A. Ş. Hisar 3. Nasıl 4. Uzun süreden beri. (Tü. S /1473)

ol: O (TS V / 2952)

*Ol ben sevdiğüm nigâr nidem ol benden fâriğ
Ne varup hoş görinem, iki cihandan fâriğ (D 102/ 66-1)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde sözcüğün –l> ø ünsüzü erimiş, sözcük “o” biçiminde kullanılmaktadır.

ögdül, öñdül: Mükâfat, yarış ödülü (TS/ 166)

*Ki yüz bin yögrügi bir sâhi utdı
Bu meydân öndülin ol aldı gitdi (RN/439)*

Türkiye Türkçesinde ses düşmesiyle ödül biçimini almaktadır. Anlam genişlemesiyle günümüzde kullanılmaktadır.

şol: Şu,o. (TS V /3671) uş ol> şol

*Geçüp gitmek dilerisen, düşmeyeyin dirisen
Şol kazandıguş mâluñı Tanrıçün virmek gerek (D 118 76/6)*

Türkiye Türkçesinde ‘şu’ biçiminde kullanılmaktadır.

tağ: Dağ (TS V / 3697)

*Okına Kur’ân Yâsin, kulak urup dinleyesin
Tağca güneşler yuyasın, tañla seher vaktinde tur (D 68/ 39-6)*

Kalın ünlülü sözcüklerde ön ses /t-/ nin korunduğu sözcüklerden biri de tağ sözcüğüdür.

tal- : Dalmak.

*Hakikat bir denizdür, şeriat anun gemisi
Çoklar gemiden çıkup denize talmadılar (D 58 32/2)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde t->d- değişimiyle kullanılan ‘dal-‘ sözcüğünün burada /t-/ önsesi korunmaktadır.

ṭamar: Damar (TS 201)

*Bilenlere sormak gerek bu tendeki can neyimiş
Can hod Hak'un kudretidür, tamardağı kan neyimiş (D 98/ 64-1 RN/234)*

Türkiye Türkçesinde t->d- değişimi ile damar sözcüğü kullanılmaktadır.

tanışman: Danışılan kimse, fakih, âlim. (TS V / 3729)

*Tanışmanun câhili onamaz dervişleri
Dervîşile danışman yavlak üleşgen olur (D 78/ 47-3)*

Kalın ünlülü olan bu sözcükte de ön ses t- korunmuştur. Türkiye Türkçesinde *danışman* olarak geçmektedir. (Tü. S. / 472)

toğ-: Doğmak.

*Gelmediñ didün hakuma kem diyü
Toğmadıñ didün ‘asâ Âdem’ diyü (D 12/ 3)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde t->d- değişimi ile kullanılmaktadır.

toğan : Doğan.

Kendülüğinden geçeni toğan ider ma ‘şûk anı

Ördeğe kekliğe salar süre irüben tutmağa(D 16/ 1-3)

Yunus Emre'de ön ses t- korunmuştur. Günümüz Türkiye Türkçesinde t->d- değişimi ile bu sözcük kullanımını sürdürmektedir:

doğan: Kartalgillerden, küçük kuş, fare vb. ile beslenen ve alıştırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş (Tü. S /548).

toldur-: Doldurmak. (TS V)

*Sen ezelden beni âsî yazasın
Toldurasın âleme âvâzesin* (D 12/ 4)

t->d- değişimiyle Türkiye Türkçesinde kullanımı sürdürülmektedir:

doldurmak: ‘ 1. Dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmek: ‘Fazla eşyasını acele acele valize doldurdu.’ –R. H. Karay. 2. Araç deposunu akaryakıtla tamamen dolu duruma getirmek. 3. Ateşli silahların içine mermi sürmek: ‘İki tabanca getirdiler, takır takır doldurdular.’ -F. R. Atay. 4. Bildirge, çizelge, fiş vb. basılı kâğıtların boş yerlerini tamamlamak: ‘Osmanlı tabiiyetini haiz Müslim diye, yol tezkeresi doldururlardı.’ –Ö. Seyfettin 5. Yaşını, yılını bitirmek: ‘Yirmi yaşını dolduralı bir iki seneden fazla olmamıştı’ -O. V. Kanık. 6. Ses, koku yayılıp kaplamak: ‘Odanın içini kızarmış bir ekmek kokusu doldurmuştu.’ –S. F. Abasıyanık. 7. Belirli bir süreyi kaplamak, almak: ‘Balıkçılara yardım etmek bütün zamanını doldurmayınca kentin içerilerine, gecekondularına gitti.’ –A. Kutlu. 8. Canlılık kazandırmak: ‘Evi sade sesiyle değil, vücudu ile de doldurdu.’ -H. Taner. 9. Birini, başkası için kötü düşünecek bir duruma getirmek: ‘Ah, biliyorum, biliyorum seni o gece doldurdular.’ –Y. K. Karaosmanoğlu. (Tü.S)

tur - : 1. Ayağa kalkmak, kıyam etmek. (TS V / 3855)

Eydün Yûnus 'a tursun yüzini toprağa sürsün
Öğüdin kendüye virsün, okuduğın dutsun dimiş (D 98/ 63-6)

t- ön ses korunuyor. Eski Anadolu Türkçesinde iki zıt anlamda kullanılmaktadır:

Eski Anadolu Türkçesinde kalın ünlülü sözcüklerde bazen t->d- olur, bazen t- korunur. /t-/ sesi bu sözcükte korunmuştur.

tuy-: Duymak.

Işk didüğün tuyarisen, ışka candan uyarisen
Işk olma yolına cåndur fidî, ana fidî mâl olmaya (D 22/5-2 RN/264)

Eski Anadolu Türkçesinde kalın ünlülü sözcüklerde t->d- değişimi tutarsızdır.

Türkiye Türkçesinde ise bu sözcük t->d- değişimi ile kullanılmaktadır.

unıt- : Unutmak

Ağzına şekker aluben, gözleri sana tuş olan
Unıda ol şekerini, ayruk çeyneyüb yutmaya (D 18/ 3-3)

Unıt- sözcüğü Türkiye Türkçesinde ünlü uyumuna uydurularak kullanılmaktadır.

Aklında kalmamak, hatırlamamak.(Tü. S)

ur- (I) : Vurmak, çarpmak. (TS VI /3967)

Kün deminde katre uran, bir nazarda dünya turan
Kudretinden hön döşeyüp ışk nevbetin uran benem (D 156 102/3)

Günümüz Türkiye Türkçesinde bu sözcük /v-/ önses türemesiyle kullanılmaktadır.

üş, (Uş) : İşte, şimdi. (TS VI 4097)

Tâ gerek bünyâdı muhkem ola ol
Ol geçenler eydeler uş toğru yol (D 14/ -1)

Günümüzde bu sözcük göçüşme ile 'şu' biçimi almıştır.

yil, (yêl): Rüzgâr (TS VI / 4601)

Yilile toprağı kıldı mu'allak
Su içinde odı dutdı selâmet (D 30/ 10-3 RN/145)

Bu sözcük günümüz Türkiye Türkçesinde *yel* biçiminde kullanımını sürdürmektedir.

'Yil' biçimi Derleme Sözlüğüne geçmemiştir.

yit-: yeterli olmak, kafi gelmek. (D.333)

İş amelile biter lâyük olursa yiter
Gerekse üryân yüri gerekse gey atlas (D 96/ 62-2)

Türkiye Türkçesinde *yetmek* biçiminde kullanılmaktadır.

2.1.6 Anlam Değişimi ile Günümüz Türkiye Türkçesinde Kullanılan Sözcükler

bile: 1. Birlikte, beraber (TS / 32).

Sevdikli sevdik ile bile kopısar yarın
Benim işim yarına koymaz bugün soyaktı (D 244 363/5)*

Bile sözcüğü Derleme Sözlüğüne bu anlamıyla geçmemiştir. Günümüzde belirteç olarak değil, ilgeç olarak kullanılmaktadır.

çavuş: 1.Osmanlı devleti teşkilatında çeşitli hizmetler yapan görevli. 2. Osmanlı ordusunda üst komutanların buyruklarını ast komutanlara ulaştıran görevli. 3. Bir işin veya işçilerin başında bulunan ve onları yöneten sorumlu kimse: 'O döver, ne olacak babası belediye çavuşu imiş.' –P. Safa. 4. Onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş: 'Kadınların birinin üstünde bir topçu çavuşu oturuyor.'- R.H. Karay. 5. Askerî okullarda sınıf başkanı:'İki ay içinde üstünlüğünü tanıtarak sınıfının çavuşu olmuştur. '- F.R. Atay (Tü.S./ 403).

'Akl fikreyleyip söyledi haber
Buyurdu çavuşa cem' oldu leşker (RN/273)

En eski metinlerden günümüze kadar gelen çavuş sözcüğü, bu örnekte komutan olarak Tanrı'yı karşılamaktadır.

diril-: Yaşamak, ömür sürmek (TS II /1170).

*Acı dirliğim isteyen tatlı dirilsin dünyada
Kim ölümümü ister ise bin yıl ömür versin ona (D 51 13-4)**

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bu sözcük anlam değişimine uğramıştır:

dirilmek (nsz) 1. Güçlenip canlanmak: Bir bardak suyu içince dirildi. 2. Bitki solmuş, pörsümüş durumdayken yeniden canlılık kazanmak, diri duruma gelmek. 3. Hasta yeniden sağlığını kazanmak, iyileşmek. 4. Öldüğü sanılan şey canlılık kazanmak: 'Masal bu, ölüyken dirilmiş, kabirden dışarı atlamış insanların masalı' –P. Safa. 5. mec. Yeniden etkin olmak, geçerli duruma gelmek: 'Aruz ölçüsü bir gün yeniden dirilecek mi bilmiyorum.' –N. Ataç (Tü. S/537) :

Anadolu ağızlarında da *dirilmek* 'iyi geçinmek' anlamlarında kullanılmaktadır.

dün(<tün>dün) : 'gece' (TS II / 1312).

*Âşıkun gözi yaşı dün gün turmaz akar
Âşık kan ağladuğı ma 'şûk sorıncayimiş (D 100/ 65-4)*

Türkiye Türkçesinde *dün* sözcüğünün *gece* anlamı tünemek ve tünec sözcükleri korunmaktadır.

dütün (tütün): Duman (TS II /1357).

Öd ağacı bigi yanar vücudum
Dütünüm görene seher yelidür (D 72/ 43-2)*

İnce ünlülü sözcüklerde görülen örnek sözcük başında t->d- değişimi 'tüt-ü-n> dütün' sözcüğünde de görülmektedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise /t-/ korunur.

Tütün sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlam değişimiyle kullanılmaktadır. Anadolu ağzlarında d- biçimine rastlanmaktadır: **dütün:** tütün (Zarşad –Kr.)(DS II / 1640).

iste-: 1. Aramak, araştırmak. 2. Beklemek, gözetmek, kollamak. 3. Sormak, tahkik etmek (TS / 117).

*Kişi dertli olıcak dermân isteyen olur
Kendi derdi dermânın sormayan âşık mıdır (D 63/ 36 6)*

Türkiye Türkçesinde istemek sözcüğü başka anlamlarda kullanılmaktadır. ‘İstek duymak, arzulamak’ (Tü. S/987).

götür- (kö-tür-) : 1.Ortadan kaldırmak, bertaraf etmek. 4. Yukarı kaldırmak (TS/99).

*Dilde söylenir haberin hergiz bulunmaz eserin
Götür yüzünden perdeyi didarına göyüneyim (D 190 / 268-6)*

Türkiye Türkçesinde kullanılan anlamı ise *alıp gitmektir*.

kamu: Bütün, hep, her (TS VI/2193).

Kamu sözcüğü önceleri ‘bütün, hep’ gibi sözcükleri karşılarken, günümüzde ‘halk hizmeti gören devlet organlarının tümü’ şeklinde kullanılmaktadır. Anlamda daralma söz konusudur.

*İzzet erkân kamusı bunlardur dünya sevgüs
Benüm cevâbum sen eyit, ışka izzet midür behâ (D 18 2/2 RN/243)*

kop-: Meydana gelmek, zuhur etmek, çıkmak (TS/ 144)

*Bunda zalimlik eyleyen, nefsinin haramla toylayan
Yüzleri kara kopısar, öz canları râhat değül (D128/ 82- 4)*

kop-: 4. Birdenbire gürültülü veya tehlikeli olaylar birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak (Tü. S /1215). Türkiye Türkçesinde değişik anlamalarda kullanılmaktadır.

oğlan: (Oğlan olsun, kız olsun)1. Erkek çocuk, yavru. 2.Evlât. (TS V /2923)

*Âsilzâdeler nişânın eğer bilmek dilerisen
Özi oğlanda olmaya, olurise sözünde vebâl olmaya*(D 22/ 5-3)

Türkiye Türkçesinde oğul sözcüğü sadece erkek çocuk için kullanılmaktadır. Sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

uslu: Akıllı.

*Seni sevenlerin ola mı akli
Bir dem usluysa her dem delidir* (D 72/ 43-5 RN/ 247)

Türkiye Türkçesinde anlam farklılığıyla kullanılmaktadır:

1. Toplum, çevresini rahatsız etmeyen, edepli, müeddep, yaramaz karşıtı: ‘Uslu ve çekingen huyum ne kendimi ne de nafakamı herhangi bir sert hareketle savunmaya asla müsait değildi.’ –Y. K. Karaosmanoğlu. 2. Uysal bir biçimde: ‘Karagöz tutulunca lök gibi, beynimiz tuttu diye uslu uslu gelecek değil ya...’ –S. F. Abasıyanık 3. Akıllı, zeki :’Gören bizi sanır deli / Usludan yeğdir delimiz.’ Anonim şiir. Uslu durmak (veya oturmak) yaramazlık etmemek ‘Sizin gitmeyeceğinizi bildiği için uslu oturacaktır.’ –A. Gündüz. (Tü. S. / 2038)

tanık: (danuk, tanuk, tanuḥ) Şahit (TS V / 3720)

*Sen uyursın ol uyanuk, eksüḡi kılur bayık
Dahi nice bulam tanık, dâyim senünle yârdurur* (D 86/ 54-5)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde tanık sözcüğü ‘Gördüğünü ve bildiğini anlatan, bilgi veren kimse, şahit.2.Duruşmada bilgisine, görgüsüne başvuru kimse, şahit. Tanık

olmak bir olayı görmek ve duymak, şahit olmak. (Tü. S. /1900)' şeklinde kullanılmaktadır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *tanuk* sözcüğü dudak uyumuna uydurulmuştur fakat; Anadolu Ağızlarında *tanuk* biçiminde görülür:

tanuk Tanık. (Diphacı *Merzifon –Ama.; -Or)

ton: Elbise, kılık kıyafet.(TS V / 3820) **don** (TS II / 1211)

*Bu tevhîd tonını geyen varlığın yoklığa sayan
İşbu yolda kâyim turan bellü bilüñ ol erdurur* (D 86/ 54-7)

Anadolu'da bu sözcük t->d- değişimiyle sık kullanılan bir sözcüktür. Yazı dilinde sözcük anlam daralmasına uğramıştır. Bu don sözcüğünün Anadolu ağzlarında geniş anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir:

don: [donçulu] 1.Çamaşır: Cuma günü don yıkamam. (Tahtacı, *Atabey –Isp.; Kuşbaba *Bucak –Brd.; *İskilip –Çr.; Çayır *Zile –To.; -Ml.; -Gaz.; Varyanlı, Hartlap, -Mr.; *Antakya –Hat.; E. Hüyük, Ortaköy *Şarkışla –Sv.; Akçalar *Seydişehir –Kn.; *Fethiye köyleri –Mğ.) 2. Kıyafet, biçim. (Koyundere *Ahıska –Kr.; *Fethiye köyleri –Mğ.; Kerkük) 3. [→donak (I) -1] 4. Pantolon. (*Sandıklı –Af.; *Gelendost –Isp.;) 5. Şalvar. (İshaklı *Bolvadin –Af.; Bizeri –To.; *Antakya köyleri –Hat.) 6. Beyaz bezden yapılmış pijama. (Kaşköy *Gürün –Sv.) 7. Tavukların ayağına işaret olarak bağlanan bez: Annem tavuklarımız belli olsun diye ayaklarına don dikmiş. (*Nazilli –Ay.) 8. Saman taşımak için kağnıların yanlarına konulan yün örtü. (-İz.; Sarıhamzalı, Bahattin *Sorgun –Yz.; -Ank. Çevresi.) (DS II / 1557) [donçulu]: (Köşker –Krş.)

turak: turağ ,[durak] Yurt, eyleşilen mahal, makar. (TS II / 1258)

*Varam ol dosta kul olam hem açuluben gül olam
Hem ötüp bülbülü olam, turağum gülistân ola (D 20/ 4-2)*

Anadolu ağızlarında t->d- değişimi ile kullanımı vardır:

durak (VIII) 1. Durulacak, oturulup dinlenilecek yer. (-Ay.; -Or. köyleri, *Kilis – Gaz.; *Antakya köyleri –Hat.) (DS II/ 1604)

Günümüz Türkiye Türkçesinde *durak* sözcüğü yeni anlamlar kazanmıştır:

1. Tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda olduğu veya durabileceği yer: ‘ ‘İlk durakta otobüsten atlayarak geri döndüm.’ –S. –F. Abasıyanık
2. Konuşmada, anlamın gerektirdiği biçimde kelimeler arasındaki ses kesintisi
3. Hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerde ölçü kalıpları içindeki durma yerleri
4. Bir ölçü uzunluğunda susma
5. Cümle sonundaki nokta. (Tü.S 576)

var-: 2. Gitmek, yürümek. (TS 227)

*Varam ol dosta kul olam, hem açuluben gül olam
Hem ötüp bülbüllü olam, turağum gülistân ola (D 20 /4-2)*

Eski Türk Lehçelerinde gitmek, yürümek anlamında kullanılan ‘var-’ sözcüğü günümüz Türkiye Türkçesinde genellikle ulaşmak anlamıyla kullanılmaktadır:

var- Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak. (Tü.S)

yavuz(<yabız>yawuz>yawuz) : Fena, kötü.(TS VI / 4418)

*İy bana eyü diyen, benim kamudan yavuz
Alnumı ay bilürem, bu gözlerümi gündüz (D 94/ 60-1)*

Günümüz Türkiye Türkçesinde anlam iyileşmesine uğramıştır.

yazuk (yazık): Günah, cürüm, suç. (TS VI /4461)

*Yazuklarımız dola dartıla, anca perdeler yırtıla
Bilmediğün günahların anda sana ayân ola (D 26 7 6)*

Güncel Türkçe Sözlükte de yazık sözcüğü, ‘‘1. (İsim.) Herkesi üzebilecek şey, günah.2.Ünlem. Acınma, üzüntü anlatan bir söz; Yazık! Bu iş böyle mi olacaktı? 3.Ünlem. Kınama anlatan bir söz; Yazık sana! Böyle mi yapacaktın? ‘ anlamlarında geçmektedir.

yeşsüz (<yeş+süz): Yeş (yiş): Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı. (TS VI / 4523)

*Eyleridi satu bâzâr, bir pulçün gine bozar
Olmuş bu dünya bizar, yensüz gönlek giydi gider* (D 62 35/5)

Tarama Sözlüğünde *yeş* adı bulunmakla birlikte *yeşsüz* türevi geçmemektedir:

Anadolu ağızlarında ünlü uyumuna uygun biçimi geçmektedir:

yensiz: Kolsuz gömlek. (DS VI / 4250)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *yensiz* ‘*yenleri olmayan*’ biçiminde kullanılmaktadır. (Tü. S /2167)

2.1.1.1 Birleşik Sözcükler

Birleşik sözcükler yeni bir kavramı karşılamak üzere genellikle iki sözcüğün bir araya gelerek kalıplaşıp kaynaşmasıyla oluşmuş sözcüklerdir. Birleşik sözcükler de bir kavramı karşıladığı için tek bir sözcük gibi değerlendirilmiş söz varlığının bir üyesi sayılmıştır. Birleşik sözcükler birleşik adlar ve birleşik eylemler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Yunus Emre’nin söz varlığı içinde daha çok birleşik eylemlere rastlanmaktadır. Birleşik eylemler iki biçimde oluşmaktadır : a. Bir adla yardımcı eylemden kurulan birleşik eylemler. b. Ulaş ekini almış bir eylemle yardımcı eylemden kurulan birleşik eylemler.

Yunus Emre’de bir adı eylemleştiren yardımcı eylem olarak ol-, et-, eyle- ve kıl- eylemleri kullanılmıştır.

a.Birleşik eylemler (ad+yardımcı eylem)

Et- eylemi ile kurulan birleşik eylemlerden örnekler:

su'al et- : sormak

gark et- : 1. Suya batma, boğulma. 2. Suya batırma (Tü. S/ 728)

*Dost bana su'âl edicek aklım başımdan gidicek
Hicâb derdi gark edicek ben nideyim neyleyeyim*

harc et- : Harcamak.

*Bu ömrüm yok yere harç etmişim ben
Cânımı gör ne oda atmışım ben*

nûş et-: İçmek.

*Onun aşkı şarâbın nûş edelden
Erişir yüreğime yâre karşı*

Ol- yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler:

hayrân ol- : Şaşırarak, aklı başından gitmek.

*Gönül hayrân oluptur aşk elinden
Ciğer biryân oluptur aşk elinden*

harâb ol- : Harap olmak, çok kötü durumda olmak, üzgün olmak.

*Dîn ü millet sorarisen, âşıklara din ne hâcet
Âşık kişi harâb olur, harâb bilmez dîn diyânet (D 34)*

mat ol-: Şaşırarak

*Ol işlere eli eren Hak aşkına gönül veren
Dostunu yüze yüz gören cümle varlıktan mat olur(D 67 45-7)**

Eyle- yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler de vardır.

sabreyle- (<sabr eyle-) : Sabretmek.

*Dosttan belâ geliceğiz Eyyûb 'layın sabreylegil
Nice sıhhat buldu teni bunca belâ çekmiş iken*

Kıl- yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler de vardır.

zârî kıl- : Ağlamak, inlemek.

*Benim zârî kılan şol yâre karşı
Gönülden cân veren dildâre karşı*

b.Ulaçlı Birleşik Eylem (Asıl eylem+ulaç eki+ yardımcı eylem)

Yunus Emre'de tespit ettiğimiz ulaçlı birleşik eylemler genellikle süreklilik bildiren eylemlerdir.

gizlenü kal- (<gizlen-ü kal-)

*Delim zamân durur buşu yol almış
Kimesn 'izlemeyüp gizlenü kalmış*

taş-a gel-, aş-a gel-

*Niteki bu gönlüm evi aşk elinden taşa gelir
Nice yüksek yürür isem aşk başımdan aşı gelir*

ol-u gör-

*Miskin olugör bari benlikden ırak yürü
Gönlünde benlik olan dervişlikten ırakdur*

yutıgit- (yut-ıgit-)

*Kıyâmete değin yir yutıgider
Gör imdi ki kıyâmet ana n'ider(RN/390)*

'Bil-' yeterlik eylemiyle kurulan ulaçlı birleşik eylem örneği de bulunmaktadır.

bilebil- (<bil-e bil-)

*Seni senden kim eyü bilebile
Geçürdün 'ömrünü bu dirliğile*

Vir- yardımcı eylemi tezlik bildiren ver- yardımcı eylemiyle de ulaçlı birleşik eylem kurulduğu görülmektedir.

n'idivir- (<nit- i vir-)

*N'idivire senün elün yudugun
Ya Hak'dan korkmadın 'asr okuduğun*

buluvir- : (<bul-u vir-)

*Tanrıyıçün iy uslular, gönlüm bana **buluvirüñ**
Vardı dostile buluşdı, başa girü boyun virmez (RN/ 466)*

alıma- : (<al-a u-ma-): Olumsuzluk yeterlik eylemi 'u- ' tır. Ünlü ulaçla kaynaştığı için yeterlik eylemi gizli kalmaktadır.

*Sagıncıla kişi şekker yimedi
Bahâsın virmeyince alımadı*

a. Birleşik adlar: Yunus Emre'de örneği azdır:

kendözi (<kendü öz +i) 'kendisi'

*Koyup kendözini ayrugı sınar
Yola dogrı varan kişiyi kınar*

birkaç

*Çü şâhun hikmeti akdemden idi
Bu birkaç söze şerh Âdem'den idi*

hergiz (Far.) : aslâ, katiyyen, hiçbir vakit, hiçbir suretle. (OTAL 358)

*Dilde söylenir haberin hergiz bulunmaz eserin
Götür yüzünden perdeyi didarına göyüneyim*

2.1.1.2 Deyimler

Bir dildeki deyimler de söz varlığı içinde yer alır; dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir (Aksan 2006: 31). Deyimleri, ‘anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu’ biçiminde tanımlayabiliriz (Yurtbaşı 2013: III). Deyimler bazı zamanlar değişmeden, bazı zamanlar yenilenecek aktarılabilmektedir. Deyimler anlam yönünden ad aktarması ve deyim aktarmasıyla oluşur. Yapı açısından da Yunus Emre’deki örneklerin çoğu mastar öbeğidir.

Yunus Emre’nin kullandığı ve günümüz Türkiye Türkçesinde aynı ya da ufak değişimleri ile kullanılmakta olan çok sayıda deyim bulunmaktadır. Bu alanda Yudum Görmüş’ün *Yunus’un Dilinden Günümüze Ulaşan Deyimler* adlı bir çalışması bulunmaktadır (2021: 163-180).

Nadir İlhan’ın da *Yunus Emre Divânı’nda ‘El’ ve ‘Ayak’ Kelimeleriyle İlgili Deyimler ve Kullanım Özellikleri* çalışması bulunmaktadır (2021: 276-286).

Bu çalışmada söz varlığının üyesi olarak birkaç örnek sunulacaktır:

aklı başından git- : Çok sevinçten ya da çok korkudan ne yapacağını şaşırarak; şaşkınlığı sebebiyle mantıklı düşünememek (Yurtbaşı 2013: 289).

*Dost bana su’âl edicek aklım başımdan gidicek
Hicâb derdi gark edicek ben nideyim neyleyeyim*

ayağını öp- /ayağına düş-: Ayağına kapanmak, yalvarmak (TS/ 18) Türkçe Sözlükte *ayağının altını öpeyim* ‘pek çok yalvarırım’ anlamlarında geçmektedir. (Tü.S /153)

*Herkim bize yanı yanar, Hak dileğin virsün aña
Urmaklığa kasd idenün düşem öpem ayağını* (D 282 /192-4)

ağzı dili (olmamak) : Hiç konuşmamak, susmak (Tü. S 34)

*Her kimün dost tâ'atinde eli yok
Buşu almış anun agzı- dili yok* (RN/220)

baş çek-: Ayrılmak, vazgeçmek. 2. Karşı gelmek, isyan etmek, serkeşlik etmek 3. Ön ayak olmak, başta gitmek (TS / 26)

*Güzin it dünyâda bir eyü yoldaş
Ki bu nefsün pelidi çekmeye baş*(RN/470)

bel bağla- : Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek (Tü.S /235). Ahilik, Mevlevilik, Bektaşilik gibi tarikatlara giren müritlerin beline merasimle kuşak bağlanırmış. Buna da ‘beli bağlamak’ denirmiş. Kuşak bağlanan bağlayana güvenir ondan himmet, yardım beklermiş. Çıkış yeri burasıdır (Yurtbaşı 2013: 347)

*Kim ki gerçek mürid ola bel bağlayıp gelsin yola
Şol yürekteki derd ola dostun cemâlin arzular*

boyun bur-: Boynunu bükmek (Tü.S /308)

*Âdem olup turmadın nefsüm boynın burmadın
Yanıldum buğday yidiim, uçmaktan sürilüp geldim*

boyun dut- [tutmak] 1. Azmetmek, üzerine almak. 2. Boyun eğmek, rıza göstermek. (TS /38)

*Âşık olan miskîn olur, Hak yolına teslîm olur
Her ne dersen boyun tutar, çâre yok gönül yıkmağa*

boyun vir- : 1. İtaat etmek, boyun eğmek. 2. Kefil göstermek (TS / 38)

*Tanrıyıçün iy uslular, gönlüm bana bulıvirün
Vardı dostile buluşdı, baña girü boyun virmez (RN/ 466)*

canını oda at- : Kendini tehlikeye atmak

*Bu ömrüm yok yere harc etmişim ben
Cânımı gör ne oda atmışım ben*

can kulağıyla dinle- : Anlatılanı iyi duymak ve kavramak için özenle dinlemek;
büyük bir dikkatle, ilgiyle dinlemek (Yurtbaşı 2013: 374).

*İsteyelim iş ıssını bulu görelim kandadır
Cân kulağıla dinlersen iş bu sözüm turfandadır (D 67 44/1)*

can terkini ur-: Ölmek.

*Bogazına değın dutuldı turur
Kıyamaz mâla cân terkini urur (RN/387)*

can ver- : Ölmek, sona ermek, yok olmak; bir şeyi, uğruna hayatını feda edecek
kadar çok istemek (Yurtbaşı 2013: 375)

*Her kim ki dost yüzün göre, dost dost diyü can vire
Ol vaktin ol dosta ire, unıda cümle teşvîşi (264 178/2)*

canı yan- : Acı duymak; kedere uğramak (Yurtbaşı 2013: 376).

*Gelip göğsüne kona tutuşup cânın yana
Bir kadeh şerbet suna içip kanasın birgiin*

dür dök- : Güzel sözler söylemek anlamlarında kullanılmaktadır.

*Esrük oldu cânumuz, dür döker lisânumuz
Ol Çalabumun ışkı beni şerhoş eyledi (D 266 179/5)*

el ayak öp-: Bir işi yaptırmak için çok yalvarmak 2. Yaltaklanmak (TS/616)

*Bunda el ayak öpülür görenin cânı kapılır
Garîb misafîr yapılır zavve vü mescid hânedan*

el bir it- Elbirliği yapmak (TS/ 80)

*Ki bin er şehri içre el bir itdi
Haricîler sürilüp-el-bir itdi(RN/477)*

elden ko-: Elden bırakmak, terk etmek, ihmal etmek (TS/ 80)

*Beni benlikten kodu varlık defterin yudu
Havf u recâ göstermez hayr u şer elden koyan*

eli ermek- : Ulaşamamak, çaresiz kalmak.

*Beni benden alana ermez elim
Kadem kim basa sultandan içeri*

ele gir- Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak (TS/ 80)

*Bu ummânda delim türlü güher vardır ele girmez
Bahasız inci bulunmaz cânâ başa kıyan gelsin*

el yu-: El çekmek, vazgeçmek (TS/ 82).

*Gör imdi 'akl ana ne diyiser
Bize gelen hasedden el yuyısar (RN/417)*

eteğini tut- : Yardım istemek (Tü. S 660)

*İşk eteğin tutmak gerek âkıbet zevâl olmaya
İşkdan okıyan elif kimseden su 'âl olmaya (D 22/ 5-3)*

gönül yık- : Gönül kırmak (TS 98)

*Âşık kişi miskin gerek yol içinde teslim gerek
Kim n'iderise boyun bura çâre yok gönül yıkmağa(D 45)*

göz yum- :Görmezlikten gelmek, hoşgörmek, bağışlamak (Tü.S 788)

*Kamu vasfı vü 'arz-ı hâli oldu
'Akıl ne didişe göz yumdı kaldı (RN/571)*

kendi eliyle başına od ko-: Kendi başını yakmak. Türkiye Türkçesinde *kendi başını yakmak* olarak kullanılmaktadır.

*Şu kim ahvâlini yarına kodı
Eliyle öz başına koydı odı (RN/457)*

kim kime kuyı kaza kendi düşe: Bu deyim Türkiye Türkçesinde 'kendi kazdığı kuyuya düşmek' biçiminde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu biçimde kullanılmaktadır: ' Kendine zarar verecek davranışta bulunmak' (Tü. S / 1135)

*Hasûd eli anunçün irmez işe
Kime kim kuyı kaza kendü düşe(RN/326)*

kılı kırk yar-: Bir konuyu ya da durumu dikkatle incelemek, kusursuz olması için çaba göstermek anlamlarında kullanılmaktadır.

*Bir kılı kırk yardılar birin yol gösterdiler
Bu mülke gönderdiler o yola düşüp geldim*

kökin kurıt- : Kökünü kurutmak: Bir daha ortaya çıkamayacak biçimde yok etmek.
(Tü.S/ 1228)

*İncidesin âh ideler, ömrün kökin kurıdalar
Gözsüz olasin, yideler, tâ bilesin dervişleri (278 /189-5)*

kulak tut- : Dinlemek, işitmek istemek (Tü. S/ 1248)

*Çü âgâz itdi kim sözini diye
Kulak dutdı 'akıl ol keleciye (RN/413)*

Yunus Emre'de gûş tut- biçimi de görülmektedir. Gûş (Far.) 'Kulak'

*Padişâh haznesinde meta 'öküş
Uykudan uyanup dut sözüme gûş (RN/485)*

kuyu kaz-: Bir kişiyi felakete sürükleyecek tuzak kurmak, baltalamak (Yurtbaşı
2013: 558)

*Zinhar gönül evinde dutma yavuz endişe
Bireğüyiçün kuyı kazup âkıbet kendü düşe (D 212)*

ögünü dir-: Aklını başına toplamak.

*Girü oluksâ 'at ögünü dirdi
Kodı özge yiri vü sabra girdi (RN/295)*

*Nidem ben gönülile, benümle bile bir dem durma
Ma 'şûk yüzün gördi meğer, öğütleyüp **ögin dirmez***

yaka yırt-: Çok ağlamak (Yurtbaşı 2013:690)

*Yarın mahşerde ben yırtam yakamı
Nice feryad edem bu aşk elinden*

yer eyle- : Türkiye Türkçesindeki *yerle bir etmek* deyimini karşılamaktadır.

*Gör imdi togruluk bir neler eyler
Yıkar gaybet evin küllü yir eyler(RN/574)*

yoldan az-: Yolunu şaşırarak, yoldan çıkmak.

*Tama' birle eger ben yoldan azdu
Hiç anmadun beni sana ne yazdum(D 16)*

yüreğim dutuş-: Çok acımak (Tü. S/ 2209)

Yandı yüreğim dutuşdı, bağrım ciğerüm kebâbdurur

Âşıklarun şerbetleri bu derdüme sebebdirur

yüzün yire ur- : Saygı göstermek.

*Hidâyet irdi kamuya, hevâsından geçmezlere
Tevfik yüzün yire urup ışkumu şîrgîr eyleyem*

Belirtisiz ad tamlaması biçiminde deyimler de vardır:

yüz karası: Utanılacak bir durum

*İy pâdişâh-ı Lem-yezel kıldım yönüm senden yana
İş bu yüzüm karasıyla vasl isterem senden yana (D 51 14/1)*

2.1.1.3 İkileme

İkileme Türkiye Türkçesinin anlatım gücünü gösterir. İkileme hem kavramlaştırma hem de cümle anlam bilimi için önem taşımaktadır. Diğer söz varlığı üyeleri gibi ikilemeler de bir kavramı da karşılayabilmektedir. Türkçenin anlatım gücünün tanıklarındır. Hemen hemen her yazıda ya da konuşmada bir ya da birkaçına rastlanır. Yunus Emre’de Türkçenin bu anlatım gücünden yararlanan ozanlarımızdandır. Yunus Emre’nin şiirlerinde ikilemelerin her türüne rastlanır. İkilemeli bir anlatım, ses uygunluğuna ve benzerliğine dayandığı için Türkiye Türkçesine anlatım gücü ve anlam zenginliği katar. İkilemeyi en iyi kullanan kişilerin başında Yunus Emre gelmektedir. Halk dilini kullanan Yunus Emre, Türkçede ikilemenin anlatımdaki gücününden yararlanmıştır. Hemen hemen her şiirinde, ikileme türünü ustaca kullanmaktadır. Yunus Emre’nin şiirlerinde de ikilemelerin her türüne rastlanır. Çoğu da aynı sözcüğün yinelenmesiyle kurulmuştur.

Yağmur Demirtaş ve Hasan Özer'in 'Yunus Emre Divanında Geçen İkilemeler Üzerine' adlı çalışmaları bulunmaktadır(2018, 162-171). Burada da Yunus'tan birkaç örnek verilecektir:

Türkçe sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar:

adım adım

*Kadîmdür hiç ırılmaz, ansuz kimse dirilmez
Adım adım yir ölçer, hükmi revan içinde (D 218/148-2)*

azın azın

*Azın azın bu 'ömrüm geçesidür
Sorarsın sen bu ayın niçesidür (RN/599)*

birin birin

*Gel imdi dinle sözü şerh ideyin
Birin birin anı sana diyeyin (RN/14)*

çok çok

*Çok çok şükür sen Çalaba, maksuduma irdüm bugün
Müşâkidüm bunca zemân, pîrüm yüzün gördüm bugün (D 184/119-1)*

güle güle

*Şol kahrıyla kazananlar, güle güle yidürenler
Götürdüm perdelerini, didâruma baksun dimiş (D 98/ 63-3)*

işit işit

*İşit işit key işit, dost katına sensüz git
Dosta gidene öndin kendüsüz sefer gerek (D 110/71-12)*

türlü türlü

*Bu şarın hayâlleri türlü türlü halleri
Aldamış gâfilleri câzu ayyâra benzer (D 81/ 69-5)*

uçmak uçmak

*Uçmağ uçmağum didiğün, mü 'minleri yiltediğün
Vardur ola birkaç hürî, arzum yokdur uçmağ için(D 182/118-4)*

yane yane(<yan-a yan-a)

*Hoşdur eğer yürürisem ışk odına yane yane
Pes yanmadın niçe olam, çün ışk odı düşdi cane (D 214/143-1)*

yaşın yaşın: Gizli gizli, için için (TS/ 238).

*Karlı dağların başında salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın (D 191/ 270 6)*

yüce yüce

*Yir çalkandı turmadı, bir dem karar kılmadı
Yüce yüce tağları Hak çöksiler eyledi (D 256/174-4)*

Yabancı sözcüklerin tekrarıyla kurulanlar:

dost dost

*Her kim ki dost yüzün göre, dost dost diyü can vire
Ol vaktin ol dosta ire, unıda cümle teşvişi(D 264/178-2)*

hazin hazin

*Kişi gerek çok bile, ol gerek öğüt ala
Menzile irsem diyen bilürsin hazin hazin (192/125-2)*

kane kane

Bir kadeh sundı câne, can içdi kane kane

Tolu geldi peymâne, canı serhoş eyledi (D 266/ 179-4)

pâre pâre

*Beni ışkdan esriden havâle eyledi Tûr 'a
Tağı eyledi panbuklayın kaya pâre pâre (D 240/163-1)*

saf saf

*Mescid medrese olduğı, ban cemâat kılınđuđı
Halâyık saf saf turđuđı aşk şükrânesidür zire (D 228/154-5)*

tiz tiz

*Seni sinünde koyalar, menzil mübârek diyeler
Üstüne tiz tiz yumalar dünyânun hâk ü sengini (D 248/169-5)*

Ballar balı ve Şâhlar şâhı örneklerinde ikilemeler ad tamlama biçiminde oluşturulmuştur:

ballar balı

*Yûnus ne hoş dimişsin, bal u şeker yimişsin
Ballar balını buldum, kovanum yağma olsun (200/131-6)*

şâhlar şâhı

*Sohbetümüz ilâhîdür, sözümüz Kevser suyudur
Şâhumuz şâhlar şâhidur, çalgumuzdur dost firâkı (268/182-2)*

Zıt Anlamlı Sözcüklerle Kurulan İkilemeler:

Türkçe zıt anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler:

Bugün yarın

*Değmeler aydur Yunus 'a katlan bugün-yarın diye
Cehd edeyim bugünümü yarına irgürimezem (137/174-8)*

Bu ikileme türü zamanda yakınlık bildiriyor.

iç taş

*Kin ü gaybet seni irak bıraktı
İçün taşun hased odıyla yakdı (RN/511)*

Bunlar arasında yön bildiren zıt anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler de vardır:

Ön art

*Her kancaru bakaristem oldur gözüme tuş olan
Önüüm ardum sağum solum gençyaz oldı ger kış oldu (254/ 173-4)*

Sağum solum

*Her kancaru bakaristem oldur gözüme tuş olan
Önüüm ardum sağum solum gençyaz oldı ger kış oldu (D 254/173-4)*

Yabancı sözcükle kurulan ikilemeler:

Bunlar arasında zıt anlamlı kurulan ikilemeler de vardır.

Assı ziyan

*Cân u gönül fehm ü akıl aşk mevcine gark olucak
Pes nice ansın ol kişi yazık u müzd assı-ziyan (D 186/259-3)*

evvel âhir

*Yûnus değül bunı diyen, kendülüğidür söyleyen
Kâfirdürür inanmayan, evvel âhir heman benem (D 156/102-9)*

Ma'lûm mechûl

*Câhille ârifün meseli şuna benzer
Câhil katında îman ma'lûm mechûl değül mi (D 252/ 171-5)*

Yakın Anlamalı Sözcüklerden Kurulan İkileme: İkilemeler arasında aynı kavram alanına giren sözcüklerden kurulan ikilemeler de vardır.

Aşağıda aynı anlama gelen biri yabancı diğeri Türkçe sözcükle kurulmuş ikilemelerden örnekler verilecektir.

Us akıl

*Görmeden deli oldum yanıldım günâh kıldım
Ussum aklım aldurdım esridim ayılmazam (184/256-4)*

il gün

*Avarasın dahı ilün-günün yok
Ki öz 'özünlü bir düzgünün yok(RN/564)*

Pîr ü yiğit

*Viren alan sen olıcak kim cünbiş eyleyebile
Her kandaşa kudret senün pîr ü yiğit oynatmağa (244/ 166-2)*

Din diyânet

*Hırkayile tac yol virmez, fereciyile âlim olmaz
Din diyânet olmayıcak okısan kamu varakı (268/ 182-4)*

Dîn îmân

*Dînün îmânun varise hor görmegil dervişleri
Cümle âlem müştakdurur görmekliğe dervişleri (278/ 189-1)*

Atıf vavı (u,ü) ile oluşturulmuş ikilemeler

Atıf vavı ile kurulan ikilemelerde yakın anlamalı ikilemeler de vardır:

Bal u şeker

*Yûnus ne hoş dimişsin, bal u şeker yimişsin
Ballar balını buldum, kovanum yağma olsun (200/ 131-6)*

Cevr ü cefa

*Ol dost bize gelmezise ben dosta girü varayın
Çekeyin cevri ü cefâyı, dost yüzün görüvireyin (D 194/126-1)*

İlim ü hikmet

*İlm ü hikmet okuyanlar ışkdan ferâgatdür bunlar
Mansûr oldum, asun beni, her dillerde söyleneyin (D 196/128-7)*

Atıf vavı ile bağlanan zıt anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler de vardır:

Dün ü gün

*Sır sözi eşkere dinmez, anda su oda göyünmez
Dün ü gün yanar, söyünmez, bu benim çerâğum anda (D 230/ 155-6)*

hayr ü şer

*İndük Rûm-ı kışladuk, çok hayr ü şer işledük
Uş bahar geldi, girü göçdüük elhamdülillah (212/141-6)*

Kibr ü kîn

*Eğriliğün koyasın, toğru yola gelesin
Kibr ü kîni çıkargıl, erden nasîb alasın (198/130-1)*

2.1.1.4 Atasözleri

Dağ ne kadar yüksek ise yol onun üstünden aşar

Yunus Emre'nin yolsuzlara yol gösterir ve hoş eder (86/80)

Dağ ne kadar yüksek ise yol onun üstünden aşar Türkiye Türkçesinde de kullanılan bir atasözüdür.

Yunus Emre'nin özgün söylemi mi yoksa bütün topluma mâl olmuş atasözü mü olduğunu ayırt edilemeyen sözleri var. Aşağıdaki atasözü sözlükte yer aldığı için örnek olarak bu söz verildi.

Cümle biçiminde, hikmetli öğüt veren sözler olması bakımından aşağıdaki örnekler atasözünü andırmaktadır. Ancak bu sözler Yunus Emre'nin özgün söyleyişleri de olabilir.

Ağız ağızdan kutludur, ola ki sözünüz duta
Ben yüz bin yıl söylerisem, sözüm kulağına girmez (D 92 /59-8)

Yüri yüri yolunile, gâfil olma bilünile
Key sakın ki dilünile, cânuna dağ ide bir söz (D 88/ 56-5)

Birbirine yanu yata, itdüğüm kalur sana
Yarın mahşer güninde cümle ayân olısar (D 82/ 51-5)

2.1.1.5 Kalıp Sözler

Yağma olsun beddua sözüdür. Kalıp sözlerden ilişki sözlerindedir. Bu sözler deyimlerin ve atasözlerinin dışında insani ilişkiler sırasında kullanılan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler içinde de iyi dilekler, ilençler, selamlaşma, özel günlerde kutlamalar, kötü günlerde teselli, baş sağlığı dileme gibi sözlerdir. Aşağıdaki örnek bir ilenç örneğidir.

Benden benliğim gitti hep mülkümü dost tuttu
*Lâ- mekân kavmi oldum **mekânım yağma olsun***

Allah rızası için bir dilekte bulunulurken, yalvarırken kullanılmaktadır. Bu anlamda da *Hak yolına dirisen 'Allah için, Allah rızası için'* kullanılmaktadır.

Bir niçe kişi görün gaflet gözin bağlamış
Hak yolına dirisen, bir yufkaya kıyamaz

2.2.2 Yabancı Sözcükler

Bir toplumun, diğer toplumlarla hiçbir ilişki kurmadan yaşama olasılığı yoktur. Uluslararası siyaset, kültür ve sanat işleri, ticari açıdan sürekli bir ilişki vardır. Bu ilişkiler sonucunda da bir ulusun birinden diğerine, diğerinin diline sözcükler geçebilmektedir. Yunus Emre'nin söz varlığı içinde daha çok Arapça ve Farsça öğelere rastlanmaktadır. Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde Türkler İslami kültürle tanışmıştır. Yunus Emre'nin kullandığı yabancı sözcükler arasında günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan sözcükler vardır.

Günümüzde kullanılan sözcük örnekleri:

avret: ‘ Ar. 1. Kadın 2. Karı, eş. (Tü. S. /149)

‘avrat oğlan: Çoluk, çocuk. (TS I / 285)

*Kimi avret oğlan sever, kimi mülk ü hânüman sever
Kimi sermâye dükân sever, bu dünya halden hâledür (D 84/ 52 3)*

avrad [avret] Kadın, karı, avrat. (-Rz.; Karaözü *Gemerek –Sv.) [avret]: (*Şavşat köyleri –Ar.) (DS I / 390)

Fitne: (Ar.)belâ, mihnet, sıkıntı. 2. Ayartma, azdırma. 3. Fesat, arabozma, karışıklık, intilâl. (OTAS 269)

*Gözi yok kişinin sevmek nesidür
Gönül kul eyleyen göz fitnesidür (RN/ 532)*

Hinzır (Ar.) : Domuz (OTAS 362)

*Bir kişinin yatlu sözün varuban kimseye deme
Biz uludan iştmişiz hinzırdan geridir gammaz (D 101/ 109-5)*

Peşkeş <Far. pîs-keş: Yaranmak amacıyla uygunsuz olarak verilen şey. Peşkeş çekmek 1. Başkasının malını birine bağışlamak. 2. Verilmemesi gereken bir şeyi uygunsuz bir amaçla veya yersiz olarak birine vermek: Benim kimseye peşkeş çekecek malım yok! (OTAS/ 1601)

*Gönül kâbız göze fâyiz di mutlak
İrer pîş-keş câna eyle olıcak (RN/ 530)*

pul: (<Fâr. Pûl) Bir akçanın üçte biri (TS V / 3201)

*Eyleridi satu bâzâr, bir pulçün gine bozar
Olmuş bu dünya bizar, yensüz gönlek giydi gider (D 62 35/5)*

Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı gibi Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Ten: (Far.) Vücut. (-Tr.; Vazıldan *Divriği –Sv.; *Ermenek –Kn.) (DS V / 3879)

*Seni Hak'dan yığanı her neyise vir gider
Ne beslersin bu teni; sinde kurd kuş yir gider (D 50 / 27-1)*

Farsça'dan geçmiş olan bu sözcük Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

Tiz: (Far.) Çabuk (TS V /3805)

*Gel indi gel kanâ'ate, usan dutma, tiz bin ata
Olmaya kim ecel yete, fâsid ola satu bazar (D 66 38/2)*

Tiz: Tez. (DS V / 3944)

Fâr. tiz sözcüğünün ünlüsü genişleyip kısalarak Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

yesir: (Ar.) Esir, tutsak. (TS VI /4550)

*İşkile çalındı kalem, ışka yesirdürür âlem
Aşıklar arasında Cebreil dahi hicâbdurur (D 70/ 41-3)*

Önseste y- türemesi olmuştur. Ar. Esir > yesir

Anadolu ağızlarında ‘yesir’ bulunmaktadır.

Yesir. (Yz.; *Güdül ve köyleri –Ank.) (DS VI /4822)

Günümüzde kullanılmayan Divan Edebiyatında bulunan sözcükler:

beriyye: (<Far. beriyye) 2. Çöl, kır, sahrâ. (OTAL /88)

*Dağlar aşır berye söküp irak yere emek döküp
İstediğin bunda iken bu ne aceb sefer durur (D 76 61-2)*

deyr (Ar.) : 1. Manastır kilise 2. İnsanlık âlemi, bu dünya. 3. Mec. Meyhâne. (OTAL 183)

*Bir dem varır mescitlere yüzün sürer onda yere
Bir dem varır deyre girer İncil okur ruhbân olur(D 70 49-10)*

ferdâ: 1. Yarın, yarınki gün, günün ertesi, ertesi gün, öbürgün. 2. Âtî, gelecek zaman. 3. Âhiret, öbür dünyâ, kıyâmet. 4. Kadın adı. 5. 1919’da Ali İlmî tarafından İstanbul’da haftada iki defa olmak üzere yayımlanmış, siyasî, ilmî, edebî bir gazete.(OTAS/ 258)

*İki ‘âlem bir oddur bir nazarda
Ki birdür togruya imrûz u ferdâ (RN/582)*

güzâf: (Far.)bîhûde, boş. [lâkırdı, söz].(OTAS /301)

*Guzâf yirde degül bu sen didüğün
Bulursın sen seni sen istedüğün (RN/450)*

güzer (<Far.) güzâr ünlü uyumuna uydurulmuştur.

*Terk eyle kîlûkâli, dosta virgil mecâli
Yoklıkdadur visâli, kamudan güzer gerek (D 110/71-10)*

hon: (Far.) hân: 1. Yemek sofrası; üstüne yemek konulan tepsi, sini. (OTAL 323)

*Derviş Yunus honu geldi teveccüh maşuka kaldı
Gönülde sevdiğin buldu nunla gönlünü bağlar (D 73 55-6)*

mısmıl, (musmul, Bismil) : 1. Temiz, pâk, tahir. (TS IV /2807)

*Yedi deniz ü dört ırmak seni mısmıl eylemeye
Çünkü işin o Hakk ile olmadısa kaldın irak (D 111 128-6)**

Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

mısmıl (III) [mısmıl -1,2; musmul () -1,2; müsmül] 1. Temiz, derli toplu. (DS IX /3190)

müyesser: Kolayı bulunup yapılan; kolay gelen, kolaylıkla olan.

*Niçesi olısar bu iş müyesser
Çü sultân sözi sındı oldu ebter (RN/244)*

per: per ü bâl kanat ve kol (OTAL/ 858)

*Bu yerin külhânları gülşenleridir âşıkın
Onda bülbüller yakarlar aşk oduna bâl u per (D 80 67-3)*

per (I) [peri (III)] 1. Çark, değirmen ve vapurun pervanesi. 2. Değirmen çarkının kepeçeleri. (DS IX /3427)

sâhî: Cömert, eli açık. (OTAS / 911)

*Yunus sâhîlga girdünise berk
Gör imdi yola ne itmek gerek terk (RN/ 465)*

zecr: 1. Önleme, yasak etme. 2. Zorlama, zorla yaptırma. (bkz: icbâr). 3. Kovma. 4.

Eziyet, sıkma. (bkz: cevr). 5. Angarya çalıştırma. (OTAS/ 1174)

*Gelüp peşmân olup dil-teng ü gam-gîn
Ne zecr itmiş sana gaybet ile kîn (RN/569)*

yat: (Far. < yâd> yat ‘yabancı’ yat+luk ‘yabancılık’ Farsça’dan geçen yad sözcüğü son ses tonsuzlaştırmıştır.

*Yatluk yokdur bilene, dirlik tuta gelene
Bilelik soylayana vuslat yolu kavîdür (D 56 30/7)*

Aşağıdaki yabancı öğelerden örnekler her ne kadar Türkçe Sözlüğe geçmiş olsa da günlük dilde kullanılmamaktadır. Edebi metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

‘cevelân, cevlân’ (Ar.) : Dolaşma, dolanma, gezinme. (OTAS/155)

*Yüz bin kez toğam, uyağam, dost burcında cevlan kılam
Hem bunda olam hem anda, bunda anda varı gelem (D150 98/4)*

Yunus Emre’nin söz varlığında görülen cevelân sözcüğü günümüz Türkiye Türkçesine de geçmiş olan Arapça sözcüktür. (Tü. S / 362)

Farîza: 1. Farz, Allah’ın emri. 2. Lâzım, vacip, gerek. 3. Borç, vazife. 4. Mirasçılardan herbirine şer’an düşen hisse, pay. (OTAS/ 250)

*Ne hâcettür sana kimse haberi
Farîza cümleye kendü bazân (RN/ 556)*

gür (<gûr Far.) : Mezar, kabir. (OTAS 294)

*Gürde soralar bu sözü esirgemez onlar bizi
Biz de sana tutduk yüzü sen esirge bizi Çalap (D 52/ 16-4)*

külünk: (< Far. kılunğ) Taşları, kayaları parçalamakta kullanılan sivri kazma: ‘Bir yaz sabahı, külüngün ve kazmanın sivri burunları taş odanın tepesini delmeye başladı.’ –M.Ş. Esendal

Yüz bin Ferhâd külünk almış kazar dağlar bünyâdını

*Kayalar kesip yol eyler Âb-ı hayât akıtmağa (D Elif-1/ 45/6)**

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanımına rastlanmaktadır.

saykal: 1. Cilâcı. 2. Cilâ âleti 3. Parlak, cîlâlî (OTAS 922)

Tamarlarına cümle saykal urgul

Ki her birine bir kulluk buyurgul (RN/492)

Bölüm 3

SÖZ SANATI SAYILABİLECEK ANLAM OLAYLARI

Yunus Emre, sözcüklerin her zaman sözlük anlamını kullanmıyor. Söz sanatları da yapmıştır. Bir kavramı karşılayan sözcüklere başka değerler de yüklemiştir. Yunus eğer böyle sanatlı kullanımlara başvurmasaydı herhalde sözcük sayısı kat kat artacaktı. O nedenle bu bölümde Yunus Emre’de söz sanatı sayılabilecek örnekler de verilecektir. Yunus Emre sözünün gücünü bu sanatlı söylemlerle yansıtmaktadır. Bunula ilgili Doğan Aksan’ın *Yunus Emre Şiirinin Gücü* adlı çalışması vardır (2005).

3.1 Benzetmeler

Sözü daha etkili bir duruma getirmek için, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir. Teşbih (benzetme) bir mecaz sanatı değildir. Çünkü sözcükler gerçek anlamlarında kullanılır.

Benzetmede, benzetme öğeleri (erkân-ı teşbih) adı verilen 4 öge vardır:

1. **Benzetilen** (müşebbeh): Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha güçsüz olan.
2. **Benzetmelik** (müşebbehün-bih): Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha üstün, daha güçlü olan, kendisine benzetilen.

Benzetilen ve benzetmeliğin ikisine birden tarafeyn-i teşbih denir.

- 3. Benzetme Yönü** (vecih-i şebeh, maksad-ı teşbih) : Birbirine benzetilen şeyler arasındaki ortak ilgi ve benzeyiş. Bu ilgi nitelik bakımından 4 türlü olur :
- Ussal (aklî) : Akıl ve mantık ölçüleriyle anlaşılabilen benzerlik.
 - Duyusal (hissî) : Beş duyu ile yani, tad alma, koklama, dokunma, duyma ve görme duyularıyla anlaşılabilen benzerlik.
 - İngesel (hayalî): Ancak hayal gücüyle kavranabilen benzerlik.
 - Düşsel (vehmî) : Gerçekte olmayan benzerlik.

Bir benzetmede, benzetme yönü nicelik bakımından 3 türlü olur:

- Benzetilen ile benzerlik arasındaki ilginin bir yönden olması (müfred)
 - Birkaç benzetme yönünün anlam bakımından birbirine sıkı sıkıya bağlı olması (mürekkeb). Bunlardan birinin ortadan kalkmasıyla benzetme bozulur.
 - Birkaç benzetme yönünün anlam bakımından birbirine bağlı olmaması (müteaddid). Bunlardan birinin ya da birkaçının ortadan kalkmasıyla benzetme bozulmaz.
- 4. Benzetme Edatı** (edat-ı teşbih, vasita-i teşbih) : Sözcükler, kavramlar arasında benzetme ilgisi kuran edat ya da edat görevinde olan sözcükler. Benzetmelerde şu edatlar kullanılır: gibi, bigi, kimi, sanki, meğer ki, güyâ, tıpkı, gûne, gûnâ, misl, misillü, nitekim, misâl, sıfat, mânend, -veş, -âsâ, -vâr, âdetâ, çü, çün, tek, andırır, benzer... (Dilçin 2009:405-406)

*Öd ağacı bigi yanar vücudum
Dütünüme görene seher yelidir (D 72/ 43 2)*

Bu örnekte benzetmenin 4 yönü de görülmektedir:

Öd ağacı: kendisine benzetilen, vücut: benzeyen, yanmak: benzetme yönü, bigi: benzetme ilgeci

Öd ağacı: Dulaptal otugillerden, tropik bölgelerde yetişen, dinî törenlerde yakılan ve yanarken güzel koku veren, odunu ve kabuğu hoş kokulu bir ağaç (Tü S 1529)

*Kıl gibi köpri gerersin geç diyü
Gel seni sen tuzağumdan şeş diyü*

Beyitinde *kıl gibi* köprü derken köprünün ince olmasından dolayı kıla benzetildiğini görülmektedir.

*Elleridir kınalı hem karavaşları tapulu
Kargı gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatar*

Sevgilinin uzun boyu kargıya benzetilmiştir.

*Yüri var epsem ol a ne simsarlık satarsın
Ali gibi er gerek işbu sırra eresi*

Ali: kendisine benzetilen

Er (yiğit, kahraman) : Benzetme yönü

Yunus Emre'nin hitab ettiği 2. kişi (gizli)

gibi: benzetme ilgeci

Aşağıdaki örnekte de benzetmenin 2 unsuru kullanılmaktadır:

Benzeyen: şeriat, kendisine benzetilen: mumsız bal

*Mumsız baldur şeriat, tortusuz yağdur tarikat
Dostiçün balı yağa neyiçün katmayalar (D 82/ 50 3)*

Bu örnekte de 2 unsur kullanılmıştır:

Benzeyen: dünya , kendisine benzetilen: yeşil, kızıl donanmış gelin.

*Bu dünya bir gelindir yeşil, kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubeni toyamaz (D 96/613)*

Dünya donanmış olmasından ötürü yeni geline benzetilmiştir.

Bazı fiiller teşbih anlamı taşır. Dönmek, benzemek, sanmak, demek, andırmak... gibi.

(Pala 2004: 452)

*Akar yaşım sele benzer ömür geçer yele benzer
Güler yüzün güle benzer ne bilsin geçe bu çağlar*

Gözünün yaşı, selin doğal afet oluşundan, gücünden ötürü ona benzetilmiştir. Ömür ise hızından dolayı yele benzetilmiştir. Güler yüz ile gül arasında gülün güzel oluşu bakımından bir benzetme yapılmıştır. Benzetme ilgeci yerine benzer çekimli eylemi kullanılmıştır.

Benzeyen: Gözünün yaşı, benzetilen: Sel

Benzeyen: Ömür, kendisine benzetilen: Yel

Benzeyen: Güler yüz, kendisine benzetilen: Gül

câzu: Cadı **ayyâr:** düzenbaz

*Bu şarın hayâlleri türlü türlü halleri
Aldamış gâfilleri câzu ayyâra benzer (D 81/69-5)**

Benzer çekimli eylemi yukarıdaki örnekte de *gibi* ilgecinin yerine kullanılmıştır.

Benzetme ilgecinin yerine bağımlı biçimbirimler de kullanılmaktadır. Yunus

Emre'de {-lAyn} görülmektedir: bülbülleyin 'bülbül gibi'

*Tağla durugelicek **bülbülleyin** söylerim
Gönülde mânâ biter dertli ciğerim vardır (D 71/ 51 6)**

Yunus Emre’de benzetme ilgecinin yerine {+cIIAyIn} da görülmektedir:

*Meğer takdîridi, âşık oldu gönüm sana
Hiç kimseler **bencileyin** ışka giriftâr olmadı (D 294/201 2)*

3.2 Ad Aktarması

Bu anlam olayı, anlatılmak istenen sözcük kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka sözcük ile dile getirilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Divân şiirimizde mecaz-ı mürsel sanatını karşılamaktadır.

*Okına Kur’ân Yâsin, kulak urup dinleyesin
Tağca güneşler yuyasın, tañla seher vaktinde tur*

kulak ur(up) [kulağ urmağ, kulağ urmağ] 1. Kulak vermek, dinlemek. 2. Önem vermek.

ağaç at: Tabut, sal

*Su getüreler yumağ kefen saralar komağ
Ağaç ata bindüreler teneşire düşdi gönül (87/14)*

biş on arşun biz: Kefen

*Şol bir biş on arşun bizi kefen ideler eğnime
Dikem şol dünya tonların geyem hey dost diyü diyü (138/4)*

can alıcı: Azrail

*Can alıcı hod geliser emaneti vir diyiser
Ben emaneti issısına vireyim andan varayım (109/3)*

3.3 Deyim Aktarması (Eğriltileme, İstiare ya da Metafor)

Deyim aktarması benzetmeye dayalı bir söz sanatıdır. Bir kavrama yeni bir ad aranmamakta, olan varlığın adı başka bir varlık için kullanılmaktadır. Dilde iktisat yapılmaktadır. Gülten Küçükbasmacı sadece sözle ilgili metaforlarla ‘*Yûnus Bir Söz*

Söylemiş Hiç Bir Söze Benzemez' : Yunus Emre Divanı'nda Sözle İlgili Metaforlar
adlı çalışma yapmıştır (2021:320-347).

Bu sanat benzeyenin ya da benzetilenin, söylenmemesiyle yapılan benzetmedir. Benzetme öğelerinden ne benzetilen, ne benzetme edatı ('gibi', 'sanki') ne de benzetme yönünün bulunduğu kısaltılmış bir benzetmedir. Eğretileme benzerlik ilişkisine göre, benzeyenin benzetilenin (ya da tersinin) yerine geçmesi üzerine kurulmuştur. Bu benzerlik ilişkisi genellikle somut benzeyen ile soyut benzetilenden oluşur (Kıran- Eziler Kıran 2006:351,354).

Alttağı örneklerde hayvandan insana aktarım vardır:

*İy niçe **arşlanları** alur akdarur ölüm*
Azrâil pençesine bir yohsulca döyemez

Ne haldeyem ne bilem, duzakdayam ne gülem
*Bir garibce **bülbülem**, ötmeğe güle geldüm*

Aşağıdaki örneklerde doğadan insana aktarım vardır:

Bınaridüm, erenler kıldı nazar
***Deniz** oldum dört yana ırmağıle*

Yıldırım olup şakıyan, gökde melâyik dokıyan
Bulutlara hüküm süren, yağmur olup yağın benem

Benüm cânım uyanukdur, dost yüzine bakan benem
*Hem **denize** karışmağa **ırmak olup** akan benem*

Somutlaştırma da deyim aktarmalarının bir türüdür. Aşağıda örnekleri gösterilmiştir.

Yunus imdi sen Hakk'a er dün ü gün gönlün Hakk'a ver
Gönül gözü görmeyince bu baş gözü görmeyiser

Tapduk'un tapusunda kul olduk kapısında
Yunus miskin **çiğidik piştik** el-hamdüli'llah

*Gelsin yârdan ayrı düşen gurbet ile **bağrı pişen***
Dost bahçesi içindeki aşk bezmine girdim bugün

Eğer bizden almazsanız siz satınız biz alalım
Zirâ bizim bu gönlümüz **sermâyeli dükkân** imiş

Key erenler durur zindânı bekler
Bahadurlar **demür yürekli** erler

Bir tona kan bulaşıcak, yumayınca mismil olmaz
Gönül pâstı yunmayınca namâz revâ olmayısar

*Yandı **yüreğim tutuştu** bağrım **ciğerim kebâb** duru*
Âşıkların şerbetleri bu derdime sebep durur

*Niçeler bu dünyede **günâhını yuyamaz***
Ömri geçer yok yire, iy dirîğa, tuyamaz

Deyim aktarmalarından duyular arası aktarım vardır.

Söyleme işini göz yapmaz, dil yapar. Tad alma organının yerini, görme duyusu organı almıştır.

*Gönlüm eydür dost benümdür, **gözüm eydür** dost benümdür*
Gönlüm eydür göze sabr it, bir dem haberüm sorayın

3.4 Karşıtlama

Bir tümcede, bir dizede ya da bir paragrafta aralarında anlam karşıtlığı bulunan iki sözcüğün oluşturduğu karşıtlama bir zıtlığı belirtir; bir çatışmayı, bir uzlaşmazlığı, bir ikilemi ortaya koyar. Bu beti aşırı duyguların ya da durumların anlatımına olanak sağlar (Kıran Eziler Kıran 2006: 375). Yunus Emre'nin de şiirlerin de örneği boldur. Bu çalışmada bunlardan birkaçı verilecektir.

Çoğunda kutupsal zıtlık görülmektedir:

*Mün'im oldum yohsuliken, benüm oldı kevn ü mekân
Yirden göğe mağrib maşrık, **yire göğe** toldum ahı (274 / 186 10)*

*Uslu değil, **delüdür** halka sâluslık satan
Nefsin müsülmân itsün varise kerâmeti (280 / 191 3)*

*Ne **varlığa sevünirem** ne **yokluğa yerinürem**
İşkunile avınuram, bana seni gerek seni (284 / 194 2)*

*Âlimler kitâb düzer, **karayı aka** yazar
Gönüllerde yazılır bu kitâbun sûresi (284 / 193 7)*

*İşkun aldı benden beni, bana seni gerek seni
Ben yanaram **düni günü**, barâ seni gerek seni (284 / 194 1)*

*Bildik gelenler geçdiler **gördük konanlar** göçdüler
Aşk şarâbın içen cânlar uymaz göçmeğe konmağa (16/1 9)*

*Acı **dirliğim** isteyen **tatlı dirilsin** dünyada
Kim ölümüm iste r ise bin yıl ömür versin ona (51 / 13 4)*

*Miskîn ol yâre miskin gide senden kibr ü kin
Rûzigâr **gelir geçer** pes kime kalasıdır (78/ 64 5)*

*Maksûdumuz dîdâr idi şeyhimiz gerçek er idi
Evvel dahi ol var idi âhir dahi var olısar (78/ 63-4)*

*Bu şarun sultânı var cümleye ihsânı var
Sultân ile bilişen **yok** iken **vara** benzer (81 (69-8)*

*Gaflete verme özünü dünya-perestlik eyleyüp
Görme misin bu dünyaya **iyi-yavuz** geldi gider (90/ 87-7)*

*Çiğ pişip kazan taşmadan-ruh cisime ulaşmadan
Ana rahmine düşmeden ol **doğmadan ölen** nedir (93 / 94-4)*

***Öldüren** ol **dirgüren** ol Yunus imdi Hakk'ıla ol
Hak'dan artık hiç kimse yok nesneyi var eylemez(102/112-7)*

*Ne varlığa **sevünirem** ne yokluğa **yerinürem**
Işkunile avınuram, bana seni gerek seni (D 284/ 194-2)*

*Virgil **suâle cevâb**, dutalum olsun sevâb
Şu'le kime gösterür ışk evinün bacası (250/ 170-2)*

***Dışım** derviş **içim** boş dilim tatlı sözün hoş
İlla ben ettiğimi dinin değşiren etmez (105 / 117-9)*

*Şükür onun birliğine **yok** iken uş **var** eyledi
Çünkü asıldan biz yoğuz mülk ü hânümân neyimiş (106/120-3)*

*Eğer bizden almazsanız siz **satınız** biz **alalım**
Zirâ bizim bu gönlümüz sermâyeli dükkân imiş (107/120-11)*

***Varlığın yokluğa** değşirmişem ben*

Bugün cânâ başa kalmazam ayruk (111/129-3)

*Çağrışalar **ata ana** kardaş kardaşdan usana
Yalvaralar ol Sübhân'a niyaz kılası er gerek (118/ 1385-5)*

*Ne var eğer Yunus dahi aşk içinde zerre ise
Aşk oduyla kâyım durur **yer** ile **gök** çarh-ı felek (121/144-8)*

*Cân odur kim Hakk'a ere ayak odur yola gire
Er oldur **alçakta** dura **yüksekte** bakan göz değil (133/166-3)*

*Bir çeşmeden akan su **acı tatlı** olmaya
Edeptir bana yermek bir lüleden sızarım (136/171-6)*

*Diler isem **ten** eyleyem diler isem **cân** eyleyem
Gönlümü Tûr cânım Mûsâ aşkı Süleymân eyleyem (137/173-2)*

*Dost esriği deliliğim âşıklar bilir neliğim
Değşürüben **ikiliğim birliğe** yetmeye geldim (140/179-3)*

***Senlik benlik** olıcak iş ikilikte kalır
İkilik tutan kişi nice birlike birle (229/338-5)*

*Ol izi ben izledim **sağım solum** gözledim
Çok acâibler gördüm yoktur cihân içinde (210/302-16)*

*Kimesneye dimez kim kancaru yol
Meger **belî** deminde **lâ** didi ol (RN/403)*

Karşıtlama sanatı aralarında yapısal zıtlık olan sözcüklerle de yapılmıştır.

*Gelin hey **dertliler** gelin bu derdimden siz de alın
Dertli bilir dertli hâlin ya **dertsizler** bunda neyler (84 /75-2)*

*Suçlu suçsuz günahkâr şefâ'at ondan umar
Ol cehennemde yananlar münkirin inkarıdır (87 / 81-6)*

*Dünyada cânlı cânsız olamayalar sensiz
Câna cânsın gümânsız hiç menendin yok senin (122/147-8)*

3.5 Anıştırma

Klasik sözbilimdeki söz sanatlarından biri olan anıştırma bir olayı, bir durumu akla getirecek sözü bilerek kullanmaktır.

Anıştırma, söz oyunları içinde en yaygın olarak kullanılanlardan biridir. Dilin sanat işlevini ortaya koyar; yazın dilinin yanında gündelik dilde, reklam dilinde çok sık görülür. Anıştırma, alıcı tarafından algılanır, anımsanırsa amacına ulaşır (Kıran-Eziler Kıran 2006: 300).

*Bunda belî diyen kişi anda temâm olur işi
Bizden nişan isteyene, ol Hallâc-ı Mansûr nedür*

Hallâc-ı Mansûr'a anıştırma vardır:

Hallâc-ı Mansûr: Edebiyatta darağacı ve Ene'l-Hakk münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir. 'Mansûr' kelimesi 'yardım olunmuş, zafere ulaştırılmış' anlamları yanında, musikî terimi olarak da bir tür ney'e ad olmuştur. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak anılır. Sevgilinin saçları darağacına benzetilince, Mansûr da aşk şehidi olup bu dâr'a asılır (Pala 2004:185-186).

*Cânum erenler yolu inceden inceymiş
Sûleymân'a yol kesen şol bir karıncayımış*

Süleyman Peygambere anıştırma vardır.

Süleymân: Birgün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca beyi'nin diğer karıncalara 'Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin.' dediğini duydu. Bunun üzerine güümsedi ve karıncalar beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendine çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman'ın duasıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydular. Geri kalan yarısını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman'a nasihatlar buldu. Süleyman Karınca'ya 'Ben peygamber olduğum hâlde seni ve arkadaşlarını çiğneyebileceğimi nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?' deyince karınca ona 'Senin debdebene dalıp da tenbîhlerini unuturlar diye söyledim' cevabını verir (Pala, 2004: 411,412).

İskender Pala'nın sözlüğünde bulunun bu bilgileri de göz önünde bulundurarak Süleymân peygamberin hayvanlarda iletişim kurabildiği rivayeti bilinmektedir. Yunus Emre'nin beyitinde Süleymân peygamber ve karınca arasında bir ilişki sağlanmıştır. Bu ilişki Süleymân peygamberin iletişim gücünden gelmektedir.

*Kim yol bulısardur ana, ol kığırur andan yana
Devlet irdi andan baña, hâcet değül hümâ kuşu*

Hümâ (hümây): Devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu; Kaf dağında, Okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılan efsanevî bir kuş. Serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksacağı andırır bir kuşmuş (Pala, 2004:216).

*Yunus ile balıklar beni içine çekti yuttu
Zekeriya ile kaçtım; Nuh ile tufandaydım*

Nuh Peygambere anıştırma yapmıştır.

Nûh: Hz. Nûh kırdı ve sudan uzak bir yerde gemi yapmaya başladı. Kavmi oradan geçerken onun ile eğleniyorlardı ve ‘Peygamber idin, dülde oldun’ diyorlardı. Geminin inşası bitti, Tufân alâmetleri göründü. Hz. Nûh mü’minler ile gemiye bindi ve her çeşit hayvandan birer çift aldı. Her taraftan su göründü. Nûh, oğlu Yâm’ı da gemiye çağırdı. O, ‘Ben bir dağa çıkar kurtulurum’ deyip gemiye girmedi. Nûh, ‘Bugün Allah’ın merhametinden başka sığınacak yer yoktur’ diye nasihat ederken araya bir dalga girdi; Yam boğuldu. Tufan her yeri kapladı. Su dağları aşdı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu. O sırada Nûh’un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzüyordu. İşte böylece tufanın hâli altı ay kadar sürdü. Sonra Allah’ın emriyle yağmurların arkası kesildi ve sular çekildi. Gemi bir rivayete göre Cûdi dağının üzerine oturdu ve gemidekiler kurtuldu. Âlem bir başka âlem oldu:

Divân şiirinde gemi ve Tufân birlikte anılır. Tufân âşığın gözyaşını andırır. Nûh da bu tufân içinde batmamaya çalışan âşığın kendisidir (Pala, 2004:361).

*Sekiz uçmak âşıklara, köşk saraydur bilene
Mûsileyin hayrân olup Tûr tağında kalan benem*

Musa Peygambere anıştırma vardır.

Mûsâ: En çok sözü edilen mucizeleri şunlardır:

Hz. Mûsâ Mısır’a dönmek üzere ailesi ve iki çocuğuyla yola çıktığında Tûr-ı Sina’ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırıldı. Ateş yakmak istediysede de çakmağı ateş almadı. O sırada uzakta bir ateş gözüne ilişti. Ateşe yaklaşınca onun bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak geri dönmek istedi. O zaman ağaçtan ‘Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım!’ diye bir nida geldi. Mûsâ secdeye vardı. Bu sırada ikinci bir nida ile ‘Yâ Mûsâ, ben senin Rabbinim. Nalınların tadını çıkar. Sen Tûvâ denilen kutsanmış vadidesin (Kur’ân

20/12).’ O zaman Mûsâ ‘Yâ Rabbi! Bana Zat’ını göster, sana bakayım’ dedi. Allah da ‘Sen beni göremezsın’ dedi. ‘Fakat dağa bak. Eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün.’ Allah dağa tecelli etti. Dağ parçalandı. Mûsâ bayılıp düştü. Bu mülâkattan sonra Hz. Mûsâ’ya Kelimullah* denildi (Pala 2004: 334-335).

İskender Pala’nın sözlüğünde belirttiği Hz. Mûsâ ve Tûr-ı Sina dağı bir bütündür. Tûr dağının önemi Hz. Mûsa’nın Tanrı ile orada iletişim haline girip emri orada almasından kaynaklıdır.

*İsmâil’e çaldım bıçak, bıçak bana kâr itmedi
Hak beni âzâd eyledi, koçile kurbandaydum*

İsmail Peygambere anıştırma yapılmıştır. (132)

İsmail: İbrahîm peygamberin ilk oğlu olan peygamber. İbrahîm bir çocuğu olursa onu Allah’a kurban edeceğini söylediği için, İsmâil’i kurban etmek üzere süsledi, hazırladı. İsmâil büyük bir teslimiyet gösterdi. İbrahîm bıçağı birkaç kez boynuna sürttüğü hâlde kesmedi. O sırada Cebrâil bir koç ile geldi. Kurban olarak o koçu kesmesini söyledi. İslâmiyetteki kurban hadisesi bu olayın hatırasıdır. (Pala 2004:238):

Yunus Emre’nin anlattığı beyit İsmail peygamberin kurban edilmesine yöneliktir.

*Bir demi âsûde olam, huşyâr, gâfil, hurd u hâm
Bir demi âşüfte olam, Mecnûn olam, hayrân olam*

Mecnun’a anıştırma yapılmıştır. (170)

Mecnûn: a. i. Kelime anlamı "deli (bkz. deli)" demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn* hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir (Pala 2004: 313).

*Eğer beni Cercisleyin yitmiş kez öldürürisen
Dönem girü sana varam, zîra ki ârum yokdurur*

Cercîs: Yetmiş kez öldürölüp diriltilen, Hz. İsa'nın şeriatine uyan bir peygamber.

(D/318)

*Bir nicemiz Hak'dan aldı bir nicemiz Hak'dan doldı
Bir nice Süleymân oldu aşk tahtına binenimiz*

Süleymân'a anıştırma yapılmıştır.

*Bir nicemiz Leylâ oldu bir nicemiz Mecnûn oldu
Bir nicemiz Ferhâd oldu aşkdan haber duyanımız*

Leylâ, Mecnûn ve Ferhâd'a anıştırma yapılmıştır:

Leylâ, Mecnûn ve Ferhâd hikâyelerin kahramanlarıdır. Yunsu Emre bu hikâye kahramanlarını örneklendirerek anlatımını güçlü kılmıştır.

*Mûsâ'nın ağdığı Tur'ı yoksa Beytü'l-Ma'mûru
İsrafil çaldığı suru cümle vücûdda bulduk*

Mûsa, Tur, Beytü'l-Ma'mûru, İsrafil anıştırmadır:

Mûsa: Hz. Mûsa (Pala 2004: 34)

Beytü'l-Ma'mûru mâbed yeri olarak kabul edilmektedir:

İsrafil: Dört büyük melekten biri olup kıyamet gününde sûra üflemele görevlidir

(Pala 2004: 239).

*Tevrat ile İncil'i Zebûr ile Furkân'ı
Bunlardaki beyânı cümle vücûdda bulduk*

Tevrat, incil, zebûr ve Furkan'a anıştırma yapılmıştır.

Furkan: Doğru ve yanlış ayırt etme. Kur'ân-ı Kerîm'de dört büyük kitap anlamında kullanılmışsa da bazı âlimlerin görüşüne göre yalnızca Kur'ân-ı Kerîm için kullanılmıştır (Pala 2004:169).

*Şol Hızır ile İlyâs Âb-ı Hayât içtiler
Bu birkaç yıl içinde bunlar ölesi değil*

Hızır ve İlyâs'a anıştırma yapılmıştır:

Hızır: Âb-ı hayât içip ölmezliğe kavuşan kişi. (Pala 2004: 216)

İlyâs: Hızır ile görüştikleri ve her yıl onunla buluşup hacca gittiklerine dair bir rivâyet vardır. İlyâs karada sıkıntıya düşenlere yardım edermiş. Kıyamete dek yaşayacakmış. Hızır ile İlyas buluştukları gün Hızır-İlyas'tan bozma olarak bugün Hıdırellez denilmektedir (Pala 2004:244).

*Yûsuf ile ben kuyuda yattım bile çektim cezâ
Yakub ile çok ağladım bulunca figânda idim*

Yusuf ve Yakub'a anıştırma yapılmıştır:

Yakûb: Kardeşlerinin Yusuf'u kuyuya atmalarından sonra onun hasretiyle beytü'l-ahzen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuş. Yıllar sonra oğlu Yusuf, Bünyamin ile ona gömleğini göndermiş ve gözleri açılmış. Ömrünün sonunda Yusuf'un yanında rahat bir hayat sürmüştür (Pala 2004:491) .

Yusuf: Yakûb peygamberin oğludur. Yusuf'un büyük kardeşleri, onu kıskandılar ve hile ile onu kıra götürüp bir kuyuya attılar. Babalarına ise 'Onu bir kurt yedi' dediler. Sonra geri dönüp Yusuf'u bir kervana ucuz fiyata köle diye sattılar. Yusuf o zaman onsekiz yaşında idi. Kardeşlerinden korkup sustu ve Alla'a dayanarak kervanla Mısır'a kadar gitti (Pala 2004: 496).

Yunus Emre'nin örnekleri Yakub ile Yusuf yaşadığı hayata göndermedir. Onların çektiği durumu kendisiyle bağdaştırmaktadır.

*Mirac gecesi Ahmed'in döndürdüm Arş'da na'linin
Üveys ile urdum tâcı Mansûr ile urganda idim*

Ahmed ve Mansûr'a anıştırma yapılmıştır:

Ahmed: Pek çok övülmüş olan. Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberimiz için 'Ahmed' kelimesinin Arapça karşılığı zikredilir (Pala 2004:23).

*Ali ile urdum kılıç Ömer ile adl eyledim
Onsekiz yıl Kaf dağında Hamza 'yla meydânda idim*

Ali, Ömer, Kaf dağı ve Hamza'ya anıştırmayapılmıştır:

Ali: Ali. Ebî Talib. Dört büyük halifenin sonuncusu. (Pala 2004: 28)

Kaf: Kaf dağı. Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciri. (Pala 2004: 261)

Hamza: Peygamberimizin amcası ve süt kardeşidir. Ebû Cehl'in Safâ tepesinde Peygamberimize küfrettiğini duyunca henüz Müslüman olmadığı halde Ebû Cehl'in başını yarmıştır. Hamza, Mekke'de hatırı sayılır, kuvvetli ve kıymetli bir kişiydi. (Pala 2004: 201)

Ömer: İslamın on halifesinden biri olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. (Pala 2004:379)

*Nemrûd odun İbrahim'e ben bağ u bostan eyledim
Küfür yüzünden doğuban yine odu yakan benim*

Nemrûd ve İbrahim'e anıştırma yapılmıştır.

Nemrûd: Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral olup Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür. Yaşadığı dönem M.Ö. 2640 yıllarına rastlar. Kelimenin doğru okunuşu Nimrûd olup bütün Bâbil hükümdarlarına verilen ünün olduğu da sanılmaktadır. Nemrûd, İbrahim peygamberi ateşe attırdıktan sonra imân etmemiştir. (Pala 2004:369)

İbrahim: İbrahim Edhem. Belh sultanının oğlu iken tasavvuf yolunu seçen ünlü bir sufidir.

*Zekeryâ oldum kaçtım erdim ağaca geçtim
Kanım dört yana saçtım tepem deldirip geldim*

Zekeryâ'ya anıştırma vardır:

Zekeryâ: İsrailoğulları peygamberlerindedir. Süleyman peygamberin neslindedir. (Pala 2004: 503)

*İsâ oldum kudretten bahane bir avrattan
İnâyet oldu Hak'tan ölü dirgürüp geldim*

İsâ'ya anıştırma yapılmıştır:

İsâ: İsrailoğullarının son peygamberi. Kendisine İncil indirilmiştir (Pala 2004:248).

*Kün dedim bu yere durdu gökler dahi karâr kıldı
Yüz bin türlü Âdem geldi getirip gideren benim*

Âdem'e anıştırma yapılmıştır:

Âdem: Semavi dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamber. (Pala 2004:6)

Aşkın dine şûr eyler arslana zincir eyler

Katı taşı mum eyler Ferhâd-ı zamân mısın

Ferhâd'a anıştırma vardır.

Ferhâd: Ferhâd ile Şîrîn adlı hikâyede geçen kahramanlardan biri (Pala 2004:162).

*Peşîmân olıcak yir gine tutdı
Bogazına değin Kârûn'ı yutdı (RN/385)*

Kârûn'a anıştırma yapılmıştır.

3.6 Alışılmamış Bağdaştırma

Anlam belirleyicileri birbiri ile uyuşmayan sözcüklerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Yunus Emre'de örnekleri çoktur.

*Bu bizüm işretümüz, oldur bu lezzetümüz
İçüp esridüğümüz **ısk şerbeti** gölidür*

*Şerîat haberini şerhile eydem, işit
Şerîat bir gemidür, hakîkatde âsîdür*

*Sen kandayisen teslîm ol, kamulardan aşığa tur
Edeb tâcin başuna ur, gör müfsid nicesi kızar*

*Girdüm **gönül şehrine**, taldum anun bahrine
İşkile gideriken iz buldum can içinde*

*Gâyib işin kim bilür meğer Kur'ân ilminden
Yûnus içdi esridi ol **gövher denizinden***

*Ağar pervâza kuşlar, **tesbih okur ağaçlar**
Himmet alan kardaşlar, tur irte nemâzına*

*Ezeli bilişidük, birliğe batmışidük
Mevcûdât düşdi irak, vûcûd **can yatağıdur***

*Ey benim **ömrüm kuşu** kanda varasın bir gün
Ecel avlayıp yudar ele giresin bir gün*

*İyi amelin varsa, geniş olacaktır mezarın
İyi amelin yoksa, **ateşten şarap içer** gönül*

*Bu vücudum şehirde buçuk pulluk assum yok
Amelüm mahalleleri serbeser kalmış ıssuz*

***Gussa beni görmezidi, kaygu eli irmezidi**
Endişe şehirden taşra bir yüce mekândaydım*

***Işk imâm bize, gönül cemâ't**
Kiblemüz dost yüzüdür, dâimdür salât*

Bölüm 4

SONUÇ

Yunus Emre'nin Divân'ı ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserlerinin söz varlığına bakıldığında sonuç olarak şunlar söylenebilir:

- a) Yunus Emre'nin söz varlığının büyük bir kısmını Türkiye Türkçesinde de kullanılan çekirdek sözcükler oluşturmaktadır.
- b) Yunus Emre'nin söz varlığının ikinci büyük bir bölümünü de dönemin gerektirdiği ses değişimine uğrayarak günümüz Türkiye Türkçesine ulaşan sözcükler oluşturmaktadır.
- c) Yunus Emre'nin söz varlığından bir bölümü de ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmamasına rağmen Anadolu'da aynı şekilde ya da değişik ses olaylarından geçmiş biçimde kullanılmaktadır.
- d) Yunus Emre'nin dilinin arı duru Türkçe olduğu söylenmekle birlikte söz varlığı içinde Arapça Farsça öğelere de rastlanmaktadır. Bunlardan bir bölümü Türkiye Türkçesine de geçmiştir. Bir bölümü ise Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bu yabancı öğelerin edebi metinlerinde kaldığı söylenebilir.
- e) Yunus Emre'nin söz varlığı içinde yer alan birleşik sözcüklerin, deyimlerin, ikilemelerin de günümüzde aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir.
- f) Yunus Emre'ye göre din insanları mutluluğa, barışa ulaştıran yaşam şeklidir. Dine körü körüne bağlanmamış, bunu insanlığa sevgi ve aşkla yaymayı amaçlamıştır. İnsanlara maddî çıkar peşinden koşmamayı tavsiye etmiştir.

Tasavvufta olduğu gibi bu inanişa sahip Yunus Emre için de nihaî hedef ilahî aşktır. Yunus'un şiirlerinde 'aşk' en ön plandadır. Aşk, merhamet, sabır, ahlak Yunus Emre'nin şiirlerinde işlenen temel temalardır. Yunus Emre'nin aslında fani dünyadan bir beklentisi olmamiştır. Amacı tamamen sevgiliye yani Tanrı'nın yanına ulaşmaktır. Yunus Emre soyut konuları işlediği için somutlaştırmadan çok yararlanmıştır. Türkçe soyutu somuttan yararlanarak anlatan bir dildir. Yunus Emre Türkçenin bu özelliğini çok iyi kullanmıştır.

g) Yunus Emre'nin şiirlerinde olan anıştırmalardan geniş ve derin bir kültüre, felsefi bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Dil kültürün aynasıdır. Yunus'un dili de onun derin düşüncesini ve kültürünü yansıtılmaktadır.

h) Daha önce yapılan çalışmalarda Yunus Emre'nin söz varlığı ile ilgili sayısal çalışmalar yapılmıştır. Bu alışmada Yunus Emre'nin söz varlığının birimlerinin Tarama Szlgne geçip geçmediği ve Derleme Szlgnde bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Yunus Emre'nin söz varlığı ile Aksaray ağzını karşılaştıran Muammer Doğan bu sözcük ortaklıklarına bakarak Yunus Emre'nin Orta Anadolu'da yaşadığını ileri sürmektedir. Yunus Emre'nin söz varlığının çoğunun Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde kullanıldığı görülmektedir.

En çok üzerinde durulan sanatçılardan biri de Yunus Emre'dir. 2021 yılında Yunus Emre ve eserleri hakkında çok değerli çalışmalar yapılmıştır. Divânının yeni nüshaları keşfedilmiştir. Elbette yeni nüshalarda Yunus Emre'nin söz varlığına eklenecek dil birimleri de çıkacaktır.

KAYNAKLAR

Ahmed, O. (2021). *Eski Anadolu Türkçesine Model Olarak Yunus Emre'nin 'Işk Etegin Tutmak Gerek' Şiirinin Morfosentatik İncelenmesi, Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Akdemir, Yaşar (2013). *Yunus Emre'de Kelime Kadrosu*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013. p. 429-458, Ankara- Turkey

Aksan, D. (2005). *Yunus Emre'nin Şiirinin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, 4. Baskı, Ankara: Engin Yayınevi

Aksan, D. (1998). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*
Ankara: Engin Yayınevi

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig 3 İndeks* (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan- Osman Fikri Sertkaya- Nuri Yüce) İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV- Sayı: A12

Boz, E., Yıkılmış Sezergül (2021). *Yunus Emre'nin Empati Dili*, Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* Türk Dil Kurumu Yayınları: Sayı 260 İstanbul

Cin, A.- Babacan V. (2013). *Yunus Emre'nin Risaletn Nushiyye'si ve Divan'ın zerine Yeni Bir İnceleme*, Mediterranean Journal of Humanities III/2, 2013, 57-69.

Demir, C. (2021). Yunus Emre'nin Dilinde Metaforik Betimlemeler, *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluğu Sempozyumu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Derleme Sözlüğü I-VI (2009). Ankara: TDK

Develliğolu, F. (2006) *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lgat* Ankara:Aydın Kitabevi / Elektronik Dizgi

Dilçin, C. (2009). *rneklerle Türk Őir Bilgisi* Ankara:TDK

Doğan, M. (2015) *Yunus Emre Divanı'ndaki Söz Varlığının Aksaray İli Ağızlarındaki İzleri*, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı:4/4 2015, s.1513-1523

Gökçeoğlu, M. (2008). *Kıbrıs Türk Ağızları Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Bakanlığı Genel Yayını: 1637

Görmüş, Y. (2021). *Yunus'un Dilinden Günümüze Ulaşan Deyimler Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu (12-14 Temmuz 2021)*, Ankara: TDK

Hacıyeva, Q.(2021). *Türk Dilinin Yunus Emre Yüceliği Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu (12-14 Temmuz 2021)*, Ankara: TDK

Hatiboğlu, V. (1971). *İkileme* Ankara: TDK Yayınları: 328 , TDK Tanıtma Yayınları Dil Konuları Dizisi:18

İlhan, N. (2021). *Yunus Emre Divanı'nda 'El' ve 'Ayak' Kelimeleriyle İlgili Deyimler ve Kullanım Özellikleri* ,Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu *Sempozyumu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Kanar, M. (2021). *Yunus Emre Dîvân* İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Kıran, Z.- Kıran (Eziler) A. (2006). *Dilbilime Giriş* , Ankara: Seçkin Yayınevi

Küçükbasmacı, G.(2021). *'Yûnus Bir Söz Söylemiş Hiç Bir Söze Benzemez': Yunus Emre Divanı'nda Sözle İlgili Metaforlar* Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Karataş, M. (2021). *Yunus Emre'de Bilişsel Söz Varlığı* Vefatının 700. Sene-yi Devriyesinde Uluslararası Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni Eskişehir

Mengi, M. (2007). 13. Baskı *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* Ankara: Akçağ Yayınevi

Özçelik, M. (2021). *Bir Hikmetli Söz Olarak Yunus Emre'nin Şiiri Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Öztürk, R. (2021). Yunus Emre Şiirlerinde Muhatap Belirleyicisi Olarak 'İy' Ünlemi *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* 21. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları 20

Şen, S. (2021). Yunus Emre'nin Yunus Emre Tarifi *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Taş, İ.(2021). Yûnus Emre'de ve Dönem Metinlerinde Şağınç Sözcüğü Hakkında *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu* (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Tatçı, M. (1991) Yunus Emre Divanı Ankara: Akçağ Yayınları Genel Yayın no:59
Halk Klasikleri:1.

Tatçı, M. *Risâletü'n-Nushiyye* (Tenkitli Metin) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/
1361 Klasik Türk Eserleri Dizisi/ 14

TDK Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü (I-VI) Ankara: TDK

Tekin, T. (1988). *Orhun Yazıtları* , Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540

TDK (2005).*Türkçe Sözlük* 10. Baskı, Ankara: TDK

Üşenmez, E.(2009). *Yunus Emre'nin Dili Hakkında Akademik Bakış*, Sayı 16, Nisan
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Yunus Emre'nin Vefatının
700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili
Oluşu (12-14 Temmuz 2021), Ankara: TDK

Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü* İstanbul: Doğan Ofset
Yayıncılık ve Matbaacılık